ÇALLI'NIN RIZA TEVFİK TABLOSU

tarih VE toplum

3000 TL (KDV. DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ/MART 1989

TÜRKLER ÜZERİNE İTALYAN OPERA VE BALELERİ / METİN AND ■ SON HALİFE ABDÜLMECİD'İN AYRILIŞI

63

SİVAS İSTİKLÂL MAHKEMESİ / TURAN ALKAN ■ HÜSEYİN SİRÈT'İN BİR ŞİİRİ / NEDRET PINAR

MİDHAT PAŞA'NIN EŞİNİN ÖLÜM HABERİ / ZEKİ ARIKAN ■ TÜRK ÂLEMİ / AHMED AGAYEF

HİLMİ ZİYA ÜLKEN VE 1948 TASFİYESİ / KURTULUŞ KAYALI ■ TÜRKİYE'DE SOLUN TARİHİNDEN

İletişim Yayınları

İÇİNDEKİLER

MELİHA YETKİN
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay
5

METE TUNÇAY
Türkiye'de Solun Tarihinden
7

A.TURHAN ALKAN
İstiklâl Mahkemesi'nin Sivas Günleri II
9

MUSTAFA DUMAN
Nasreddin Hoca
15

AHMED AGAYEF
Türk Âlemi
18

MAHMUT ŞAKİROĞLU
Fuad Köprülü
21

AYŞE FÜSUN ÖKSÜZOĞLU
Atatürk'ün Tarsus'u Ziyareti ve Ümran Dostumoğlu'nun Anıları
24

METİN AND
İtalyan Opera ve Balesinde Türkler I
29

NEDRET PINAR
Hüseyin Siret'in Bir Şiiri
35

Abdülmecid'in Türkiye'den Ayrılışı
38

Munise Başikoğlu'nun Hatıraları: VII
Babam Rıza Tevfik
39

ZEKİ ARIKAN
Midhat Paşa'nın Eşinin Ölüm Haberi
47

KURTULUŞ KAYALI
Hilmi Ziya Ülken ve 1948 Tasfiyesi
50

KİTABİYAT

ABDULLAH UÇMAN
Bir Şiir Kitapçığı: Nefâyisü'l-Enfâs

MEHMET ALİ KILIÇBAY
Anadolu Kenti

A.DİNÇ ALADA
Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması

İSMAİL ARAR
Büyük Gazi'ye Bir Armağan

YÜCEL ÖZKAYA
Osmanlı Toplum Yaşantısı Adlı Eleştiriye Cevap

TURGUT KUT
Bir Tıpkı Basım Üzerine
57

Kapak: Avrupa sahnelerinde Türkler üzerine pek çok tiyatro oyunu, opera ve bale gösterimi veriliyordu. İtalyanların bu sayımızda Metin And'ın yazısında gösterildiği gibi çok sayıda Türkler üzerine sahne eserleri bulunuyordu. 17. yüzyılın ünlü İtalyan tiyatro dekorcusu ve kostüm çizeri Ludovico Ottavio Burnaci'nin (1636-1707) Viyana Devlet Kitaplığı'nda bulunan bir Türk kadını ile bir Türk erkeği için çizdiği kostümleri gösteriyor.

tarih toplum MART 1989 • CİLT 11 • SAYI 63

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına Sahibi
Murat Belge

Yazışleri Müdürü
Nihat Tuna

Yayın Yönetmeni
Mete Tunçay

Yayın Koordinatörü
Fahri Aral

Danışma Kurulu
Nuri Akbayar, Emre Dölen
Çağlar Keyder
Uygur Kocabaşoğlu
Şevket Pamuk
Zafer Toprak, Aydın Uğur

Teknik Yönetmen
Nevzat Çalışkan

Düzelti
Mustafa Şahin

Pikaj
Fazilet Keçeci

Teknik Yapım
PERKA A.Ş.

Renk Ayrımı
Sepco Grafik

Baskı
Ayhan Matbaacılık

Dağıtım
Hürriyet Holding A.Ş.

İletişim Yayınları

Genel Yönetmen
Murat Belge

Reklam ve Halkla İlişkiler
Ferial Uğurlu

Satış ve Dağıtım
Burhan Kutlutürk

Okur İlişkileri
Mürvet İşgör

İletişim Yayıncılık A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34400 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 520 14 53-54-55
Konur Sk. No: 24/4 06640 Yenişehir-ANKARA Tel: 125 36 00 - 125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No.306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi: 36.000 TL/yıl • Avrupa-Ortadoğu: 48 $/yıl • ABD-Latin Amerika: 78 $/yıl • Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 3000 TL.

Prof. Talât Tekin'e Gecikmiş Bir Cevap

ELEŞTİRİLERİN yıl içinde yayınlanmış eserler hakkında yapılması âdettir.

Benim 1985 ilkbaharında, Fransızca olarak "Etrüskler Türk İdiler (Deliller)" adlı 400'e yakın sahifeyi içine alan bir kitabım yayınlanmıştı.

Tam iki yıl sonra, "Tarih ve Toplum"un 40. sayısında Talât Tekin imzalı bir eleştiri yazısı çıkmış. Bunu ancak beş on gün önce haber almış bulunuyorum. Bu sebeple, benim eleştiriye cevabım da eleştiriden iki yıl sonra yayınlanmış olacak.

Eleştirinin konusu olan ve Etrüsklerin Türk olduklarını ispat eden kitabım iki bölümden oluşuyor: I. Bölüm: Din ile ilgili Deliller, II. Bölüm: Dil ile ilgili Deliller.

Talât Tekin, belki de Eski Türklerin dini konusundaki bilgisizliği sebebiyle, kitabımın ilk yarısını okumamış, ikinci yarısını okumuş ve eleştiri konusu yapmış. Bu bakımdan yazısı tam bir eleştiri değil, yarım eleştiridir.

Kitabın ikinci yarısı şu fasılları içine alıyor: Alfabe, Yazı, Fonetik, Söz Hazinesi, Gramer. Bu konularda ve alanlarda Türk Dili ve Etrüsk Dili mukayese ediliyor.

Talât Tekin asıl eleştirisine başlamadan önce, Etrüskçenin şu veya bu dille akrabalığını iddia eden Etrüskoloji bilginlerinin adlarını sıralıyor. Etrüsklerin Ermeni olduklarını iddia eden Sophus Bugge'ye Talât Tekin özel önem ve değer verse gerek ki, bu Etrüskologun adı yazısında iki defa geçiyor.

Fakat hayret! Talât Tekin'in listesinde Etrüsklerin Türk olduklarını söyleyen Batılı bilginlerin adı alınmamış! Halbuki Önsözümde bunların adlarını vermekteyim: Etrüsklerin Türk oldukları fikir ve teorisinin BANA AİT OLMADIĞINI, fakat yeni deliller getirdiğimi söyleyerek, Etrüsklerin Türk olduklarını ileri süren İngiliz Isaac Taylor'un, Avusturyalı Wilhelm Brandenstein'in ve Fransız Baron Carra de Vaux'nun adlarını zikretmekteyim.

Öyle anlaşılıyor ki, Talât Tekin kitabımın ilk yarısını okumadığı gibi, Önsözünü de okumamış.

Talât Tekin asıl eleştirisine Etrüsk alfabesi ve Orhon Türk alfabesi diye bir şey olmadığını söylemekle başlıyor: "Her iki alfabe de, biri Aramî, öbürü de Grek alfabesi aracılığı ile Sami VEYA Fenike yazısından çıkmıştır" diyor.

Talât Tekin, VEYA dediğine göre, Etrüsk alfabesi hakkında da, Orhon Türk alfabesi hakkında da kesin fikri yok demektir. Haydi, diyelim ki Etrüsklerle ve onların alfabesi ile uğraşmamış... Orhon Türk alfabesi hakkında, ünlü Türk bilgini Ahmet Caferoğlu'nun "Türk Dili Tarihi" adlı kitabını okumak da mı aklına gelmemiş?..

Ahmet Caferoğlu, iki ciltlik önemli eserinde, Orhon alfabesi hakkında çeşitli teorileri gözden geçirdikten sonra şöyle diyor:

"Saydığımız teorilerin hilâfına, Yenisey ve Orhon hurufatı 'Türklerin millî bir icatları' olmuştur".

Caferoğlu bunu söylerken, bir yandan Türk kabilelerinin damgalarına (ki Aristov ile Mallitsky gibi Türkologların dikkatini de bu husus çekmiştir), bir yandan da Türklerin eski dini olan Şamanizm'deki kült işaretlerine dayanmaktadır.

Caferoğlu şöyle demektedir:

"Yenisey yazısında bu eski millî ve mahallî kült unsurlarını yaşatan bazı öyle işaretler buluyoruz ki, bunlar mahdut olmalarına rağmen, Yenisey ve Orhon Türk hurufatının millî bir Türk icadı olduğunu AÇIKÇA GÖSTERMEKTEDİR "

Etrüsklerin alfabesine gelince, bunun Etrüsklerin kendi malı olduğundan şüphe etmeyen meşhur Etrüskoloji uzmanı Raymond Bloch'un, Roma medeniyetini Etrüsklerin kurduğunu ispat eden, İngilizce yazılmış "The Origins of Rome" adlı eserinin bende mevcut İtalyancaya çevirisinin 120. sahifesinde şunları okuyoruz:

"Eski bir dönemde, Lâtin dili Etrüsklerden çok değerli bir miras almıştır: Onların Alfabesini... Lâtin alfabesinin menşei meselesi uzun zaman büyük tartışmalara sebep olduktan sonra, artık halledilmiştir: Lâtin alfabesi, çok defa iddia edildiği gibi, Cuma'daki 'Greklerden değil', Lâtinlerin Kuzey komşusu olan Etrüsklerden alınmıştır".

Ben kitabımda, Orhon alfabesinde de rastlanan birkaç Etrüsk harfi arasında, aşağıya bakan OK şeklinde yazılan harfinin Etrüsk alfabesinde de OK veya K şeklinde okunduğunu söylüyorum. Talât Tekin buna itiraz ediyor. Ne imiş? Etrüskçede ↓ harfi K değil, KH okunuyormuş.

Talât Tekin bilmiyor mu ki, Orta Asya Türk lehçelerinden bazılarında, özellikle hece sonlarında, K harfi KH telâffuz edilmektedir?

Hem Orta Asya'ya gitmeye lüzum yok. Anadolu'nun bazı bölgelerinde, TOPRAK değil, TOPRAKH, KAVAK değil, KAVAKH diyorlar.

Talât Tekin, birkaç yıl önce televizyonda "Kaynanalar" serisini de mi izlemedi? Akmansoy'un "Seni KORKHAKH seni!" dediğini de mi duymadı? Yani, Türklerde, Etrüsklerde olduğu gibi, K'yı KH' telaffuz etmek eğilimi bulunduğunu bilmiyor mu?

Talât Tekin eleştirisinde birkaç Etrüskçe yazı örneği veriyor ve birkaç Etrüskçe kelime sıralıyor. Tabiî, bugünkü Türkiye Türkçesine benzemeyen (fakat bazıları pek alâ Yakut Türkçesine veya Çuvaş Türkçesine benzeyen) bu kelimelere dayanarak, tezimi çürüttüğünü zannediyor.

Talât Tekin'in kendisinin "Tuna Bulgarları ve Dilleri" adlı 70 sahifelik bir eserciği vardır. Eserciğin yazarı 13. sahifede Tuna Bulgarlarındaki Hayvan takvimine göre yıl adları olarak, sekiz

OKUYUCULARA MEKTUP

Bu sayımızda, yine Prof.Dr. Metin And'ın bir incelemesi başköşede yer alıyor: İtalyan opera ve balesinde Türkler. Bu yazının devamını Nisan'da okuyabileceksiniz. Geçen ay başladığımız Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin Sivas'taki faaliyetleri de gelecek ay tamamlanacak. Babam Rıza Tevfik tefrikamız, bu sayıda sona eriyor. O vesileyle, İbrahim Çallı'nın yaptığı ve şimdiye dek bilinmeyen bir Rıza Tevfik portresini, merhumun gelini Bayan Zerrin Bölükbaşı'dan sağladık. Bize bu anılarını veren Munise Başikoğlu hanımefendiye (ve oğlu Rıza beye) de bütün okuyucularımız adına çok teşekkür ediyor, sağlıklı ve uzun ömürler diliyoruz.

Cumhuriyetin ilânından yedi buçuk ay önce (1923 Mart'ında) Atatürk'ün Adana gezisi sırasında Tarsus'ta geçirdiği üç günün öyküsü, Ümran Dostumoğlu hanımefendinin ağzından aktarılırken, o dönemin sosyal yaşamına ve Gazi Paşa'nın ne çok sevildiğine ilişkin bilgiler de verilmiş oluyor.

İzmir'den değerli tarihçi Zeki Arıkan, Mithat Paşa'nın ilk hareminin 1918 Mayıs'ında *Âhenk*'te çıkan vefat haberini bize sunmadan önce, Paşa'nın Taif'te boğdurulmasının ertesinde ailesinin nasıl yaşadığını da hikâye etmekte. Şair Hüseyin Siret'in yeğeni N.Pınar, büyük dayısının intisap etmiş olduğu Prens Sabahattin için 1949'da yazdığı mersiyeyi, onun kendi elyazısıyla takdim ediyor.

Bu sayımızdaki önemli bir fikir yazısı, merhum felsefecimiz Hilmi Ziya Ülken'e ve onun 1940'lardaki Dil ve Tarih-Coğrafya'nın ilerici hocalarıyla ilişkisine dair. Kendisinden teşehhüt miktarı feyz almış olmakla kıvanç duyduğum rahmetli Nusret Hızır da, o ilerici çevrenin yanındaydı. Fakat eşinden (Ayşe Abla) çekindiği için mi, yoksa görüşlerini tam paylaşmadığından mı (galiba her iki nedenle birden), onlar kadar sivrilmemişti. Asıl söyleyeceğim o değil. Bir gün Nusret Beyi az yazmasından, verimsizliğinden ötürü eleştirmiş ve ona Hilmi Ziya'yı olumlu bir örnek diye göstermiştim. Hiç unutmuyorum. "Aramızda kalsın" demişti, "keşke bu kadar çok yazmasa. Çünkü anlattığı şeylerin çoğunu yanlış aktarıyor!" Tabiî, o dönemi bugünlerle karşılaştıramayız bile. Artık çapaçul polimatları da, ürkek titizleri de mumla arıyoruz.

Mahmut Şakiroğlu, Fuat Köprülü adına yeni çıkmış bir kitap dolayısıyla onun tarihçiliğinden söz açıyor ve makalesinin atlanan bir bölümüne işaret ediyor. (Biz kendi payımıza, Şakiroğlu'nun "aşırı uçlara bağlılık" deyişinden hazzetmemekle birlikte, yazarlarımızı sansür etmekten de hoşlanmıyoruz.) Suavi Aydın, İsmail Kara arkadaşımızın önceki yıl dergimizde çıkan yazı dizisiyle eklemlenmek üzere, Ahmet Ağaoğlu'nun bir makalesini yeni harflere aktararak okuyuculara sunmakta.

Elinizdeki sayıda, her zamanki gibi, yüz yıl önce bu ayki Osmanlı Basını'ndan ilginç seçmeler dışında, yine Mustafa Suphi'nin *Yeni Dünya*'sından Resmî TKF üstüne önemli bir eleştiri yazısı ve değerli okuyucu mektupları var. (Sayın Âdile Ayda'nın Talât Tekin'e gecikmiş yanıtı elimize geç geldiği ve biran önce bu sayıya koymak istediğimiz için, Kitabiyat sayfaları yerine, mektuplar arasında çıkıyor. Ayda'nın Etrüsklerle Türkler arasında kurduğu ilişki farz-ı muhal doğru olsa bile, bize bundan Etrüsklerin Türk olduğu sonucu değil, Türklerin Etrüsk olduğu sonucu çıkar gibi gelmekte. Ama elbette, konunun sahibi biz değiliz; bakalım Talât Tekin bu yanıta ne diyecek?)

65 yıl önce bu ay hilâfet kaldırılmıştı. O vesileyle, Abdülmecid Efendi'nin Türkiye'den ayrılışının öyküsüyle, İsviçre'de çıkardığı bildirinin metnini veriyoruz. Aslında, bu yazının ilk bölümü hakkında pek çok yayın yapılmıştır*. Yine bu sayıda okuyacağınız bir başka yazı da Mustafa Duman'ın. Duman Güvâhî'nin Pend-name'sinde Nasreddin Hoca fıkralarını ele alıyor.

Dergimizin kitabiyat bölümünde ise Abdullah Uçman'ın, Ahmet Kılıçbay'ın, Dinç Alada'nın, İsmail Arar'ın ve Turgut Kut'un yazıları var. Yine bu sayıda Yücel Özkaya, Kılıçbay'ın daha önce dergimizde çıkmış kendi kitabıyla ilgili cevap veriyor.

Geçen ayın ikinci ve dördüncü Perşembelerinde, Basın Müzesi'nde düzenlediğimiz *Tarih ve Toplum* Sohbetlerinde İlber Ortaylı ve ben konuştuk. Bu ayın programı için, lütfen ilânlarımızı izleyin.

METE TUNÇAY

* Örneğin, [Feridun] Kandemir, "Son Halifenin Son Günleri", *20. Asır*, altı tefrika = Sayı 299-305 (9 Mayıs - 19 Haziran 1958 tarihleri arasında haftalık), 12. ve 13. sayfalar.

---

kelime sıralıyor ve bunların Türkçe olduğunu söylüyor. Kelimeler şunlardır:

Dilom, Doh's, Şegor, Vereni, Teku, Dvan, Toh, Somor.

Bunlar Türkçeye benziyor mu?.. Meğer Türkçe imiş. Bu eski Türkçe kelimelerin bugünkü Türkçede almış oldukları şekiller şöyle:

Dilom: Yılan, Doh's: Domuz, Şegor: Sığır, Vereni: Ejder, Teku: Teke, Dvan: At, Toh: Tavuk, Somor: Sıçan.

Talât Tekin'in gösterdiği yukarıdaki eski Türkçe kelimeler ile bugünkü Türkçe arasında aşağı yukarı 1000 yıl vardır. Etrüsk dili ile bugünkü Türk dili

arasında ise 3000 yıl vardır. Kelimeler, belirli kurallara göre değişikliğe uğramış.

Talât Tekin, Etrüskçe kelimeleri Türk lenguistiği ışığında oturup incelese, bunların Türkçe kelimeler olduğunu keşfedecek.

İşin tuhafı şudur ki, Etrüsk dilinde 3000 yıl içinde hiç değişmemiş veya pek az değişmiş kelimeler de vardır.

Meselâ, Türkiye Türkçesindeki KAP kelimesi Etrüskçede de KAPtır, yani içine bir şey konan nesne... Türkiye Türkçesindeki AĞRI, Etrüskçede AEGER'dır. Türkiye Türkçesindeki TAP-mak, Etrüskçede THAPdır. Kazan Türklerinde "Beni" anlamını veren MİNİ kelimesi Etrüskçede de MİNİ'dir. Türkiye Türkçesi dışındaki bütün Türk lehçelerinde "övmek" anlamında kullanılan MAKTA-mak fiili Etrüsklerde de MAKTA'dır. Yakut Türklerinde "çok defa" demek için kullanılan SIBI kelimesi Etrüskçede SAEPE'dir.

Ben bunun farkına varabiliyorum. Çünkü Etrüskleri ve Etrüskçeyi incelemek için sadece 3 yılımı verdikten sonra, Etrüskleri eski Türklerle karşılaştırabilmek ve bir Türkolog gibi kendimi yetiştirmek, bütün Türk lehçelerini incelemek, eski Türk dinini, Türklerin eski örf ve âdetlerini öğrenmek, sanat alanındaki özellikleri hakkında fikir edinmek için 15 yılımı verdim.

Etrüskçenin grameri ile Türkçenin grameri hemen hemen, her bakımdan aynı olduğu halde, Talât Tekin gramer bakımından da eleştiriler yapmak gafletinde bulunuyor. Meselâ şöyle diyor: "(Etrüskçede) AİS (ays) = Tanrı... İsimlerin çokluk şekilleri AR eki ile yapılır: AİS-AR = Tanrılar"

Talât Tekin şunu demeye getiriyor: "Bunun neresi Türkçeye benziyor?"

Sayın Tekin, kitabımın birinci bölümünü okumak zahmetine katlanmış olsa idi, bilecekti ki Yakut Türklerindeki AYS, "ilâhi kuvvet" veya "Tanrıça" anlamına geliyor. AR çokluk ekine gelince, kitabımın gramer faslında şöyle demekteyim:

"Etrüskologlara göre, Etrüskçede çokluk şekli kelimeye AR veya ER ekinin eklenmesiyle elde edilir. Türkçede ise, çokluk şekli LAR veya LER eklerinin eklenmesi ile meydana gelir. Olabilir ki, Türk Ana-Dilinde çokluk ekleri, Etrüskçede olduğu gibi AR ve ER idi de, bilmem hangi sebeple L harfi sonradan gelip eklenmiştir" (s.291).

Şimdi... Talât Tekin'in zihnî durumu bakımından bir problem karşısındayız: Acaba yaşlı bir insan olmadığı halde, kendisinde yaşlılara mahsus unutkanlık hastalığı mı var? Özellikle kendi yaptıkları ve yazdıkları hakkında?..

Bu soruyu kendi kendime şunun için soruyorum: Etrüskçedeki AR çokluk ekini beğenmeyen eleştiri yazarımızın yukarıda sözü geçen "Tuna Bulgarları ve Dilleri" adlı kitapçığının 58. sahifesinde aynen şu satırları okuyoruz:

"Kuviar-is kelimesindeki AR Altayca çokluk eklerindendir ve büyük bir olasılıkla TÜRKÇE çokluk eki LAR'ın YAPISINDA da bulunur: LAR = L + AR"!!!

Talât Tekin'in eleştiri yazısındaki tutarsızlıklar bu kadarla kalmıyor. Fakat cevabımı daha fazla uzatmayayım.

Benim Etrüskler hakkındaki kitabım (hele Türkçeye çevrildiği takdirde) Türkiye'de ilim seviyesi yükseldikçe değer kazanacak ve ileride, şuurlu bilgin nesillerinin elkitabı olacaktır.

ADİLE AYDA-ANKARA

(*) A. Caferoğlu, "Türk Dili Tarihi", İstanbul 1970, Cilt 1, s.125 ve 127.

Seyyid Garib Musa Ocağı ve Birkaç Düzeltme

DERGİNİZİN 1989 Ocak sayısında yer alan yazıları zevkle okudum. Mensubu olduğum Seyyid Garib Musa Ocağı'nı anlatan özlü ve anlamlı yazı beni ziyadesiyle duygulandırdı. Yazan, resim altlarındaki mesajlarla da çok güzel noktalara dokunmuş bulunuyor. Sayın Necdet Sakaoğlu'na teşekkür ederim.

Dileğim, yazının girişinde yer alan Garib Musa ile birlikte Anadolu'ya gelen ve bu toprakları kutlu bir vatan yapan diğer alp erenlere de eğilenlerin olmasıdır. Bugünkü mensuplarının bilinmesiyle Anadolu'ya Türklük damgasını vuran mozayiğin tamamlanması mümkün olacaktır.

Ayrıca, yazıda bir dizgi hatası olarak Asboğa köyündeki atalarımıza ait (Halife Abdülaziz ve İsmail Halifelerin medfun oldukları) türbenin resmi yerine, Divriği Küçüktekke'deki türbenin resmi konduğu gibi, doğal olarak Seyyid Garib Musa Türbesi fotoğrafının yerine de Asboğa'daki türbenin resmi konmuş. Küçük bir başka dizgi yanlışı da "deyiş"te dikkatimi çekti: Ali adı yerine "Aile" yazılmış. Bunların düzeltilmesini özellikle rica ederim.

Bu vesileyle şu hususları da açıklamayı, konuya katkıda bulunacağı düşüncesiyle yararlı görmekteyim. Amcam Kâzım (Erdoğan) Efendi, Abdülaziz Halife'nin küçük oğlu Aziz Ağa'nın oğludur. Deli Halit Paşa'nın emir eri olup İstiklâl madalyası sahibiydi. 1914-15 hareketinde, yani "Kaç-göç ve savaş günleri"nde, başından aldığı 10 cm. çapındaki derin kılıç yarası izini ölünceye kadar taşıdı. Korkunç olayı arada bize anlatırdı. "Bir Rus askerinin ölmesi sonucu Rus birlikleri köyümüzü kuşatmış. Köy delikanlılarını İsmail Efendi'nin evine toplamışlar. Sonra da teker teker çıkartıp başlarına kılıçla vurmaya başlamışlar. Düşenler, kaçabilenler kurtulmuş. İşte babam ve amcam, bu kırımdan kurtulanlardandır. Sakaoğlu'nun yazıda sözünü ettiği üç gencin öldürülmesi ise şöyle olmuş: Dedem İsmail Halife'nin oğulları Ali'yi, Rıza'yı ve İbrahim'i çok sayıda köy delikanlısı ile önlerine katıp Sarıkamış'a doğru götüren Rus soldatları, yolda önce Ali'yi yaralamışlar. Onun düşmesi üzerine Rıza'yı ve İbrahim'i de kılıç darbeleriyle yere yıkmışlar. Anneleri (babaannem) Melek Ana bu feci olayı haber alınca yollara düşmüş. Üzerlerine kar yağmış oğullarının cesetleri başında yas kurmuş. Bu olay, çevrede uzun zaman etkisini korumuştur. Selim'e bağlı Oluklu köyünden olup 1918'de Akyar köyünde şehit düşen ve Havasî mahlasıyla şiirler söyleyen Âşık Dursun'un "Sarıkamış Kırgını Destanı"nda bu konu, şu dizelerle yer almıştır:

"Kür zaman oluptur felek bağında
Neler oldu Asboğa'nın dağında
Üç yiğit, yok onüç ondört çağında
(Ali, Rıza, İbrahim)
Emr-i Hak'tan bu fermana yetiştim."

Sakaoğlu'nun sözünü ettiği Ermeni baskınında da evimize 15 Ermeni soyguncusunun tecavüz ettiğini, bunların eza cefa vererek onbin altınımızı aldıklarını, daha sonra yargılanıp altısının Rus mahkemesince Kars'ta idama mahkûm edildiklerini ve bu mahkûmiyetin infaz edildiğini, diğerlerinin de müebbed hapse mahkûm olduklarını büyüklerimden dinlemiştim. Fakat 1917 İhtilâli nedeniyle yedieminde bulunan paralarımız bize iade edilmemiştir.

Ayrıca, babam Süleyman Erdoğan, Garib Musa Ocağı'nın devamı için, altı oğlunun arasından Turgut Erdoğan'ı seçmiş, bu ağabeyimiz, lise tahsili yaptıktan sonra köydeki düzeni üstlenmiştir. Babamızın 1952'de vefatından sonra, annemiz Hamide Hanım'ın desteğiyle kardeşlerinin tahsillerini tamamlamalarında Turgut Erdoğan'ın emeği çoktur. Ocağın devamını da kurduğu otorite ve herkesten kazandığı saygınlık ile sürdürmüştür.

Saygılarımla.

KUTLUAY ERDOĞAN-İSTANBUL

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünûn ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan ârî her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

MELİHA YETKİN

TELGRAF

Karnavalda Yaralama

"Zaptiye Nezaret-i Aliyyesinden"

☐ Cuma gecesi saat dört raddelerinde Kadıkaryesi'nde Yeldeğirmeni'nde sâkin dülger kalfası Yani'nin mutasarrıf olduğu haneden işitilen bir feryad üzerine Yeldeğirmeni mevkiinden yetişilerek sokak üstüne nâzır odanın birinde merkum Yani'nin kızı yirmi beş yaşlarında Rozina'nın mecruh [yaralı] olduğu müşahede edilmesi üzerine derhal bahriye doktorlarından Miralay izzetlû Çalab bey ve mülkiye tabiplerinden mösyö Jak Danon çağırılmış ve muayene olundukta merkumun sağ kaburgası kemikleri altından cerh edildiği [yaralandığı] anlaşılıp kimin tarafından cerh edildiği sual olundukta bizzat kendisi bu fiile cür'et eylediğini beyan eylemiş ise de hâne derununda âlet-i câriha-i nâriyye [yakıcı, yaralayıcı alet] bulunmaması cihetiyle cârihin başka birisi olduğu anlaşılmış idüğü işidilmiştir.

Karnaval olmak münasebetiyle o sırada mecruhenin hânesi önüne gelen birkaç müsahhire-i bî-edebin [edepsizliği ele almışın] bu fiile cür'et ettiği dahi cümle-i mesmuâttandır [işitilenlerdendir]... (3 Mart 1889)

"Posta ve Telgraf Nezaret-i Aliyyesinden"

Pul Yolsuzluğu

☐ Bazı poliçeci ve komisyoncuların şundan bundan mektup toplayarak bir zarf veya bir paket derununa vaz'ile postahanelere i'tâ ve mezkûr zarf ve paketin hey'et-i mecmuasının sıkleti itibariyle posta ücretini îfâ etmek ve birtakımını makaracı ve pulcu ve vapur yazıcıları misillû vasıtalarla pulsuz olarak kaçırmak gibi muhalif-i nizam hallerle posta hasılatından istifadelerini aramaya şu aralık evvelkinden ziyade tasaddî eyledikleri [giriştikleri] meşhudât-ı vâkıa ile anlaşılıyor... (3 Mart 1889)

Bir Kaza, Bir Hırsızlık

☐ Dördüncü daire-i belediyyenin elli yedi numarasında mukayyed [kaydolunmuş] arabacı İbrahim geçen Çarşamba günü arabasıyla Galata'daki Sandıkçılar içinden geçer iken altmış beş yaşında bir Hıristiyanı çiğneyip üç beş yerinden mecruh olmasıyla merkum İbrahim derdest ve mecruhun muayene ve tedavisiyle icabının icrasına ibtidar olunduğu [girişildiği] Dersaadet Jandarma Alayı Kumandanlığından ve bî-mekân takımından Yunanlı Panayot nâm şahıs geçen Çarşamba günü saat on kararlarında Galata'da Leblebici Sokağında hazır elbiseci Artin'in dükkânından bir adet pantalon ahz ve sirkatle [çalmakla] firar etmekte ve merkum Artin dahi takib eylemekte iken merkum Panayot zikr olunan pantalonu yere atıp firar etmiş ise de bi't-takib derdest ve icabının icrasına mübâderet eylendiği [girişildiği]... (10 Mart 1889)

Kadın Yüzünden Cinayet

☐ Aydın vilâyeti dahilinde Bayındır'ın Hasköy karyesinde yirmi iki yaşında rençber askeroğlu İbrahim âlüfte gürûhundan bir kadını gezdirmekte iken önlerine Kameroğlu Mustafa ve Deli Mehmet ve Osman ve Lalaoğlu Mustafa nâmlarındaki şahıslar çıkarak beynlerinde [aralarında] bir arbede koptuş ve bu esnada İbrahim çifte tüfengiyle Kameroğlu Mustafa'yı sol böğründen urarak katl edip katil ile maktulün refikleri derdest edildiği İzmir'de çıkan (Hıdmet) Gazetesinde okunmuştur... (16 Mart 1889)

Yıldız Gazetesi

☐ Düçar-ı tatil olan (Ahter) Gazetesinin tekrar intişara başladığı maa-l-memnuniyye görülmüştür... (17 Mart 1889)

Şehrimize Gelenler

☐ Evvelki gün sabahleyin Dersaadet'e gelen Edirne treniyle Kırkkilise Sancağı nâibi Mehmet Abdullah Efendi ve Bulgaristan askerî binbaşılarından mösyö İstefan Yanavof gelmişlerdir... (17 Mart 1889)

Kundakçılık mı?

☐ El-Kahire Gazetesinin iş'arına nazaran âhiren İskenderiye daire-i belediyesinde zuhur eden harîkte heman defâtirin kâffesi muhterik olmuştur.

Harîkin kasden îkâ olunduğu [yapıldığı] zannolunmaktadır.

Bu bâbda tahkikat icra olunmakta olup birçok kesân [kişiler] taht-ı tevkife alınmıştır... (17 Mart 1889)

Yuvarlanan Kaya

☐ Eğin kazası arkasında mürtefi' [yükselen] bir mahalde bulunup cesâmet-i fevkalâdesine mebnî zincirlerle merbut bulunmasından dolayı (zincirli taş) nâmıyla maruf olan taşın zincirleri nasılsa kırılmış ve bulunduğu mahalden kurtularak yuvarlanmasıyla şehirde vâkî olan dört hâneyi harap ve on iki nüfus-ı insaniyyeyi itlâf eylediği ihbarât-ı müessife-i mahalliyyeden bulunmuştur... (26 Mart 1889)

MUHARRERÂT

Vârid Olan Varakadır:

Et Pahalılığı

☐ Şu aralık lâhmın [etin] bir kıyesi [okkası] sekiz, dokuz ve Beyoğlu taraflarında on kuruşa kadar satılarak bu yüzden fukaranın sıhhat-i bedeniyyeye başlıca hıdmeti olan et yemeğinden mahrum kaldığı nazar-ı teessüfle görülmekte bulunmuş ve gazetemiz vasıtasıyla mercîinin nazar-ı dikkati celb olunmak lâzımadan görülmüştür.

Kasap esnafının celeplerden mübâyaa edegeldikleri [satın aldıkları] agnâm [koyunlar] hakkında Tercüman-ı Hakikat refikimizin 2181 numerolu ve 22 Eylül sene 301 Tarihli nüshasında (fiyat-ı lâhm) ser-nâmeli neşriyât-ı hayırhahânesi sırasında Şûrâ-yı Devlet kararını meblağ ve muhaberât-ı sâire-i resmiyyeyi şâmil mazbata ve tezâkir-i âliyye suretleri dahi derc olunmuş idi.

İşte bu karar-ı âlî iktizâsınca kasapların celeplerden mübâyaa edecekleri agnâmın sıhhat-i umumiyyeye muzırr olmamak için besili olmaları ve bey' ü şirâın [alım satımın] râyiç akçe üzerine hesap edilmesi ve fakat sakat tâbir olunan baş ve ciğer ve derilerin meccânen esnafa terk edilerek kaide-i çaşni için zebh edilen [kesilen] agnâmın iç yağlarıyla birlikte mîrî [devlete ait] kantarlarıyla vezn edilmesi [tartılması] lâzımeden iken esnafın bîçâre celepleri sıkboğaz etmek üzere mezkûr iç yağlarının mugayir-i karar-ı âlî [karar-ı âlîye aykırı] olarak dahil-i vezn edilmemesi cihetlerine sapmalarından ve Bandırma ve civarında ise bugün üç yüzbine karib [yakın] agnâm mevcut iken celepler teklif-i vâkie rûy-ı rıza göstermemelerinden dolayı fiyat-ı lühûm [etlerin fiyatı] terakkî etmiş ve bu gidişle İstanbul ahalisi ehven fiyatla lâhm mübayaasından ve fukara ise et yemeğinden mahrum kalacağı der-kâr bulunmuştur.

İşte buna bir çare-i âcil bulunur, yani Şûrâ-yı Devlet kararı ahkâm-ı münîfesi [yüce hükümleri] kasap esnafına infaz ettirilir ise İstanbul'a pek çok agnâm girerek bu yüzden fiyatın ehvenleşeceği der-kârdır... (1 Mart 1889)

Gemlik Kazası Kaymakamlığından Vârid Olan Mektuplar:

Gemlik'te Ilıca

☐ Nefs-i Gemlik kasabasına on beş ve Tersane iskelesine on dakika mesafede ve ova derununda meyve ve dut bahçeleri arasında kâin çelik madeninden ve ince kumdan tebeân eden ılıcak derecede harareti hafif bir ılıca hamamının suyu vücuda her cihetle nâfî [yararlı] olduğu gibi Anadolu mevâkiindeki kaplıcalara dahi rüchaniyyeti [üstünlüğü] olduğu tıbben anlaşıldığından ve mezkûr hamamın fevkinde müteaddid Adalar ve oldukça mefruşâtı dahi mevcut bulunduğundan teşrif buyuracak zevâtın ez her cihed [her bakımdan] memnun olacaklarının gazete-i mutebereniz-le ilânını temennî eylerim... (3 Mart 1889)

fî 14 Şubat sene 304
Kaimmakam-ı Gemlik
Halid

"Sinop'tan Mektub-ı Mahsus"
fî 16 Şubat sene 304

☐ Kastamonu vilâyet-i celilesinin bu kere neşr olunan 306 senesi salnâmesinin Sinob'a müteallik malûmât hânesinde Sinop kasabasında evvelki sene bir mekteb-i idadi ve geçen sene bir hapishane-i umumî ile gurebâ [kimsesizler] ve firengi malûlini [hastaları] için bir hastahaneye mübaşeret ettirilmiş ve sâir mahallerde bu misillû ebniye hitampezîr olmuş [yapılar bitmiş] ise de, Sinop'ça bu mühim binalardan hiçbirinin inşaatı nasılsa henüz hadd-i hitama tekarrüb edememiştir [bitme derecesine yaklaşamamıştır] ibaresi muharrer olduğu görülmekle tavzîh-i hakikat-i hal eylemekten [gerçek durumu açıklamaktan] kendimizi geri alamadık... (10 Mart 1889)

HARİCİYE

"İngiltere"

☐ Tayms Gazetesinin İrlanda meb'usları aleyhindeki ithamâtını tetkike memur olan komisyon şahitlerin ifadelerini almak hususuna devam etmektedir.

Bundan dört gün evvel Tayms Gazetesi tarafından celb ettirilen iki şahit birçok İrlanda meb'uslarının İrlanda'da vukûa gelen cinayâtta zî-medhal olduklarını [cinayetlerde parmağı olduğunu] isbat edebilecek bazı ifadâtta bulunmuşlardır.

Şühûd-ı merkumenin [adı geçen şahitlerin] ifadâtı istimâ' olunduktan [ifadeleri dinlendikten] sonra komisyon reisi mösyö (Parnel)in avukatı bulunan (Sör Çarls Rusel)in sualine cevâben sahte mektuplar hakkında komisyon tarafından verilecek rapora dair el'an bir karar i'tâ olunmadığını beyan eylemiştir.

Sör Çarls Rusel Tayms Gazetesinin ithamât-ı vâkıasını külliyen cerh [çürütme] ve iptal için lâzım gelen edille [deliller] ve berâhîni [tanıkları] tedarik edebilmek için Mart'ın yirmi yedinci gününe kadar bir mühlet talep eylediğinden komisyon yevm-i mezkûra kadar tatil-i müzakerâta karar vermiştir... (19 Mart 1889)

MÜTENEVVİA

Cinayet Hakkında Bekârlığın Tesirâtı

☐ Sicill-i mahsusasından müstebân olduğu vechile cihan-ı fenâda vukûbulmuş olan cinayât ve kıtâlin [birbirini öldürmenin] bekârlarda vâkî olduğu halde, müteehhil bulunanlarda [evlilerde] yüzde kırk dokuzu geçmemiştir ve hattâ kırkbeş raddesine kadar tenezzül etmiştir.

Ve hele hatunlar hakkında izdivacın tesiri fevkalâde olup eshâb-ı vukuât kocasız hatunlarda erkeklere nisbeten iki kat olmuştur.

Teehhül ve emr-i izdivacın en ziyade hüsn-i tesiri hissiyât-ı validiyyededir... (2 Mart 1889)

Miyâh [Sular]

Doktor Esad Arif Beyden Vârid Olan Makale-i Fenniyyedir:

☐ İhtiyacât-ı zaruriyyenin en mühim aksâmından olan su, nezafetin [temizliğin] de mevkuf-ün-aleyhidir. [vakfolunmuş, bağlı olduğu cihetidir].

Evsaf-ı miyâh [suyun kaliteleri] — Su yazın serin, kışın mutedil, râyihadan ârî [kokusuz], hoş lezzeti hâvî, hava ve hâmız-ı karbon [karbon asidi] ve mevaddı madeniyyeli olduğu misillû sebzeyi kolaylıkla tabh [pişirip] ve sabunu suhûletle köpürtmelidir. Su nasıl olmalıdır? Su-i berrak — Berrak suda bile tahlil-i kimya vasıtasıyla binlerce hayvanat olduğu tebeyyün ederse bulanık suda kim bilir ne kadar hayvanat vardır — ne acı ve ne de tatlı, ne tuzlu ve ne de tuzsuz bulunmalı, bu evsafla muttasıf [vasıflanmış] olmalıdır. Bir hanenin kuyusunda bulunan su içmeye salih [uygun] midir? Sabunu köpürtür ve sebze ve eti yumuşatırsa — tecrübe zımnında yarım fincan miktarı suya iki üç damla sabun sıbgı [boyası] damlatılıp su bulanmadığı halde içmeye sâlihtir... (6 Mart 1889) ☐

Anadolu'da Resmî Komünist Fırkası

Yeni Dünya, sayı 67-19, 17 Şubat 1921 (Bakû)

Sayfa 1: Moskova Konferansı, imza: A.C.
İstanbul'da İşçi Harekâtı *(1 ve 2) 1*
s.2: *1*'in devamı
Anadolu'da Resmî Komünist Fırkası
s.3: aynı yazının devamı
Harp Zengini -monolog- A.C.
s.4: Resmî KF yazısının sonu
İşçi Harekâtı *2*
İstanbul'a Dair:

Yeni Dünya'nın ilk serisinin son sayısından bir değerlendirme

Gelecek ay, aynı sayıdan İstanbul'da İşçi Harekâtı üstüne yazılarla yine İstanbul'a Dair bir haberi yayınlayacağız.

GİTTİKÇE Türkiye "resmî" KF'nın mahiyeti tavazzuh ediyor. Bu hafta matbu programlarını, teşkilât nizamnamelerini, bir de "yümnülkerim fırka teşkilâtının intizam kesb etmesi münasebetiyle" neşredilmiş beyannamelerini aldık. Her şeyden evvel Anadolu BMM ve Hükûmetinin KF namıyla bir fırkanın serbest serbest teşekkülüne ve neşriyatta bulanmasına müsaade etmesi, nazarımızda inkılâba doğru atılmış büyük kıymeti haiz mühim bir hatvedir. Fakat bu adımı gözden geçirdiğimiz zaman, yine İttihat ve Terakki oligarşisine müşabih bir "klik diktatörlüğü" hazırlamak maksadı ve halkı irşat ve tenvir etmek ve sınıfî teşkilâta mazhar/kılmak değil, belki arkasından gider görünerek eskisi gibi istismar etmek ve aynı zamanda cihan proletaryasının teveccühünü kazanmak taktikası takip olunduğu kanaati hasıl olduğundan en canlı noktalarına dokunmadan geçemiyoruz.

"Hiçbir suitefehhüme tahammül edemeyecek esasat hakkında izahat" vermek isteyen beyannamede gördüğümüz komünizmin tarifatı deve kuşunun hem deve gibi yüklenmeden hem de kuş gibi uçmadan kurtulmak için gâh kanatlarını gâh bacaklarını göstermesi kabilinden afakiyat ile meşbu buluyoruz.

Mahsusan karartılmış satırlar arasında Komünizmin aydın gayeleri güçlükle keşf olunuyor. Beyanname en ziyade komünizmi "dinî" ve "vatanî" gayelerle kabil-i imtizac ve "asr-ı saadet muamelât-ı müsavatperveranesine müstenit", "İslâmiyet icabatına muvafık" bir şekilde göstermeğe çalışıyor. Ve içtimaî inkılâbın "müfrit tedbirlere" ihtiyaç hissettirdiği hakkındaki "zehabı red" ediyor. Sınıfî mübarezeden o kadar ihtiraz ediyor ki, "bilâistisna bütün beşeriyetin saadetini ve sükûn ve intizamını hedef ittihaz eden bir gayenin kendisine taban tabana zıt vesaite muhtaç olması gayr-i tabiîdir" diyor.

Beyanname diyor ki, "İnkılâp tekâmül demektir. İhtilâl ancak asrın harekât-ı inkılâbiyesine karşı anudane bir ısrarla kapılarını kapamak isteyen milletlerde vücuda gelebilir." Bu milletler tabiî kapitalist emperyalist milletlerdir. Fakat bir kere hiçbir milletin fukara ve emekçi sınıfları, istismar altında ezilmelerini istemezler ve onları kapitalin boyunduruğundan kurtaracak inkılâba karşı kapılarını kapamazlar. Beyannamenin tarifince "silâhtan da müessir olan sermaye"dir ki, elinden şikârını kaçırmamak için en kanlı mukavemetten çekinmez ve hiçbir zaman kendi arzusuyla hâkimiyeti "sâye" terk etmez. İnkılâp için şüphesiz bir tekâmül devresinin geçirilmiş olmasına lüzum vardır. Fakat bu tekâmül devresine delâlet edecek alâmetler ancak sınıfî mübarezelerdir. İşçiler ve fakir çiftçiler zenginlerin sermayedarların istismarından kurtulmak için mütemadiyen teşkilâtlanmaya, kuvvetlenmeye, silâhlanmaya muhtaçtır. Her ne zaman işçiler sermayenin istismarı yüzünden çektiği esareti hissedecek bir sınıfî şuura malik olur da kendini tahlis etmek maksadıyla teşkilâtlanmaya atılırsa, sermayenin zulümlerine karşı koymaya başlarsa, işte o zaman inkılâba sevk edecek tekâmül devresi başlamış olur. Ve bu devre sınıfî şuurla teşkilâtlanıp silâhlanan işçilerin sermayedarları mağlûp ve istismarcı sınıfların kâffesini hâkimiyetten iskat etmesiyle nihayet bulur. Bir memlekette hayatî menfaatler zıddiyeti içinde yaşayan sınıflar arasındaki mübareze sınıfî bir şuur ile şiddet kesbettiği nisbette inkılâba yaklaşılır ve inkılâp o nisbette şiddetli ihtilâllerle husul bulur. İşçileri tahrik etmeden, onlara sınıf benliği vermeden, siyasî terbiyeye tevessül etmeden, hâsılı elleri nasırlı, bedbaht mazlum kitlelere, sefaletlerine sebep olanları tanıtmadan, onları düşmanlarıyla mübarezeye hazırlamadan ve alıştırmadan nasıl bir içtimaî inkılâp beklenebilir?

(s.3) İnkılâp ve tekâmül nazariyesini ortaya çıkaran beyanname, bizim memleketimizi, Türkiye'yi acaba "tekâmül"e mazhar olmuş mu addediyor? İfadesinden o fikirde olduğu anlaşılıyor. Fakat, nasıl, neye göre?.. Burası meskut. Bir de içtimaî inkılâp ile bu inkılâba sevk edecek olan "fakir ve bugün hukuk-u siyasiyeden mahrum kitleler hâkimiyetini," proleter diktatörlüğünü beyanname karıştırıyor. Proleter diktatörlüğünü tesis eden Rusya inkılâbı henüz siyasî mahiyettedir; içtimaî evsafını kazanabilmesi için o diktatörlük altında uzun seneler uğraşılacaktır. İstihsal ve istihlâkı komünizm esasatına muvafık bir şekle sokmak mutlaka memleketin sınaat ve ziraatını merkezîleştirmekle, bu da memleketi baştan başa

makineleştirmekle, elektriklendirmekle mümkün olur. Buna göre, Rusya dahi bizzat Lenin'in ifadesine göre, galebeden daha 20-30 senelik bir mesafe kadar uzaktır. Fakat Rusya işçisi uzun senelerdenberi mübarezeye alıştırıldığı için bugün Rusya haricî ve dahilî kapitalin mezaliminden kurtulmuştur. Orada hummalı bir faaliyetle işçi sınıflarının terbiye-i siyasiyesi ve mübareze kabiliyeti arttırılmaktadır; bütün memleketi içtimâî inkılâba sevkedebilecek bir fırka, Bolşevik-Komünist Fırkası kuvvetle teşekkül etmiştir. Öyle ki umum cihan proleterleri gittikçe Moskova'da teessüs eden Komünist Enternasyonalin platformasını kabule şitab ediyor. Her tarafta "proleter diktatörlüğü" esasatı burjuva demokratlığı fikirlerine galebe ediyor. Her ne taraftan bakılsa, istikbal müemmen görülüyor. Fakat ne azim bir mübareze ile, ne şiddetli ve kat'i bir faaliyetle!

Evet henüz baştan başa makineleşmeyen, elektriklenmeyen bir memlekette siyasî mahiyette bir inkılâp vücuda getirilemez. Fakat hâkimiyeti eline alacak işçiler, rençberler, emekçiler "sınıfî şuur"a mazhar olmadan, teşkilâtlanmadan, mübarezeye hazırlanmadan, silâhlanmadan inkılâp olmaz.

T. resmî KF'nın beyannamesi seri bir inkılâba, hem de kimsenin burnu kanamadan husule gelecek bir inkılâba istical eder gibi görünüyor! Daha doğrusu 1908'de olduğu gibi şahsî diktatörlüğe isâl eden bir askerî pronunsiamento veya Babıâli Baskını gibi bir siyaset hokkabazlığı kuruyor. Fakat bu gibi hadiselerin nelere müncer olduğunu tecrübe ettikten sonra tekrar edilmelerini tasavvur etmek bile cinayettir. "Dinî", "vatanî" maske ile dahili ve "insanî", "iştirakî" nikâp ile harici iğfal ederek hükûmeti elde etmekten fukara sınıflar için nasıl bir hayır ve menfaat beklenebilir? Gönül arzu ederdi ki, bedbaht memleketimizde, nihayet fakir halkı hakikaten düşünen ve ona vasîlik değil, yoldaşlık ve kılavuzluk eden insanlar yetişsin! Heyhat!

Beyannameye göre: 1-"Eşraf-ı memleket icray-ı tegallübe fırsat bulmuş zevattır; bunları işçi hayatının muhriplerinden telâkki etmek büyük bir haksızlığa müncer galat-ı rüyettir."

2- Memleketimizde tufeyli bir hayat yaşayan ve adetleri birkaç kişiyi geçmeyen ağniya istisna edilirse köylünün ve işçinin hayat ve saadetini imha ederek maişet-i zatiyesini temin eden kimse yoktur.

3- Komünizmin vücuda getirmek istediği iktisadî usul-i iştirak büyük istihsalâtta cemiyetlerin menafi-i umumiyesi namına hükûmetlerin müdahalesidir. Halbuki bizim memleketimizde büyük sanayi, büyük istihsalât mevcut değildir... ilâh.

İşte resmî fırkanın kâtib-i umumisi imzasıyla intişar eden beyanname bu derece renksiz, bu derece oportünisttir.

Fakat resmî fırkanın hakiki mahiyeti ne beyannamesinden ne de pek daha ziyade vazıh olan siyasî programından anlaşılamaz. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki gibi bir "klik oligarşisi", şahsî bir diktatörlük tesis etmek gayesinin takip olunduğuna kanaat getirmek için teşkilât nizamnamesine bakmak kâfidir. Program "bazı sınıfların hukuk-u siyasiyesinin tahdidini" kabul ettiği halde, nizamname sınıf farkı gözetmeksizin "fırka programını kabul eden, fırka teşkilâtından birinde çalışan, fırkanın mukarreratına itaat ve inkıyat eyleyen ve âzâlık ücretini tediye eden" bilcümle kimselere fırkanın kapısını açık bulunduruyor. İşçi ve köylü olmayan âzâ için namzetlik müddeti ise azami üç aydır.

Fırka teşkilâtına gelince, bütün işler karyelerde (3-5), kazalarda (5-7), vilâyetlerde (9-12) kişilik birer idare heyeti tarafından tedvir olunur. Fırkanın umumî kongresi, vilâyetlerden intihap ve izam olunacak birer murahhasla fırka meb'uslarından ve fırkanın teşkilâtına dahil vekil ve komiserlerden teşekkül eder. Merkez-i umumîyi de bu kongre seçer.

Tıpkı İttihat ve Terakki teşkilâtı!.. Hani sınıfî mübareze, hani istismarcı sınıfların hukuk-u siyasiyeden mahrumiyeti, hani işçi sınıflarına terbiye-i siyasiye verecek hücre teşkilâtı? Hani burjuva hükûmetlerine adem-i iştirak esası?..

Adam sen de, bunlara ne lüzum var? Bu gibi engeller mevki-i iktidara çıkmayı geciktirir. İşçi sınıflarını istismara çabuk yol buluruz. Halbuki böyle doğmuş(?) teşkilât...

(s.4) Azami üç ay içinde bütün İttihat yaranı dünyanın en koyu komünisti olur. İçlerine bütün spekülatörleri, bütün muhtekirleri alabilirler... Öyle ya, bunlar küçük sermaye sahibidir. Bunlar beyannameye göre, himayeye bile müstehaktır.... - Yalnız tüccar, sarraf, muhtekir, banker, eşraf, âyân, kumandan, jandarma, polis... sınıfları değil, mollalar da makbul... - Asr-ı saadetin müsavatperverliğine avdet etmiyor muyuz? Komünizm İslâmiyet esasatına elifi elifine mutabık değil mi ya...

Âlâ! Sonra! Sonrası ne olacak? Herkes yine eskisi gibi... yani gittikçe yekûnu kabaran bütçe kemafissabık maaş olarak gittikçe adetleri artan [memurlar] arasında taksim olunacak; haricî ve belki de dahilî ticaret inhisar altına alınarak hasılatı tufeyli münevverler menfaatine bütçeye zam olunacak; vergiler şimdilik aynıyla ve belki birkaç kat daha fazlasıyla ibka edilecek; küçük sınaat erbabı diye bazı müntesibîn bütçede himaye olunacak; hükûmet hesabına bazı âletler, makineler getirilerek bazı müntesibîn daha çiftlik veya fabrika sahibi edilecek... Anadolu'nun cefakâr Mehmetçiği de kemafissabık iki yıldız arasında aç, çıplak, yorgun .. argın çalışmakta berdevam olacak..! İşte resmî KF'nın neşriyatını iyice tetkik ettikten sonra bizim vicdanımızda hasıl olan kanaat bundan ibarettir. Bizi sözle değil, fiiliyatla tekzip etmek ise muhterem yoldaşlara ait kalır.

Sınıfî mübarezeden ve işçi teşkilâtından o derece ihtiraz eden, bir oligarşi marifetiyle içtimâî inkılâp hazırlamak ütopisi peşinden koşar görünen resmî komünistlere sormak isteriz: acaba Anadolu'nun işçisine ve fakir rençberlerine nâfi herhangi bir kanunu meclisten geçirmeye hiçbir zaman muvaffak oluyorlar mı? İşte bütün burjuva memleketlerinde uzun senelerdenberi kabul edilmiş olan kooperatif kanunu dokuz senedenberi bizim meclislerimizin kabulüne mazhar olamıyor. İşte (temsil-i meslekî) kanunu da -işittiğimize göre- reddolunmuştur. Burjuvazya -tüccar, âyân, eşraf- bu derece müteyakkız ve hâl-i harbe geçmiş iken işçi ve rençber sınıflarının mazlum mazlum bekletilmesinden ne fayda umulur? Kooperatif kanunu gibi muslihane bir mübarezeyi bile kabul etmek istemeyen Anadolu burjuvazyası acaba mütezayid vergi [vermeyi?] kabul eder mi veya Ziraat Bankası'nın sırf fakir ve mülksüz sınıflara mahsus bir müessese olmasına ve artık zenginlerin bu bakımdan istifade etmemesine razı olur mu? Anadolu burjuvazyası memleketin istiklâl-i iktisadîsini fakir işçi ve rençber kanıyla kazanmak ve sırf kendi faydası için kullanmak ister. Meselâ serbesti-i ticaret ve sınaat seyri altında yüksek gümrük tarifeleri.. işte Anadolu BMM'nin ve yüksek burjuva parlamentolarının şevkle kabul edeceği kanunlar bu kabildendir ve bunun içindir ki [buna karşı da?] fakir sınıflar teşkilâtlanmalı, kendi/metaliplerini.. kendi gayelerini anlayacak ve müdafaa edecek bir hale gelmelidir. Bu ise, renksiz, ütopist ve oportünist programlar ve mesleklerle kabil-i istihsal değildir. □

METE TUNÇAY

İstiklâl Mahkemesi'nin Sivas Günleri ve Muhaliflerin Tasfiyesi II

A.TURAN ALKAN

İstiklâl Mahkemelerinin taşrada eşraf arası çatışmalara âlet olduğunu kanıtlayan, bu yazıdan başka yayınlar da vardır. Örneğin, Ahmet Cevdet Çamurdan'ın Bir İbret Levhası *başlıklı anı kitabına da bakılabilir (Ankara: Fersa M., 1878), 116 s. Kozan İmam Hatip Lisesi Camii yararına basılmıştır.*

Meclis-i İdare Âzâları sorgulanıyor

Daha sonra Meclis-i İdâre âzâlafı mahkeme huzuruna celb edilmiştir. Muhasebecizâde Tevfik Efendi, Tülekzade Hüseyin Efendi (Eski Belediye Reislerinden) şapka giydiklerini, böyle tertipler içinde bulunmadıklarını söylerler. Hüseyin Şems[24] Efendi, Tekkelerin kapatılmasından önce Halveti dergâhı(nın Şemsiye şûbesi) postnişini olduğunu, geçim derdine düştüğü için Meclis-i idareden istifa ettiğini ileri sürer. Mahkeme Reisi oturumun sonunda "Yanlış hareket etmişsiniz. Yaşlı başlı adamlarsınız. Sizin yanlış hareketleriniz bizi buraya kadar getirdi" diyerek nasihatta bulunur. Savcının isteği üzerine bu kişilerin gayrımevkuf olarak yargılanmaları kabul edilir.

"Deve hikâyesinden maksad nedir?"

Cuma gecesi devam eden muhakemede Kaleardı mahallesinden Lütfi Efendi'nin hezeyannâmeyi yazanları tezyifen kaleme aldığı ve gazeteye verdiği dikkat çekici bir yazı dolayısıyla sorgusu yapılır. Lütfi Efendi'nin ifadesinde dikkat çeken bir husus Kamalı Hoca'yı tanıyıp tanımadığı yolundaki soruya olumsuz cevap verişidir[25].

Daha sonra Kasımağazade Hüsnü efendi, İmam-Hatib mektebi talebesinden Abdülhalim Efendi, Nergizâde Ahmed Efendi, Mehmed Pehlivan, Belediye Polisi Bahattin ve Esma kadın isimli şahıslar sorgulandılar ve Beyanname ile ilgilerinin olmadığı anlaşılarak gayrımevkuf olarak yargılanmalarına karar verildi.

Nergizade Ahmed Efendi'nin duruşmasına Mahkeme reisinin "İmam Abdürrahim efendiye anlattığın Deve hikâyesinden maksadınız nedir" suali, davanın şümûlünü göstermesi bakımından ilginçtir. Nergizade Ahmed Efendi bu sual karşısında, "Hikâye meşhurdur: Hoca Nasreddin deveye kitap okutmuştu. Biz de dedim, teceddüdü kabul edeceğiz ve yükseleceğiz. Deveden akılsız değiliz" diyerek sıyrılıvermiştir.

Çil Mehmed'in Muhakemesi

Buraya kadar özetlediğimiz duruşmalarda dikkat edilirse yafta meselesi etrafında, ama yaftayla direkt olarak ilişkisi olmayan şahısların sorgulandığı görülecektir. Cuma gecesi duruşmalarının herhalde en ilginç ismi, yaftayı bizzat yazmak ve yapıştırmakla itham edilen Çil Mehmed[26]'dir. Yapılan sorguda mahkeme heyeti Çil Mehmed'in kimlerle temasda bulunduğu hususunda gayet dikkatli davranmaktadır.

Sorgulama şöyle sürer;

— Taşhan duvarına yafta yapıştırıldığını ne zaman işittin?

— Efendim, bendeniz Söğütlühana (şimdiki "Haliminhanı" mevkii) koç bırakmağa gitmiştim, geldim. Çaput Pazarında kahveye gittim. Rıza Çavuş'da 28 bangınotum vardı. Onu almak için gitmiştim. Sabahleyin saat dört-beş vardı. Orada oturuyordum. Kasaplar dediler ki, Taşhan'ın duvarına yafta yapıştırmışlar dediler.

— Okumuşlar mı?

— Hayır efendim, yalnız yaftanın imzasını okumuşlar.

— İmza ne imiş?

— Aşık dede oğlu baba sultan demişler efendim.

Yafta yapıştırılmasından üç-dört gün önce Söğütlühana gittiğini ısrarla belirten Çil Mehmed siyâsi münasebetleri hakkındaki sorulara şöyle cevap veriyor:

— Sen siyasetle iştigâl eder misin?

— Hayır efendim, ben siyasetle iştigâl etmem, birçok sene evvel askerden geldim.

— Belediye intihabı olduğu zamanlarda ne yaptın?

— Belediye intihabı olduğu zamanda Mebus Rasim Bey[27] beni sesletmiş idi, bana liste verdi, bunlara reylerinizi veriniz dedi, biz de verdik.

"Muvafık Parti-Bozuk Parti"

— Bu liste nedir?

— Bunu bendenize Şekeroğlu İsmail Efendi'nin yanındaki Ethem getirdi verdi, biz de kabul etmedik (Sözü edilen liste Rasim Bey'in verdiği listeden farklıdır ve Belediye seçimlerinde muhalif grubun listesi olsa gerektir).

— Nasıl kabul etmedin, yukarı muvafık parti, aşağı bozuk parti yazmışsın?

1930'lu yıllarda Sivas Hükümet Meydanı. Soldaki toprak yığını şimdi Atatürk anıtının bulunduğu yerdir.

— Efendim ben yazmadım.

— Senin enişten kimdir?

— Efendim eniştem Gemerek'tedir. Cadı oğullarından imza etmiştir.

(Evrak okunur)

— Bu adam nerede?

— Bu mebus Muammer bey[28]'in maiyetindedir, şimdi Kayseri'dedir.

— Kayseri'de ne vazifededir?

— Kayseri'de mektep muallimidir.

— Bak ne cesaretle yalan söylüyorsun? Bir iki saat sonra mahkeme bitecek, hüküm ağzımızdan çıkacaktır, doğru söyle...

— Efendim eniştem yazmıştı ki, reyinizi Muammer Bey'e veriniz diye, ona cevap olarak yazılmıştır.

— Hani sen siyasetle iştigâl etmiyordun? Bu Belediye intihabında ne gibi vazife aldın, anlat bakalım?

— Efendim, ben Terakkiperverle konuşmam. Mahallemizde eşimiz dostumuz Rasim Bey'e verdik. Terakkiperverler bana tenezzül etmezler...

"Yiğit Arkam Yere Gelsin ki..."

.....

— Ey Çil Mehmed, uzun lâfın kısası bu yaftayı sen yapıştırdın, imlâ hataları filan senin yazındır. Yaftada mebusu mâbus yazdın. Bilâhire sana yazdırdığımız yazıda da yine mebus yerine mâbus yazılıdır. Biz usulû dairesince tetkikat yaptık. Bu senin yazındır. Evinde çirişi (zamk) de çıkmıştır.[29]

— Hayır efendim estağfurullah. Beyim eğer benim haberim varsa dinimden imanımdan olayım. Benim hocam vardır, getirin sorun. Beyim, ben sizin gibi beylerin huzurunda terliyorum.

— Bu Terakkiperver geçinen adamların hangisiyle görüşürsün?

— Terakkiperverlerle ben konuşmam, yalnız Evliya Efendi mahallemdedir, oraya gider gelirim.

— İsmail Efendi ile, Ziya Bey'le, Dava vekili Ahmed Efendi'yle, İlham'i Bey'le görüşür müsün?

— İsmail Efendi'yle, Gani ve Ziya beylerle, Ahmed Efendi'yle yalnız selam alıp veririm. İlhami Bey'le görüşürüm, semtimizdedir.

— İlhami Bey'le ne görüşürsünüz, işret eder misiniz?

— İlhami Bey'le bindebir rakı içerim.

Emir Paşa (Marşan). İstiklâl Mahkemesi tarafından 3 yıl müddetle Isparta'da nefy cezası aldı.

— Şimdi sen doğru söyle bu tertibatı nerede yaptın?

— Vallah benim haberim yoktur. Yiğit arkam yere gelsin haberim yoktur. Bu çiriş babamın zamanından kalmıştır.

Terakkiperverler Sorguya Çekiliyor

Zabıt hülâsalarının bundan sonraki bölümü tamamen Eski Terakkiperver fırka mensup ve sempatizanlarının ifâdelerinden oluşuyor. Terakkiperverlerin bu davayla "ilgilerinin olması gerektiği" mahkeme heyetinde kuvvetli bir kanaat halinde mevcut bulunmaktadır. Sanıkların listesinden anlaşılan odur ki, yafta ile uzak-yakın ilişkisi olması muhtemel hemen herkes bu mahkemeye davet edilmiştir. Nitekim bu bölümde yapılan sorgularda, zanlılarla mahkeme arasında adeta bir "Fırkaların taaddüdü" münakaşası yapılmış ve yaftadan çok, Terakkiperver fırkaya niçin girdikleri, bundan ne umdukları sual edilmiştir.

Emir (Marşan) Paşa'nın Muhakemesi "Bendenizi Türkiye'nin Mûcidi Olmakla Tanırlar"

Emir Paşa (Marşan)[30] sorgunun başlangıcında babası Kafkasya'dan geldikten beş yıl sonra doğmuş olduğunu, Sivas Valisi Halil Rıfat Paşa zamanında Paşalık rütbesi aldığını ve saraya mensup akrabası olmadığını söyler. Reisin I. TBMM'deki âzâlığını hatırlatan ve daha sonra hangi fırkalara girdiği yolundaki sualine, Ankara dönüşü hastalandığını, tedavi için İstanbul'a ve Av-

rupa'ya gittiğini, istirahat gayesiyle memleketine geldiğini ve halen ziraatle meşgul olduğunu söyleyerek cevap veren Emir Paşa, müteakip sual üzerine "Terakkiperver fırkaya girmediğini, fakat oğlunun kendinden müsaade almaksızın fırkaya dahil olduğunu, zaten ayrı evlerde oturmakta olduklarını söyler. Evinin aranması esnasında bulunan bazı evrakın mahiyetini soran Reise şu cevabı verir:

"Bilemiyorum efendim. Ankara'da hummâlı bir faaliyet içinde iken yazılmıştır. Bendenizi (İdare-i Ankebûtiye) Türkiye'nin mûcidi olmağıla tanırlar. İzah edemem. Bazı adamlar vardır ki, saltanat zamanında senelerce hizmet etmiş, onlara yaranmış; Meşrutiyet-i idâre olmuş onlara da hizmet eylemiş, milli idarede yine güzidelerden sayılmış, Cumhuriyet olmuş, o adamlar hâlâ iktidarda bulunuyorlar! Bendeniz memleketi bunlardan temizlemeli diyorum."

Daha sonra Emir Paşa, bu vesikaların önceki zamanlara ait olduğunu, bugünkü idare aleyhine olmadığını, o zamanki şekâvetlere dair şeyler olduğunu söyler.

Reis- Söyle bakalım, anlat: Gayrımesul eller, Hakimiyet-i Milliye... ne demek istiyorsunuz?

Emir Paşa bu suale de aynı meâlde cevap verir.

Reis- Buranın eşraf ve müttehizânı (fikirlerine riayet edilen kimseler) sırasında bulunduğunuz için şu beyanname meselesini nasıl bulursunuz?

Emir Paşa- Çok namussuzluk ve vicdansızlık görürüm. Çünkü Paşa Hazretleri bizim baş tâcımızdır. Bendeniz bu hususta hiçbir duyduğum yoktur. Eğer memleketin milletin refahını istiyorsak Paşa Hazretleri'ne karşı bu gibi mütalaalar beyân edilemez.

"Bunu Münevver Geçinenler Yapmıştır"

Reis- Heyet-i Hâkime bu gibi suîtelkinatı ahadd-i nâsdan hiçbir kimsenin yapmayacağını bilir ve yapamaz. Bunu münevver geçinenler yapmıştır.

Emir Paşa- Estağfurullah efendim. Müsaade buyurunuz rica ederim. Bu memleketi lekelemeyiniz. Çünkü memlekette buna cesaret edecek ve yapacak kimseler yoktur. Bütün mevcudiyetimle namusumla sizi temin ederim.

Reis- Sivas'da mahdut birkaç şahsa münhasır olmak üzere...

Emir Paşa- Paşa hazretlerine karşı bir emel beslemeyeceğimi...

Reis- Dinle... ben de size söyleyim; oğlunuzu Terakkiperver'e niçin bırakmış, niçin men etmedin? Fakat şuna emin olunuz ki hiçbir şey yapamayacaksınız. Hiç mesâbesinde kalıyorsunuz.

Sâbık Erkânıharp Ziya Bey (Bacanakzâde). Dava sonunda suçlu bulunarak on sene müddetle Kırklareli hapishanesinde küreğe mahküm edilmişti.

Başka bir diyecek var mı?

"Bu Çil Mehmed Boş Bir Adamdır"

Sırada eski Belediye reislerinden Evliya Efendi[31] vardır. Bu arada Savcı Necib Ali Bey bir ara-mütalaada bulunarak Çil Mehmed'in suçunun kesinleştiği kanaatine vardığını, bu itibarla arkadaşlarından İlhami Bey'in de celb edilmesi gerektiğini Mahkeme heyetine bildirir. Sonra Evliya Efendi'nin sorgusuna geçilir.

Milli Mücadele başlarken Belediye reisi olduğunu, hiçbir fırkaya intisab etmediğini, Cumhuriyet'in kabul ettiği bir parti olan Terakkiperver'e rızası alınmadan üye kaydedildiğini, buna karşı geldiğini, ancak beyanname verildiği için "bizzarûre" oraya dahil olduğunu söyler. Fırkanın faaliyetlerini ve amacını soran Reis'e şu cevabı verir:

"Vallahi bir faaliyet yok idi. Malûmu ihsânınız herkes menfaati için çalışır. Hükümet-i Cumhuriyenin etrafında çalışmak içindir. Müsaade buyrulursa biriki kelime söyleyeceğim: Gazi Paşa Sivas'da iken İstanbul ile ilk defa kat'ı alaka telgrafını imzalayan benim. Postahanede mahfuzdur."

Reis, hakiki maksadlarının ne olduğunu açıklaması için Evliya Efendi'yi sıkıştırır: Evliya Efendi Fırkanın kötü bir niyetle kurulmadığını, hükümetin kabul ettiği bir program dahilinde çalıştıklarını ifadeye çalışır.

Reis- O zamanki kanaatinizi, zihniyetinizi anlamak istiyoruz? Ne yapacaktınız; Sivas ahalisini siz bir tarafa çekeceksiniz, diğerleri bir tarafa çekecek, bu bariz bir hakikattır. Hürriyet İtilaf da bir fırka teşkil etmiştir... dedikten sonra Evliya Efendi'nin Çil Mehmed'le ilgisini sorar:

Evliya Efendi- Beş-on koyunu vardır. Sütçülük eder. Namus cihetini bilmem, iyiliğini, fenalığını bilmem. Karı kız halleri vardır. Bu ahvalinden hepimiz de gayrı memnunuz.

Reis- Kestirmeden şöyle, ahlâkî seciyesi nasıldır?

Evliya Efendi- Bu Çil Mehmed boş bir adamdır. Sütçülükten başka bir şey yapmaz. Ahlâkî seviyesi iyi değildir. İntihabda çalıştı. Bizim mahalleye tesiri olamaz.

Evliya Efendi, Çil Mehmed'i kendisinin çalıştırdığı yolundaki isnadı şiddetle reddeder. Yafta meselesinde kendisinden şüphelendiğini söyleyen reisi şöyle cevaplandırır:

"Vallahi Cenab-ı Hak bilir, bendeniz yetiştirdiğimiz bir fidanı kesmek emelinde değilim. Yapıştırılan noktaya gittim baktım. Meâlini işittiğimde cidden müteessir oldum. Bu namussuzluktur.

Reis- Çil Mehmed'in yazısını tanır mısın?

Evliya Efendi: Yazısını belki görürsem bilirim. Güzel okur, güzel yazar. Ümid ederim ki tanırım.

(Çil Mehmed'in Heyet-i Hâkime huzurundaki yazısıyla Kayseri'ye yazdığı mektubu ve hezeyannâme yazılarına baktı. Her üçünün de Mehmed'in yazısı olduğunu söyledi.)

Reis- Bu adam böyle bir yafta yapıştıracak olsa kendi başına yapamaz.

Evliya Efendi- Yafta meâlini bilmiyorum. Bazı herzeler karıştırdığını biliyorum. Vallah efendim, vicdan-ı adaletinize dehâlet ederim.

"Fırkaların Taaddüdü Cumhuriyet İcabıdır"

Terakkiperver fırkanın Sivas'da önde gelen isimlerinden Şekeroğlu İsmail Efendi[32]'ye sıra gelir. Müdafaa-i Hukuk'un "bidâyetinden nihayetine" kadar çalıştığını, Terakkiperverlerin gazetedeki ilanını gördüğünü, kurucuların Gazi'nin yakın arkadaşları olması hasebiyle "Cumhuriyeti ilerletmek" üzere bu fırkaya girdiğini söyleyen Şekeroğlu İsmail Efendi'yle Reis arasında çok partili hayat üzerine ilginç bir tartışma geçer:

Reis- Fırkayı nasıl ilerletecektiniz?

İsmail Efendi- Hükümet vazife ne emrederse onu yapacaktık.

Reis- Asıl hükümet Halk Fırkası'dır.

İsmail Efendi- Burada Halk Fırkası teşekkül etmemişti. Fırkaların taaddadü Cumhuriyet icabıdır.

Reis- Fırka taadüd ederse, Ermeniler, Rumlar da bir fırka teşkil ederse, Meclis'e âzâ göndereceğiz derlerse ne dersin?

İsmail Efendi- Hayır memleketimizde bu gibi fenalıklar kalkmıştır.

Reis- Asıl maksadını söyle, niçin fırkayı teşkil ettin?

İsmail Efendi- Maksadım yoktur. Beyefendi biz bir fidan yetiştirdik, onun meyvesini yiyeceğiz: Cumhuriyet fidanı...

Reis- Memlekete kundağı soktuktan sonra mı?

İsmail Efendi- Bu ... biz öyle şeyler yapmayız...

.....

Reis- İntihab mücadelesine giriştiniz mi?

İsmail Efendi- İntihabda mahalleler, benim mahallemden bir âzâ çıksın der: Çalışırlar. Ben bu yolda amelenin başında idim. İntihabda hiçbir mücadele yapmadık. Millet namzedlerini göstermişti. Tabiî millet arzu ettiğine reylerini verdi. İntihab milletin hakkıdır. Kimi isterse ona reyini verir.

Mahkeme reisi, İsmail Efendi'ye Çil Mehmed'le alâkasını sorduğunda, memleketlisi olduğu için tanıdığı ama kendi adına çalıştırmadığı cevabını alır. Yaftayı yazanı bilmediğini, bu hadiseyi tasvib etmediğini, "O yaftayı yazanı bilse dişleriyle parçalayacağını" söyler.

Buna karşılık Reis, "İfâdeleriniz heyet-i hâkimece şüpheli olduğunuzu isbat etmiştir" cevabını verir.

İsmail Efendi'den sonra huzura celb edilen Sabuncuzâde dava vekili Ahmed Efendi'nin ifâdesi de aynı mealdedir. Ancak ifadesi esnasında "Gazi'ye hürmetkâr" olduğunu belirtmesine rağmen cebinde bulunan ve Gazi Paşa'nın çizilmiş fotoğraflarını havi defteri izah ederken inandırıcı olamadığı, verdiği ifadeden anlaşılıyor.

Reis- Siz meşrutiyet devrinden itibaren Meclis-i Mebusan'da cereyan eden şeyleri bittabiî hatırlarsınız. O zaman bir fırka teşkil etmişti. Araplar, Arnavutlar, Rumlar bir taraf, Türkler bir taraf. Sizin fırka da bittabiî istinad edecek kuvvetler aradı. Asârı meydandadır.

Ahmed Efendi- Hâşâ efendim hâşâ, ben dava vekiliyim. Her iki tarafla da iyi geçinmek isterim. Biz Türküz ve Türklerdeniz.

Reis- Beyannameyi kim yapıştırdı?

Ahmed Efendi- Bendeniz burada yok idim. Şehr-i kışlada (Şarkışla) idim. Ne malûmatım var, ne haberim. Hükümette duydum.

Reis- Gazi Paşa Hazretleri'nin fotoğraflarını çizmişsiniz. Hepinizin maksadı odur, fakat emin olunuz hiçbir şey yapamavacaksınız.

Ahmet Efendi- Hâşâ efendim, hâşâ efendim.

Reis- Bugün bir Ermeni, bir Rum, bir İngiliz, bir Fransız böyle düşünüyor. Siz de öyle düşünüyorsunuz.

Ahmet Efendi- Hayır efendim, vallahi bilmiyorum. Bu vatanı onun sâyü gayreti kurtarmıştır. Sizi temin ederim ki ben yapmadım ve yapmam.

"Halk Fırkası Gazi Paşa'ya Daha Ziyade Yakındır, Hükümet Fırkasıdır"

Sivas Terakkiperver fırka mensuplarından Sabık erkânıharp Ziya Bey[33]'in soruşturmasında yine aynı tarzda sualler sorulmaktadır. Mahkeme heyeti, yafta meselesinden daha çok, Sivas'da Terakkiperver fırkanın kurulmuş olması üzerinde duruyor.

Ziya Bey, siyasetle iştigal etmediğini, daha önce hükümet emriyle kapatılan Terakkiperver Fırka'ya mensup olduğunu, yeni bir fırkanın kurulmasının da Cumhuriyet'in gereği olduğuna inandığını, bununla beraber "Memleketin istilâsında, saltanatın yıkılmasında Gazi ile beraber çalıştığını, Fırkanın aslında zararlı bir gayeye dönük olmadığını, ancak bazı kimselerin suistimaline uğradığını, esasen partiye girişinin bir izzeti nefis meselesinden ötürü olduğunu söyler.

Reis- Ne gibi izzeti nefis meselesi olmuştu?

Ziya Bey- Beni vukuat sürüklemiştir. Bittabiî sonra çekilemedim. Aynı zamanda ben asker büyüdüm. Hilkatim fırkacılığa müsait değildir.

Reis- Halk fırkası Gazi Paşa'ya daha ziyade yakındır. Hükümet fırkasıdır.

Ziya Bey- Benim hayatım, nâzim, zihniyetim muayyen, millet sayesinde vaziyetim de iyi idi. Gazi Paşa'yı bir Fırkaların fevkinde görüyorduk.

Sorgu bu minval üzere devam ederken Müddeiumumi Necib Ali Bey, fırkaların taaddüdü meselesinin çok zikredilmesinden dolayı olsa gerek bir aramütalaada bulunmayı gerekli görür:

"Ziya Bey fırkaların taaddüdü adeta zaruriyattan mâduddur" dedi. Herhalde Cumhuriyet'le idare edilen hükümetlerde fırkaların taaddüdü faide temin edemez. Senelerce siyasi hayatı tedkikle meşgul olmuş bir İngiliz âlimi, fırkaların yekdiğerine yapmış olduğu ihtirâsatı açıkça göstermiştir. Fırkaların yüzünden bu memleketin neler çektiğini de henüz unutmadık. Fırkaların mücadelesi yüzünden mâruz kaldığımız hüsran ve hakikat bedâhet cümlesindendir. Bu cihetleri Ziya Bey'in vicdanına terk ediyoruz."

"İlmin son sözü budur; daha ne diye münakaşayı uzatıyorsunuz" meâlinde görülen bu mütalaada sözü edilen meşhur İngiliz âliminin kim olduğu açıklanmamakla birlikte mahkeme heyetinin çok partili hayata bakışını aksettirmesi bakımından Necib Ali Bey'in bu sözleri dikkate değer niteliktedir.

"(Bozuk Parti) Halk Fırkası mıdır?"

İfade sırası gelen zat, Malta sürgünlerinden Gani Bey[34]'dir. 1. Dünya Harbi sırasında İttihat ve Terakki Fırkası'nın Sivas murahhası olduğunu anlatan Gani Bey, Malta dönüşü ticaretle uğraştığını, Elâziz'de imar ve iskân müdürlüğü görevinde bulunduğunu, orada azl edildikten sonra Sivas'a geldiğini söyler:

Reis- Malta'dan geldikten sonra siyasi hayatınızı anlatınız?

Gani Bey- Siyasi bir hayata atılmadım. Yalnız Terakkiperver'e intisab ettim ve hüsn-ü niyetle çalıştım.

Reis- Terakkiperver'e intisab etmekle ne yapmak istiyordunuz?

Gani Bey- Ekalliyetlere istinad eden fırkalar hiçbir şey yapamaz.

Reis- Hürriyet İtilaf Fırkası Ermeniye, Ruma istinad etmiştir. Siz hangi kuvvetlere istinad ederek teşkil ettiniz?

Gani Bey- Memlekette o zaman Halk Fırkası yok idi. Muhalif fırka olarak değil. Bendeniz ince noktaları bilmem. Öyle bir emir alsaydım arkadaşlarımı ikaz ederdim. Bendeniz Türküm, tabiî o gibi şeylere istinad etmem.

Reis- Programınızda fırka itikad-ı diniyeye hürmetkârdır diyor. Bu ne demektir: Ermenilere Rumlara patrikliği ihyâ edeceğiz demektir.

Gani Bey- Estağfurullah efendim estağfurullah, bendeniz katiyyen adıyla anlamam efendim.

Reis- Şapka meselesi her tarafa ... umumiyeye mazhar olmuştur. Belediyeden itibaren menfi bir cereyan hasıl oldu.

Gani Bey- Şapka giymemek hususunda katiyyen muhalefetim yoktur. Zat-ı aliniz de bilirsiniz ki[35] Malta'da şapka giyiyorduk.

Reisin yafta hakkındaki itham ve suallerini şiddetle reddeden Gani Bey, Be-

lediye intihabları hakkındaki soruya şu cevabı veriyor:

"Bendeniz Harput'a gitmeden evvel Belediye âzâsı idim. Evvelki imtihabda Esnaf Teavün Cemiyeti'nde bulunduğumda çalıştım. Evvela heyet-i celilenizi temin ederim ki, bir ferde beni intihab ediniz demedim: arkadaşlarım bana cemile olmak üzere yaptılar.

Reis- Kara Vasıf[36]'a yazdığınız mektuplar var?

Gani Bey: Vasıf Bey ile Esnaf Teavün Cemiyeti için çalışanlar arasında muhabere vardır. Esnafların haklı olduğunu yazdım. İntihabda birçok adamlar çalıştı.

Gani Bey, Çil Mehmed'i çalıştırdığı yolundaki ithamı da şiddetle reddedince Reis öfkelenir:

— Siz o suretle yaparsınız. Böyle adamları halka karşı silah olarak kullanıyorsunuz. (Bozuk Parti) Halk Fırkası mıdır?

Gani Bey- Dellâllık edèr bir adam var; Hamdi, Ona Bozuk Parti derler.

Reis: Beyannamenin mesulûsünüz anlatın?

Gani Bey: Hâşâ, estağfurullah. Bendeniz hayatımı Reis-i cumhura medyunum. Ben iddia ediyorum ki, onu benden ziyade kimse sevemez. Katiyyen, ben kendimi tenzih ederim. Namusuna nikâhıma yemin ederim ki, yapanları bilsem, dişlerimle gebertirim.

"Ben Cumhuriyet'in Tesisine Çalıştım Beyefendi"

Terakkiperver fırka mensuplarından Hamid Bey'e sorulan ilk soru şudur:

— Siz şapkayı ne vakit giydiniz?

Hamdi Bey- Kanun çıktıktan sonra, hapishanede giydim. Kararnamenin ahaliye şümûlü yoktu.

Reis- Belediye bazı münakaşalar olmuş, işittiniz mi?

Hamid Bey- Bu hususdaki münakaşaları bilmiyorum. Hariçte de işitmedim.

.....

Reis- Sizin fırka neye karşı idi?

Hamid Bey- Hakûk-u medeniyede hürriyet-i kelâm, hürriyet-i vicdan vardır. Maksadım âmâl-i milliyenin hususuna çalışmak.

Reis- Terakkiperver fırkaya niçin intisab ettiniz?

Hamid Bey- Cumhuriyet'te fırkaların taadüdü, selâmet-i memleket nokta-i nazarından faideli olur kanaatindeyim.

Reis- Yani Halk Fırkası'nın karşısına çıkmak için?

Hamid Bey- Hilafetin paçevrasına is-

Şapka İnkılâbının ilk günlerinde Sivas'tan iki öncü sima. Solda posta memuru Nâzım Bey, sağda beyaz ceketli mektep müdürü Yılmaz Bey.

yan ettim. Ben Cumhuriyet'in tesisine çalıştım beyefendi.

Hamid Bey de Terakkiperver fırkanın bir gizli maksadla kurulmadığını, mevcut hükümeti ve Halk Fırkası'nı devirmek gibi bir niyetin hatırlarından bile geçmediğini ısrarla tekrarlar ve Reis'in ithamlarını şöyle göğüslemeye çalışır:

"Bu delâile müstenid ise söylenecek sözüm yok: Onu irtikâb edecek bir vaziyette değilim. Gazi'ye bütün mevcudiyetimle merbutum. Propaganda yapmamışız beyefendi, bunu da memleket yapmamıştır.

Reis- Memleket sizin müdafaanıza muhtaç değildir. Sivas ahalisi Türk oğlu Türktür. Asıl ve necib Sivas ahalisi esasen bunu kabul etmez. Mütalaa istemiyoruz, şahsın hakkında söyle!..

Hamid Bey- Şahsen ben böyle şeyleri yapmam beyefendi.

Müddeiumumi- Bunların teşkil etmiş oldukları fırka irticaâ âlet olmuştur.

Hamid Bey- Efendim irticâ çıktığı zaman tatil-i faaliyet ettik. Her hususta hükümetin emrine âmâde olduğumuzu Naci Beyefendiye müracaatla söyledik beyefendi.

"Bana Bir Menfaat Olsa İdi Ne Âlâ..."

Sırada Beyazıt muhacirlerinden "Kürt Aziz" lakâbıyla tanınan Aziz Bey vardır. Aziz Bey Aşiret ordusunda zabitlik yaptığından, Harb-i umûmide iki kardeşini şehid verdiğinden Hınıs'ta bir cebel topunu (dağ topu) kucaklayıp kaçırdığından bahs eder. Gazetenin ifadesine göre "son mütaalası handelerle" karşılanır. Zile ve Koçgiri isyanlarına iştirakini anlatır. Fırkayla ilişkisini soran Reis'e şöyle cevap verir:

— Şekeroğlu bir gün beni çağırdı. Cumhuriyet'in müsaadesiyle fırka yapacağız dedi, gel çalışalım dedi.

Reis- Dini kurtaracaklardı değil mi?

Aziz Bey- Bir mütekaid arkadışım bana dedi ki, sen muhacirsin, Belediye Reisi olamazsın, fırkada senin menfaatin yoktur, çalışma dedi. Benim menfaatim olmadığını biliyordum, ben de çalışmadım.

Reis- Senin için menfaat olsa idi kalacak mı idin?

Aziz Bey- Girdim baktım, bana bir menfaat olsa ne âlâ ... Onlar menfaatleri için uğraşıyorlardı.

Reis- Belediye intihabında mücadele ettiniz mi?

Aziz Bey- Benim ne menfaatim olacak beyefendi...

Reis- Beyannameyi söyle.

Aziz Bey- Allah kahretsin o yaftayı yapıştırdı. Memleketi lekeledi...

Gazetenin neşrettiği Zabıt özetleri tahminimizce, mahkeme zabıtlarından alınmayıp, gazete muhabirinin tuttuğu notlara dayanmaktadır: Bu itibarla yer yer soru ve cevaplar arasında tutarsızlık görülmekte, hattâ bazı kısımların anlaşılmayacak derecede özetlendiği de olmaktadır. Yukardaki pasajda Aziz Bey, "Yaftayı o yapıştırdı, memleketi lekeledi" derken, salonda bulunan bir şahsı işaret etmiş olmalıdır.

Aziz Bey'in sorgusu şöyle sona eriyor:

Reis- Sizin teşkil ettiğiniz fırka, Halk Fırkası'nı devirmek için teşekkül etmiştir.

Aziz Bey- Benim hükümete karşı ne kolum ne de kanadım vardır.

Reis- İşte sizin fırkanın ruhu bu, sizi onun için itham ediyorum.

Aziz Bey- Allah o beyannameyi yapıştıranı kahretsin! Eğer benim haberim varsa kahretsin, yoksa merhamet etsin.

"Mütekaid Zabitler Bunlardan Daha İyi İş Yapar"

Baytarzade Hakkı Bey'in sorgusuna geçilir. Babasının Aydın'lı, annesinin Sivas'lı olduğunu, vaktiyle Tatar Osman Paşa maiyetinde çalıştığını, mâli durumu bozuk olduğu için siyasetle uğraşacak hali olmadığını, Belediye seçimlerinde sırf Muhasebecizâde Rıza Bey'le

husûmeti bulunduğundan, ona oy vermeyiniz anlamında akrabalarına tesirde bulunduğunu söyleyen Hakkı Bey'e göre mütekaid zabitler, bugün işbaşında bulunan Belediye ve Meclis-i İdâre âzâlarından daha iyi iş yapacak kabiliyettedirler. Terakkiperver fırkanın ileri gelen isimleri İsmail, Aziz, Ziya ve Hamid beylerle görüştüğünü, ancak partilerin çokluğunun memleket zararına olacağına inandığı için fırkaya girmediğini, yaftayı tasvib etmediğini de belirten Hakkı Bey, Şirket Hasan Efendi'nin teşkil ettiği Esnaf Teavün Cemiyeti'nde çalıştığını, onların kâtipliğini yaptığını da ilâve ederek ifadesini tamamlar.

Artık mahkemenin sonlarına gelinmektedir. Paşazâde Bekir Efendi salona alınır. "Devamsızlığı yüzünden azledildiğini şapka giymemek için çekildiğini" söyler. Daha sonra Çil Mehmed'le alâkası olduğu sanılan İlhami Bey celbedilir. Çil Mehmed'le bütün hemşehrileriyle görüştüğü kadar ilgisinin olduğunu, memlekette herkes tarafından tanınıp sevildiğini, Cumhuriyet Bayramı'ndan beri de şapka giydiğini, hezeyannâmeyi kimin yazdığını bilmediğini" ifade eder.

İlk tahkikat safhasında Çil Mehmed'in evini aradığı halde daha sonra elde edilen "evrak-ı muzırra"yı kasden bulmadığı iddiasıyla Polis Asım Efendi de celb edilerek sorgulanır. Çil Mehmed'in evini aradığını, bazı evrak elde edip âmirlerine teslim ettiğini, başka bir şey görmediğini, elde edilen mektuplar, tabanca, kasatura, çiriş ve yazı takımını "kendisinin amcası evi olduğu için aramadığı mahalden bulduklarını" ifade eder. Dışarı çıkartılır ve başkaca isticvâb edilecek kimse kalmadığı için mahkemenin sona erdiği açıklanır.

Sürecek

[24] Hüseyin Şems Efendi: Bu kişinin de Şeyh Receb'in kardeşi olduğu yolunda bir rivayet varsa da tevsik edemedik. Ancak Şems-i Sivasî ahfadından olduğu kesindir.

[25] Aybars'ın "Kemanlı Hoca" diye zikrettiği kişinin asıl lakabı "Kamalı Hoca"dır (kuşağında devamlı kama taşırmış). Ergun Aybars, İstiklal Mahkemesinin, şapka meselesini Şeyh Sait isyanının kalıntılarıyla ilintili olabileceği yolunda kanaat taşıdığını ileri sürüyorsa da, gördüğümüz zabıt hülâsalarında bu zannı doğuracak bilgiye tesadüf edemedik. Bkz. *İstiklâl Mahkemeleri*, s.305.

[26] Gazetede neşredilen zabıt hülâsalarında "Çil Mehmed" olarak zikredilen şahsın ismini Ergun Aybars "İmamzâde Mehmet Necati" olarak veriyor (s.306). Mete Tunçay da 30 Kasım 1925 tarihli gazetelere dayanarak verdiği haberde bu ismi "İmamzade 'Çil' Mehmet Necati" diyerek doğrulamaktadır: *(T.C.'ae Tek Parti Yonetiminin Kurulması*, s.153). Çil Mehmed sorgusu esnasında künyesini "İsmim Mehmet pederimin ismi Abdullah, 314 tevellüdliyüm, bekârım" diye veriyor: (*Kızılırmak*, nu: 122-20 3 Kânunievvel 1341). İfadesine göre hayvancılık ve kahve işletmekle uğraşan Çil Mehmet, hadise tarihinde 27 yaşındadır.

[27] Rasim Bey (Başara): Sivas'ın tanınmış ailelerinden Mütevellizâde'lere mensuptur. 1882 Sivas doğumlu. Osmanlı Meclis-i mebusanında III. dönem Sivas mebusu olarak bulundu. Daha sonra TBMM'de I. ve V. dönemler arasında mebus olarak Sivas'ı temsil etti. Kongreye takaddüm eden günlerde ve sonrasında Milli Mücadeleyi destekledi. Edebiyat Fakültesi'nde okudu. 2 Şubat 1945'te vefat etti. Mebus Ziya Bey'le aynı aileye mensuptur. Hakkında daha etraflı bilgi için bkz: Cevdet R.Yularkıran, *Reşit Paşanın Hatıraları*, İstanbul, 1940.

[28] Muammer Bey: 1874'de İstanbul'da doğdu. 1899'da Mülkiyeyi bitirdikten sonra Maiyet memuru olarak Sivas'a atandı. Muhtelif ilçelerde kaymakam olarak çalıştı. 1913'de Sivas valisi oldu. Kayseri'de mutasarrıf iken, Sivas'da *Kızılırmak* gazetesinin neşrini teşvik ettiğini, gazetçinin sahibi Mehmed Kamil Bey (Kitapçı) belirtmektedir; *Kızılırmak*, Onuncu Yıl Cumhuriyet Bayramı için Ayrı Sayı, *"Rub-ı Asır Evvelki Kızılırmak"*, Kamil Matbaası, Sivas, 1933, s.21. 1919'da Malta'ya sürgüne giden Türk Aydınları arasında Muammer Bey de vardır. 1921'de Malta dönüşünde yeniden Kayseri Mutasarrıflığı'na atanır. 1923 seçimlerinde Sivas mebusu olarak TBMM'ye gider. Dönem sonunda seçimi yenilenmediğinden 1927'de emekliye ayrılarak Kayseri'nin Endürlük köyünde mütevazı evine çekilir. 1928'de veremden vefat eder. Daha geniş bilgi için bkz: Ali Rıza Önder, *Kayseri Basın Tarihi*, 1910-1960, Ankara, 1972, s.127-131; Hayri Orhun, Celal Kasaroğlu, Mehmet Belek, Kazım Atakul, *Meşhur Valiler (50 Ünlü Vali)*, s.309-340. Halis Başaran'a göre Muammer Bey'le, İzmir Suikastı mahkemelerinde suçlu bulunarak idam edilen Halis Turgut Bey arasında derin bir dostluk vardı. Aynı mahalde görev yapan iki eski İttihatçı'nın bu yakınlığı makûl görünmektedir. Halis Bey'in idamından sonra Muammer Bey'in Kayseri'de bir köyde inzivaya çekilişi arasında bir bağlantı olabileceğini ihtiyatla kaydediyoruz.

[29] Halil Sami Özen'e göre Mahkeme Yafta'yı duvara yapıştırmakta kullanılan çiriş üzerinde önemle durmuştu. Deri ve kösele yapıştırmakta kullanılan çiriş'in alelusul kullanılamayacak bir yapışkan olduğu düşünülmüş olmalıdır. Aynı şahsa göre Çil Mehmed "son dakikada boynuna ip geçirilse bile, kendisini ipten kurtaracaklarına dair kuvvetli bir kanaat beslediği için" kimseyi ele vermemiş ve suçu kabul etmemişti. O günleri hatırlayan Halis Başaran'ın ifadesine göre, Yafta'yı kimin yazdığını araştırmak üzere Sivas'da lise ve dengi okullar talebelerinin el yazıları üzerinde tahkikat yapılmış ve öğrencilerden yazı örnekleri toplanmıştı. Neticede bütün şüpheler üç kişi üzerinde yoğunlaşmıştı. Bunlar Halim Efendi (1957 seçimlerince CHP milletvekili Halim Ateşalp), Ahmet Efendi (Eski Maarif vekillerinden KTÜ Rektörlüğü'nde de bulunan Prof.Ahmet Özel) ve Çil Mehmed namıyla bilinen kişiydi. O tarihte Vilayet Matbaası'nda mürettip olarak çalışan Halil Sami Özen'in ifadesine göre Çil Mehmed, Yafta'da ve kendisinden alınan örnek el yazısı metinde bir kelimeyi yanlış yazdığı için (Mebus yerine Mâbus) tek zanlı olarak kalmıştı.

[30] Emir Paşa (Marşan): 1860 Sivas doğumludur. TBMM albümünde baba adı Tahir, evli, dört çocuklu, çiftçi ve hukuk mezunu diye bilgi veriliyor. Aslen Kafkasya'dan göçetmiş bir aileye mensup olan Emir Paşa, bir rivayete göre Sivas'da Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucularındandır. II. Abdülhamid Devri'nde Askerî Masarifat Nâzırı Sadeddin Paşa'yla kurdukları akrabalık yüzünden "Mir-ül ümerâ" ünvanıyla üniformasız (sivil) Paşalık rütbesi almıştır. I. TBMM'nde Sivas mebusu olarak görev yaptı. Kasım 1940'da vefat etti. Geniş bilgi için bkz: Cevdet R.Yularkıran, *Reşit Paşa'nın Hatıraları*, s.48.

[31] Evliya Efendi: Eski Sivas Belediye Reislerinden ve Terakkiperver Fırka Sivas şubesi mensuplarındandır.

[32] Şekeroğlu İsmail Efendi: 1867'de Sivas'da doğdu, baba adı Ali, ana adı Zeynep'tir. Milli Mücadele Tarihimize Sivas Kongresi esnasında, Mustafa Kemal Paşa ve yakın arkadaşlarına gösterdiği samimi ilgi ve destekle geçmiş bir şahıstır. Oğlu Faruk Şekeroğlu'nun ifadesine göre Kongre esnasında ticaretle meşgul olan İsmail Bey, aynı zamanda Malatya-Sivas postasını da işletmekte imiş. Birinci Başkanlığını Halis Turgut Bey'in yaptığı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Sivas şubesinin ikinci reisi olduğunu yine aynı kaynaktan öğreniyoruz. Kongre esnasında Mustafa Kemal Paşa'nın Şekeroğlu İsmail Efendi'nin konağında ikamet ettiği de bilinir (1970'lerde yıkılan bu ev Nalbantlarbaşında Vişneli Camii bitişiğinde idi). Terakkiperver fırkanın da kurucuları arasında yer alan İsmail Efendi, kürek cezasıyla gönderildiği Edirne'den döndükten birkaç yıl sonra 17 Nisan 1940'da vefat etmiştir. Sivas Kongresi'ne katkıları için: Mazhar Müfid Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, TTK yy, I.C., s.207-209.

[33] Ziya Bey (Bacanakzade): Sabık Erkân-ı harb. Osmanlı meclis-i mebusanında IV. dönem Sivas mebusu olarak bulundu. I. TBMM'ne seçildiyse de Meclise iştirak etmeden 20.7.1336 (1920)' de istifa ettiği anlaşılmaktadır. Haluk Çağdaş, Ziya Bey hakkında şu ilâve bilgileri vermek lütfunda bulunmuşlardır; "Bacanakzâde Ziya Bey, 1886 doğumludur. Süvari mülâzımı Bacanakzâde Mustafa İhsan Efendi'nin oğludur. Kurmay yüzbaşı olarak orduya katılmıştır. Trablusgarp'da İtalyanlarla savaşmış, I. Dünya Savaşı'nda Doğu cephesinde görev almıştır. Kongre esnasında Sivas'tadır. İlk Büyük Millet Meclisi'nde Sivas'ı temsil ettikten sonra (7 Haziran- 21 Temmuz 1920) politikadan çekilip öğretmenlik ve idarecilik yapmıştır. Son zamanlarda ticaretle meşgûl olmuş, 1944 yılında Sivas'ta ölmüştür. Sivaslılar onu kurmay olduğu için "Erkânıharp Ziya" diye bilirler. (Yazıda ismi sık sık geçen Hamdi Bey'in Belediye Reisliği de yapan Bacanakzâde Hamdi olduğunu sanıyorum. Aynı ailedendir. Hatta Âşık Talibi'ye atfedilen bir kıt'a vardır:

"Girdim Muhasebeyi hususiyeye
Hayri Bey dedi ki, davran keseye!
Hamdi Bey benziyor karaköseye
Korkumdan içeri giremez oldum..."

[34] Gani Bey: İttihat ve Terakki Fırkası'nın Sivas Murahhaslarındandır. Avukattır. İngiliz belgelerine göre "Sivas kırımında Muammer'e (Muammer Bey, bkz: 28. dipnot) yardım etti"ği gerekçesiyle Malta'ya sürülmüştür: Bilâl N.Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976, s.82.

[35] Mahkeme Reisi Ali Bey (Çetinkaya, "Kel Ali") de Malta sürgünlerinden olup 2793 sıra numarası ile Gani Bey'in kaderini paylaşmıştı. Gani Bey, bu müşterek hâtırayı imâ ediyor: Bilâl N.Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s.476.

[36] Kara Vasıf Bey: 1871'de Yemen'de doğdu. Karakol cemiyeti kurucularından olduğu için soyadı yanlışlıkla "Karakol" olarak bilinir. Malta sürgünlerindendir. I. TBMM'nde Sivas mebusu olarak görev yaptı. Meclisin açıldığı tarihte Malta'da olmasına rağmen Mebusluğu Meclisce kabul edilmiş, 21 Kasım 1921'de Meclise fiilen iştirak etmiştir. Sivas Kongresi'nde Antep delegesi. Kurmay albaylıktan emekli oldu. Anadolu ve Rumeli M.M.Cemiyeti ve Heyeti Temsiliye âzâsıdır. 1931 yılında bir tren kazasında vefat etti. (M.Gologlu, *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, Ankara 1970, s.351)

Güvâhi'nin Pend-nâme'sinde

Nasreddin Hoca

MUSTAFA DUMAN

Atasözlerimiz konusunda en zengin kaynaklardan biri de Güvâhi'nin Pend-name'sidir. Duman bu yazısında Pend-name'de yeralan ilk nazım biçiminde yazılmış Nasreddin Hoca fıkralarını araştırmacıların dikkatine sunuyor.

BÜTÜN dünyanın "Türklerin Mizah Dehâsı" olarak kabul ettiği Nasreddin Hoca'nın tarihsel kişiliği konusunda günümüze kadar birçok tartışmalar yapılmıştır. Hatta, onun gerçekten yaşamamış, halk tarafından yaratılmış bir kişilik olduğu da öne sürülmüştür. Özellikle son elli yılda elde edilen bazı belgeler Nasreddin Hoca'nın yaşadığını, 1284-1285 yıllarında öldüğünü ve türbesinin de Akşehir'de bulunduğunu kanıtlamıştır. Bu belgeleri şöyle sıralayabiliriz: Nasreddin Hoca'nın Akşehir'deki türbesinde bulunan eski mezartaşı, Hoca'nın kızları Fatma ve Dürri Melek Hanım'ların mezartaşları ile 1476 yılında, Akşehir'de yapılan emlâk ve vakıf yazımından kalan ilyazıcı defteridir.[1] Bu defterde Nasreddin Hoca'nın türbe ve medresesinin haraboldığu yazılıdır.[2]

Nasreddin Hoca'nın fıkralarının yazılı olduğu en eski kaynak Cem Sultan'ın emriyle, 1480 yılında Ebul Hayr-i Rum-i tarafından yazılan Saltukname'dir. Saltukname'de Sarı Saltuk'la Nasreddin Hoca'nın karşılaşması, aralarında geçen konuşmalar anlatılmaktadır. Saltukname'ye göre Sarı Saltuk'la Nasreddin Hoca'nın tanışması şöyle olur:

Server (Saltuk) sorar: "Siz kimlersiz? Sizi evvela bilelüm". Pes ol kişi ayıtdı: "Sultanım, mühibbünüz duacı Hace Nasreddin'dür, eğer ki işitdüğünüz var ise." Pes Serves (Saltuk) tebessüm eyledi, zira bu Nasreddin'ün halk içinde nedametinden (tuhaf şakalarından) lâtifelerin söylerler idi, kitabında malûmdur, yazmışlardır, anlar hatırına hatur etdi, dahi güldi. Andan durup Molla Nasreddin birle görüşdi.[3]

Saltukname yazarına göre Nasreddin Hoca daha yaşarken çevresinde tanınan bilinen bir kişiydi ve fıkraları daha o zamanlar kitap halinde toplanmıştı. Gene Saltukname'ye göre: Sarı Saltuk Nasreddin Hoca'ya konuk olur. Hoca da O'na altın ve gümüş sahanlarda yemek verir, bizzat kendisi hizmet eder. Sarı Saltuk, "acaba bunlar babadan mı kalma, yoksa kendi mi çalışıp kazandı" diye düşünürken Hoca onun gönlünden geçenleri anlar ve "Hepsi de babadan kalma" der, "Benim ancak üç malım var, onlarla geldim bu dünyaya, onlarla giderim." Sarı Saltuk: "Nedir onlar?" diye sorunca: "Bir ya...., iki ta...rım" der. Sarı Saltuk: "Böyle olgun bir adam abes söz söylemez. Bu söz şüphesiz bir remizdir, amma neyi kasdetti acaba" diye düşünürken Hoca: "Düşünme düşünme," demiş. "Bu üç şeyle inancı, ameli ve ihlâsı kasdettim."[4]

Gene Saltukname'ye göre: "Sarı Saltuk bir keresinde Akşehir'e gelir ve Nasreddin Hoca'yı arar, bulamaz. Hoca'nın karısı ile konuşur, ondan nasihat alır. Ayrıca Sarı Saltuk her yıl Nasreddin Hoca'ya ve karısına armağanlar gönderir. Hoca ve karısı da ona dualar gönderirlerdi. Bir yıl Sarı Saltuk armağan göndermedi. Hoca ve karısı da duaname göndermediler. Bunun üzerine Sarı Saltuk: "Bizimle dostluk böyle mi olur?" diye armağan gönderdi. Hediyeyi getiren adama Hoca: "Beyim bilmez misiniz, meşhur meseldir, boş torba ile at tutulmaz, erenler yanında hatadır" der. Adam da bize bir dua et bir mut buğday getirelim" dedi. Hoca: "Bir kile olsun, hemen olsun, erenler duayı hazıra ederler, gaibe gülbank ederler, veresiye dua olmaz" dedi. O adam vardı buğday getirdi. Hoca dualar eyledi. O kişinin malı öyle arttı ki hesabını bilemezdi.[5]

Nasreddin Hoca'dan sözeden diğer bir kaynak da Lâmii'nin (ölümü:1532) "Letâif" adlı eseridir. "Letâif" Lâmii

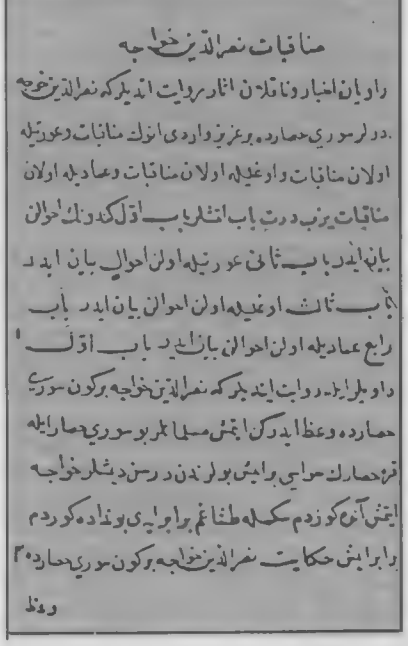

16. yüzyılın sonlarında yazılan elyazması Nasreddin Hoca Menkıbeleri adlı kitabın ilk sayfası. İçinde 76 tane fıkra bulunan kitap Hollanda'da Groningen Üniversite kitaplığındadır.

Nasreddin Hoca'nın türbesinin 1878'de yapılan biçimiyle eski bir kartpostalı.

tarafından yazılmaya başlanmış ve oğlu Abdullah Çelebi tarafından bitirilmiştir. "Letâif"te Nasreddin Hoca'nın adı verilerek üç fıkrası, adı verilmeden de on fıkrası anlatılmaktadır. Ayrıca Sinan Paşa'nın Sivrihisar'lı ve Nasreddin Hoca'nın torunlarından olduğu da yazılmaktadır. Bu kitaptaki bir fıkrada Nasreddin Hoca, Şeyyad Hamza ile çağdaş gösterilir. Gene bu kitapta, Evliya Çelebi'nin yanlış olarak Timur'la Nasreddin Hoca arasında geçmiş gibi anlattığı "Hamamda Timur'a Değer Biçme" fıkrası, Timur'la İskendername yazarı Ahmedî arasında geçen bir konuşma olarak yer almaktadır.[6]

Nasreddin Hoca'dan sözeden en eski kaynakların içinde, bugüne kadar bu yönüyle incelenmemiş olan Güvâhi'nin Pend-nâme'si de yer alır. Güvâhi'nin Pend-nâme'si atasözlerimiz konusunda en zengin kaynaklardan biridir. Mesnevi tarzında yazılmış olan Pend-nâme'de ayrıca öğütler, hikâyeler ve fıkralar da yer almaktadır. Güvâhi, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferine katılarak Anadolu'da duymuş olduğu atasözü, deyim, hikâye, fıkra ve masalları eserine almıştır. Pend-nâme bu yönüyle çok değerli bir derleme özelliği taşıyor.[7]

Güvâhi'nin 1527 yılında yazdığı "Pend-nâme"de Nasreddin Hoca'nın adı verilerek iki fıkrası anlatılmaktadır. Diğer bir fıkra da Nasreddin Hoca'nın çok bilinen "Peşin Parayı Görünce Gülersin" fıkrasının bir çeşitlemesidir. Daha doğrusu aynı fıkranın herhangi bir kişiye yakıştırılarak anlatımıdır.[8]

Güvâhi'nin Pend-nâme'sinde yer alan ilk Nasreddin Hoca fıkrası şöyle:

"Lâtife:
Dimişler Nasirüddin Hace'ye ah
Düşüben oğlun ussi gitdi nagâh

Dimiş ussi yoğ idi bu ne tan iş
Nesi gitdi ola idin ki teftiş" [9]

İkinci fıkra Nasreddin Hoca'nın halk arasında "Ye Kürküm Ye" diye bilinen fıkrasıdır:

.....

"İşidün Nasirüddin'den hikâyat
Pelası vü libasından rivayet

Meger bir devlet issi niçe nimet
Bişürüp halkı ider toya davet

Vurur hem Nasirüddin Hace anda
Hemin geydügi köhneyle mekânda

Geyenler taze vü rengin kabalar
Geçüben sadra sürerler safalar

Bulımaz rağbet olmayan libası
Düşürür Hace'yi alçak pelası

Tolar alâlar önü nimet ile
Geçer ednalar anda kıllet ile

Bu cemiyyet dağılıp çün geçer ay
İder bir toy u davet yine bir bay

Bu defa Nasirüddin Hace kat kat
Tonanur kıymeti tonlarla onat

İçine atlas u üstine cübbe
Geyup destar urınur misl-i kubbe

Varur ol davete bu suret ile
Emirâne vekâr u zıynet ile

Görüben halk istikbâl iderler
Kamu hizmette istical iderler

Ana mesken kılup ali makamı
Çekerler önüne dürlü taamı

Çekildigünde nimetler önine
Çeker iki elin Hacèm yinine

Sokar yinleri içine her aşun
Ziyanın fikr kılmaz ol kumaşun

Görenler dirler iy Hace neişdür
Taamı bu ne vecd ile yiyüşdür

Dir anlara degül bana bu hizmet
Libas içün gelüptür bunca nimet

Fakirane varup bir toya evvel
Bulamadım taam uzatmağa el

Çü bu tonlaradur bunca yimekler
Düşer pes bunları yinler yimekler". [10]

Üçüncü fıkra da şöyle:

"Meger bir kimse bir merd-i gedaya
Ödünç akçe virüp düşmiş belâya

Zamanlar geçti çok hakkını hergiz
Alımazdı katı kalmıştı aciz

Beğayet incinüp ol kişi bir gün
Varur anda ki olur idi medyun

Bulur bir genç oğlan kapuda ol
Didi ana yüri atana oğul

Bana gelsün buluşsın var haber kıl
Bir iki sözlerüm vardır ana bil

Didi oğlan nedür andan muradun
Bana di kim idem anunla yadun

Eyitti vardı anun bana borcı
Umaram ödeye pür ise dürci

Didi anun bu gamdan yok huzurı
Müdâm efkâr ile gitdi süruri

Hele şimdi idüpdür fikr-i makul
Ki vire sana borcun tizrek ol

Eyitdi bu işe sayi ne yüzden
Sevindür bana söyle kutlu sözden

Didi atam çeküben har zahmin
Nice gün oldı direr çalı tohmın

Anı zahmet virüp can u tenine
Eke ta yollarun iki yanına

Pes andan bite çalular oraya
Pamukçular yün ile ol yöreye

Kaçan uğrasalar her gâh yoldan
Pamuk dolar çalılar sağ u soldan

Pes atam ol pamuğı vara dire
Getüre tiz eve anam egüre

Çün iplik çoğala atam anı cüst
Sata bazara iltüp olmaya süst

Getüre akçe hakkın vire neyse
Aradan iki üç yıl giçe geyse

Üşenme hiç ödenmez borç olmaz
Kimesnenün hakkı kimsede kalmaz

Alımlu çün bu sözleri işitdi
Beğayet güldi sankim işi bitdi

1881'de taşbaskısı olarak yayımlanan Nasreddin Hoca Latifeleri *adlı kitapta yeralan türbenin resmi.*

Didi oğlan hoş oldun devlete tuş
Paşama hakkı degdiyse güler hoş" [11]

.....

Güvâhi'nin Pend-nâme'sindeki Nasreddin Hoca fıkraları, bugünkü bilgilerimize göre Nasreddin Hoca'nın nazma çekilen ilk fıkralarıdır. Yahya Bey'in 1540 yılında yazdığı Gencine-i Raz adlı mesnevisindeki, yazılı gelenekte, halk arasında "Yanlış Hüccette Deyil Bal Çömleğindedir" diye bilinen Nasreddin Hoca fıkrasının nazma çekilen ilk Nasreddin Hoca fıkrası olduğu öne sürülmüştür.[12] Yukarıda görüldüğü gibi Yahya Bey'in Gencine-i Raz adlı mesnevisi, Güvâhi'nin Pend-nâme'sinden 13 yıl sonra yazılmıştır. Bu nedenle de Nasreddin Hoca fıkralarını ilk önce nazma çeken Yahya Bey değil, Güvâhi'dir.

1476'da Fatih'in sadrazamı Gedik Ahmet Paşa tarafından Akşehir'de yapılan emlâk ve vakıf yazımında Hoca'nın türbe ve medresesinin harab olduğunu bildiren belge (Nasreddin Hoca'nın Şehri Akşehir, *İ.Hakkı Konyalı).*

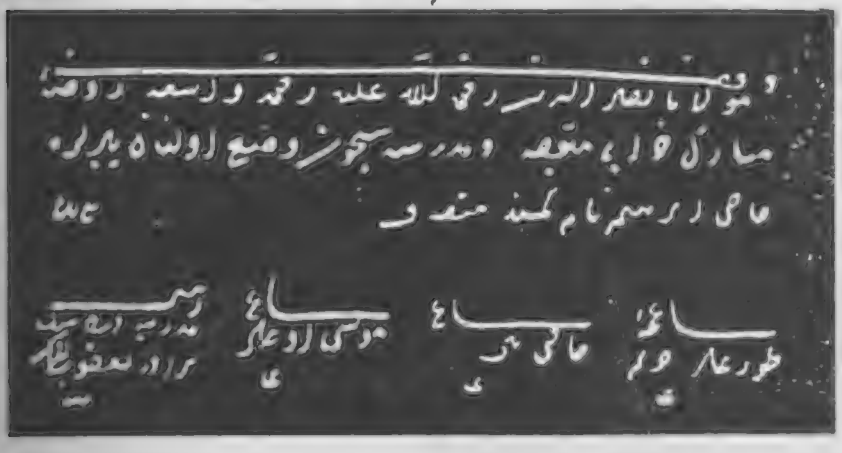

Güvâhi'nin Pend-nâme'si sadece atasözlerimizin en eski ve zengin kaynaklarından biri deyil, aynı zamanda en eski manzum Nasreddin Hoca fıkralarını da içeren bir kaynaktır. Nasreddin Hoca fıkralarının daha onaltınca yüzyıl başlarında halk arasında ne derece yaygın olduğunu gösteren bir kaynak.

Bugüne kadar yayımlanan Nasreddin Hoca ve fıkraları kaynakçalarında Güvâhi'nin Pend-nâme'sindeki fıkralardan söz edilmiyor. Biz daha önce yayımlanan bir yazımızda bu fıkralardan söz ettik.[13] Burada konuyu biraz daha etraflıca ele almak ve Nasreddin Hoca araştırmacılarının dikkatine sunmak istedik.

[1] Ziya Ceran, "Nasreddin Hoca'nın Kızına Ait İkinci Mezar Kitabesi", *Türk Folklor Araştırmaları*, sayı: 92, İstanbul, 1965, s.3807-3809
[2] İ. Hakkı Konyalı, *Nasreddin Hoca'nın Şehri Akşehir*, İstanbul, 1945, s.460-461 ve 703.
[3] Pertev Naili Boratav, "Nasreddin Hoca'nın Kişiliğini ve Fıkralarını Yorumlama Denemeleri Üzerine", *Türkische Miszellen*, Varia Trcica IX, Editions Divit Press, İstanbul, 1987, s.70.
[4] Abdülbaki Gölpınarlı, *Nasreddin Hoca*, İstanbul, 1961, s.11.
[5] Pertev Naili Boratav, *Folklor ve Edebiyat II*, İstanbul, 1982, s.305 (Yer yer kısaltarak alınmıştır.)
[6] Lâmiizade Abdullah Çelebi, *Lâtifeler*, (hzl: Yaşar Çalışkan), İstanbul, 1978, s.85, 90 ve 94. Karşılaştırmak için bkz: *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, cild: 2, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1984, s.702-703.
[7] Güvâhi, *Pend-nâme*, (Hzl: Mehmet Hengirmen), Ankara, 1983.
[8] Güvâhi, A.g.e., s.172-173.
[9] Güvâhi, A.g.e., s.172
[10] Güvâhi, A.g.e., s.231-232.
[11] Güvâhi, A.g.e., s.172-173.
[12] Metin Akar, "Nasreddin Hoca'nın Yahya Bey Tarafından Nazma Çekilen İki Lâtifesi", *Milli Kültür*, cild: 2, sayı: 6-7-8, Ankara, 1981, s.58.
[13] Mustafa Duman, "Nasreddin Hoca Doğu Karadenizde", *Kıyı*, sayı:18, Trabzon, 1987, s.3.

Türk Âlemi

AHMED AGAYEF

Türkçülük-İslâmcılık Polemiğinde Ahmet Ağaoğlu'nun *Türk Yurdu*'nda Yayımlanan İlk Makalesi

İsmail Kara, *Tarih ve Toplum*'un çeşitli sayılarında*, II. Meşrûtiyet döneminde başlayan ve sonrasında süren Türkçülük-İslâmcılık ve Türkçülük-Osmanlıcılık tartışmalarının bazı önemli belgelerini yayımladı. Bu yayınlar, bir imparatorluk formasyonunun kuşatıcı-dinsel kimliklerinden ("Osmanlılık" ve "İslâmlık"tan), dünya konjonktürünün manipüle ettiği yeni bir biçime, ulus-devlet formuna önlenemez bir biçimde geçilirken yaşanan ideolojik dönüşüm ve çatışmaları açık şekilde belgelemektedir. Bu ideolojik dönüşüm, yumuşak ve esnek kimliklerin yerine, "sert" ideolojilerin kuşattığı yeni bir ideolojik-siyasal ortamın sunduğu kimlik seçeneklerine geçişi gösterir. Kimlik bunalımlarının doğumunu haber veren bu geçiş, kökenleri itibarıyla en iyi II. Meşrûtiyet'in siyasal ve düşünsel ortamında görülebilmektedir. Bu orijin noktasında yolları İslâmcı ve Osmanlıcılarla kesin olarak ayrılan Türkçülerin bakış açısı, son yıllarda empoze edilmek istenen Türk-İslâm sentezi gibi yanılsama-ideolojilerin argümanlarının sorgulanması bakımından da yararlı ipuçları sağlamaktadır. Bu noktada ben de, İsmail Kara'nın yayınlarına katkısı olur düşüncesiyle Ahmet Ağaoğlu'nun, Türkçülük-İslâmcılık polemiği çerçevesinde *Türk Yurdu*'nda yayımladığı ilk makaleyi aşağıda sunuyorum.

Ahmet Ağaoğlu, söz konusu makalesinde İslâmcıların ortaya koyduğu kapsayıcı kimliğin, aslında bir "ideal tip" olduğunu; tarihte tek bir İslâm kimliği değil, her toplumun ve coğrafyanın verili kültürünün ve ihtiyaçlarının biçimlendirdiği çeşitli "İslâmî" kimliklerin bulunduğunu, sosyolojik bir perspektifle tartışmaktadır. Bunu temellendirmek için de modern milliyetçiliğin ortaya çıkışından çok önceki dönemlere, İslâmlığın kuruluş çağlarına geri giderek "kavmiyet"in ("milliyet"in) gücünü ve etkisini göstermeye çalışmaktadır. İsmail Kara'nın bu temellendirme için kullandığı "sağlıksızlık" ve "zorlama" nitelemelerine tamamen katılıyorum: "..Sıhhatsizlik ve zorluk, Fransız İhtilâliyle ortaya çıkan modern milliyetçilik anlayışını, böyle bir anlayışın olmadığı bir dönemin, İslâmın ilk dönemlerinin olaylarıyla çözmeye çalışmalarında olmalıdır.." □

SUAVİ AYDIN

* Bkz. İsmail Kara, "İslâmcılarla Türkçüler Arasında bir Milliyetçilik Tartışması", *Tarih ve Toplum*, V/28 (Nisan 1986); "Osmanlıcılarla Türkçüler Arasında bir Milliyetçilik Tartışması," *Tarih ve Toplum*, V/30 (Haziran 1986); "Hüseyin Kâzım'ın Yayımlanmamış bir Eseri: 'Ziya Gökalp ve Turkçuluğun Esasları' ", *Tarih ve Toplum* IX/50 (Şubat 1988) vd.

** İsmail Kara, "İslâmcılarla Türkçüler...", s.242.

DÖRDÜNCÜ makâlemizin sonunda, Türk âleminde görülen iki cereyân yani Türklük ve İslâmiyet cereyanları arasında âhenk ve imtizâcın kabil-i te'sis olacağını beyan etmiştik. Bu makâlemizi şu noktanın izâhına hasr edeceğiz.

Lakin evvel emirde hiç bir sû-i tefehhüme ve mugalâtaya meydan vermemek için şurasını kayd edelim, ki biz "İslâmiyet" veyahut "Türklük" ta'birlerini kullanmakla şu kelimelerin ifâde edebilecekleri mana-yı siyâsîyi kat'iyen nazar-ı itibâra almıyoruz. Zira biz, bütün müslümânların veyahud bütün Türklerin ittihâd ve ittifâk edecek siyâsî bir kütle-i vâhide teşkil edecekleri hülyâsına düşenlerden değiliz. "İslâmiyet cereyânı" dediğimizde, İslâmiyete mahsus medeniyetin ihyâ, teceddüd ve te'sisini, "Türklük cereyânı" dediğimizde dahi Türklere mahsus yani Türk rengi ile renklenmiş, Türk ruhu ile ruhlanmış, Türk boyuna, Türk tarz-ı ma'işetine göre biçilmiş, te'sis edilmiş bir medeniyeti nazara alıyoruz. Bu noktayı güzelce ta'yin etdikten sonra şimdi asıl matlûkumuza geçelim.

İslâmiyet ve Türklük cereyânlarının sûret-i imtizâc ve âhengini göstermek içün, ibtidâ şu iki cereyân arasında bir mukâyese yapılmak icâb eder. Fakat fennen de kabûl edilmiş olan bir kâideye ittibâ'en biz şu mukâyeseyi yaparken bittabi bu iki cereyân arasında mevcûd olan müşterek'ün-fîh noktaları nazar-ı dikkate almayacağız. Çünki iki cereyân şu noktalar üzerinde kendi kendilerine imtizâc etdiklerinden bunları şu makâlede ta'dât ve mukâyeseye kalkışmak, abes ve beyhûde bir zahmet olur. Biz yalnız iki cereyân arasında mevcûd olan ihtilâflı ve münaza'alı noktaları göstererek bunların bertaraf edilebileceklerini ve her iki tarafın mezkûr noktalara âid nazariyâtının imtizâcı kâbil olabileceğini isbât edersek maksadımıza

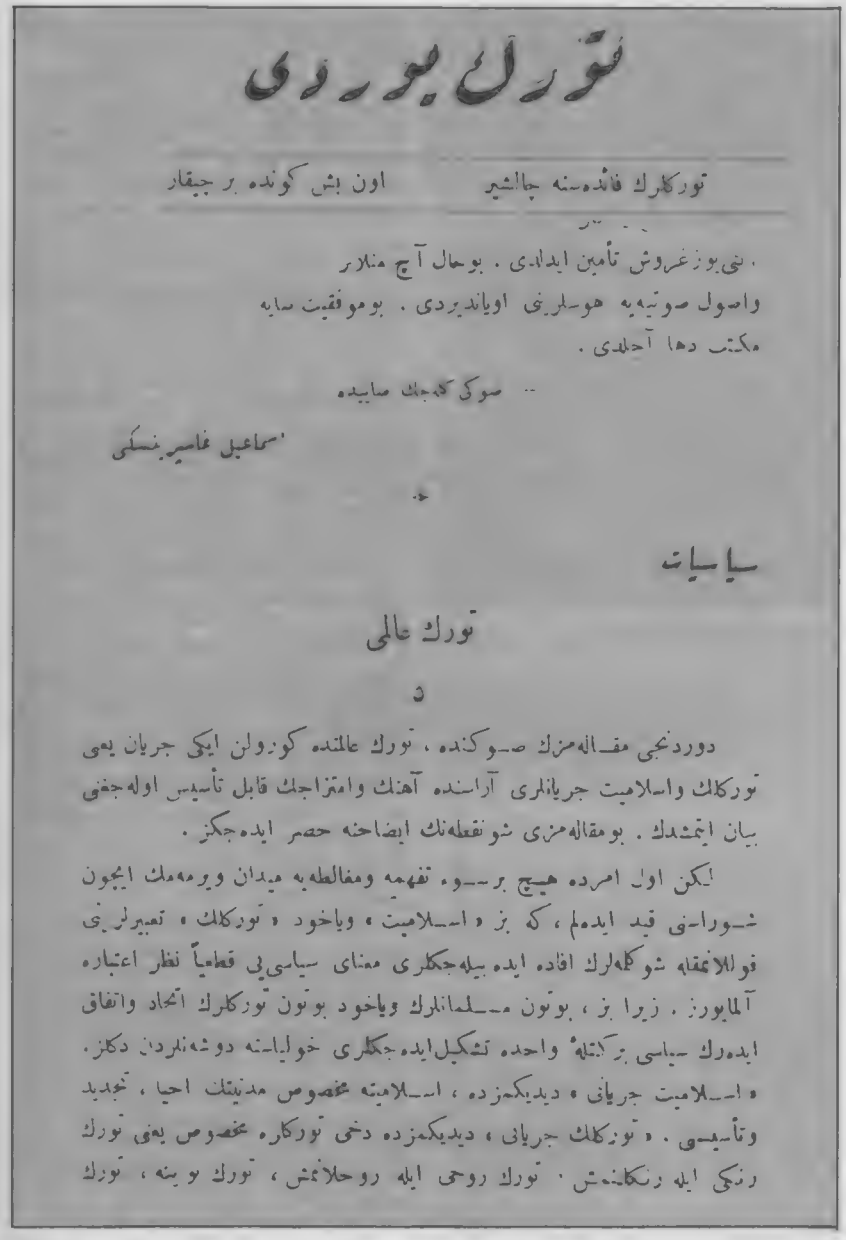

تورك يوردى

تورکلرك فائده‌سنه چالشير اون بش کونده بر جيقار

. نی یوزغروش تأمین ایدلدی . بوحال آچ منلار
واصول صوتیه‌یه هوسلرینی اویاندیردی . بوموفقیت سایه
مکتب دها آچلدی .

— صوکی کلجك صایده

اسماعیل عاصم یازسکی

سیاسیات

تورك عالمی

د

دوردنجی مقاله‌مزك صوکنده ، تورك عالمنده کورولن ایکی جریان یعنی تورکلك واسلامیت جریانلری آراسنده آهنك وامتزاجك قابل تأسیس اولدیغنی بیان ایتمشدك . بومقاله‌مزی شو نقطه‌نك ایضاحنه حصر ایده‌جکز .

لکن اول امرده هیچ برسوء تفهیمه ومغالطه‌یه میدان ویرمه‌مك ایچون شوراسنی قید ایده‌لم ، که بز « اسلامیت » ویاخود « تورکلك » تعبیرلرینی فوق‌الاعتقاد شوکلمه‌لرك افاده ایده بیله‌جکلری معنای سیاسی‌یی قطعیاً نظر اعتباره آلمایورز . زیرا بز ، بوتون مسلمانلرك ویاخود بوتون تورکلرك اتحاد واتفاق ایده‌رك سیاسی بر کتلهٔ واحده تشکیل ایده‌جکلری خولیاسنه دوشه‌نلردن دکلز . « اسلامیت جریانی » دیدیکمزده ، اسلامیته مخصوص مدنیتك احیا ، تجدید وتأسیسی . « تورکلك جریانی » دیدیکمزده دخی تورکلره مخصوص یعنی تورك رنکی ایله رنکلنمش ، تورك روحی ایله روحلانمش ، تورك بینه ، تورك

Türk Yurdu Dergisi'nde yayımlanan yazı

nâil olmuş gibi addedilebiliriz.

İki cereyân arasında ihtilâflı ve münâza'alı olan noktalardan birisi kavmiyet mes'elesidir. Bu mes'elede Türklük cereyânı, bir vaziyet-i müsbete İslâmiyet cereyanı ise, bir vaziyet-i menfîye almıştır. Binâ'en-'aleyh biz de en ziyâde İslâmiyet cereyânı tarafdârlarının bu mes'ele hakkındaki nazariyelerini izâh ederek yanlış noktalarını gösterecek ve iki taraf arasında kâbil-i te'sis olacak şekl-i imtizâcı bildireceğiz.

İslâmiyet cereyânı tarafdârları kavmiyet hakkında ne diyorlar? Bunların düşünceleri şudur: Mâdem ki cümlemize -Türk, Arab, Farsî, Hindû, Çerkes, Kürd, Arnavud- dîn-i İslâm ile müşerrefiz, her türlü teceddüdâtımızı da sarf-ı 'avâmil ve 'anâsır-ı dîniye üzerine binâ edelim. Öyle bir umûmî İslâm medeniyeti te'sisine çalışalım ki bütün şu âkvâm-ı muhtelifeyi ihtivâ etsin, cümlesini yoğurup medeniyetçe bir kitle-i vâhide haline kalb eylesin. Zaten müşerref olduğumuz dîn, vahdet, ittihâd ve uhuvvet üzerine te'sis etmiştir, ki bu da en yüksek medeniyetlerin en yüksek gâye-i emelidir. Bunun arasına kavmiyet, ırk ve cinsiyet mes'elelerini, hâilleri sokmayalım.

İslâmiyet tarafdârları, bi'lhassa, kavmiyet ve cinsiyet efkâr ve hissiyâtının

Zaten müşerref olduğumuz dîn, vahdet, ittihâd ve uhuvvet üzerine te'sis . etmiştir ki bu da en yüksek medeniyetlerin en yüksek gaye-i emelidir.

akvâm-ı muhtelîfe-i İslâmiye arasında ika' edeceklerini zanneyledikleri nifâk ve şikâkdan korkuyorlar. Bunların şu nazariyeleri sırf sâye-i hayâlde kalmak şartıyla pek yüksek ve pek tatlıdır; fakat amelî cihetine gelince fennin ve tarihin ve hergünki müşâhadâtın vermekte olduğu tecrübe ve derslere ma'atteessüf zıddır. Evvelâ şurasını söyleyelim ki dîn-i mübeyyîn-i İslâm her ne kadar fıtrî ve insanların yek diğerleri ile i'tilâfları için en mü'essir âmil ise de, hiç bir zaman muhtelif akvâm-ı İslâmiye arasında kavmiyet ve cinsiyet hislerini ve temâyüllerini tamamiyle def' ve izâle edememiştir. Arablar meselâ zuhûr-ı Muhammed (a.m.)'den evvel ve cehâlet devrinde akvâm-ı sâireye "acem" diyerek diğer akvâma yukarıdan aşağıya doğru bakar gibi bir vaziyet aldıkları gibi İslâm ile müşerref olduktan sonra yine kendilerinden farklı görüyor idiler. Farslar da kabl'el-islâm Arabları "Anîrân" yani Rumların "barbar" dedikleri manâyı ifâde eden "gayr-ı İrânî" diye tesmiye etdikleri gibi kabûl-ı İslâmiyetden üçyüz sene sonra, kendine hâs bir müslümân olduğu ve İslâmiyetin keskin kılıncı olan Mahmûd-ı Gaznevî'nin nam ve ihsânına müstağrak bulunduğu hâlde Firdevsî-yi Tûsî, Arabların İrân'a hücûmlarını tasvîr ederken ve efkâr-ı kavmiyenin kendi kalbinde nebeânını zabt edemeyerek Arablar hakkında zîrdeki şiiri yazmağa cesâret etmişdir:

زشیر شتر خوردن وسوسمار
عرب را بجائی رسیده است کار
که برتخت کایان کند آرزو
تفو بر تو ای چرخ گردون تفو

[Anlamı aşağı yukarı şöyle: Deve sütü içmekle ve kertenkele yemekle Arab bir yere gelmiştir. İş ki sığır tahtının (üzerinde yaşayanlar) arzusuncadır. Vah sana ey felek vah (S.A.)]

Bundan da anlaşılıyor ki İslâmiyet hiç bir zamân hissiyât ve temayülât-ı kavmiyenin ref'ine tamâmen muvaffak olamamış ve muhtelif akvâm içinde in-

tişâr ederken o akvâmın bulunduğu muhîtin, şerâitin te'sirâtına ma'ruz kalmıştır. Eğer bugün Farsların kısm-ı â'zamında Şî'ilik, handilerde bi'lhassa İsmâ'îliye tarîkatı ve diğer akvâm-ı muhtelîfe arasında mezâhib-i erba'adan yalnız birisi ta'kîb ediliyorsa buna bir tesâdüfî hâdise gibi bakmamalıdır. Çünki siyâsî, ictimâî, dînî ve târihî umûrda hiç bir şey tesâdüfî değildir. Her şeyin bir sebebi ve hatta tam bir silsile-i esbâbı vardır. İslâmiyet hangi kavmin, hangi ırk ve cinsin içine girmiş ise hakâyık ve erkân-ı esâsiyesini muhâfaza etmekle berâber kendisi o kavmin bulunduğu muhîtin, şerâit-i ictimâîye ve ahvâl-i rûhiyenin mukteziyâtına göre bir cereyân-ı mahsûs almıştır. İşte dîn-i İslâmın diğer meziyet ve fazîletleri arasında en ziyâde câlib-i dikkat bir meziyeti de şu kuvve-i elastıkiyesidir. İslâmiyet şu elastıkiyet sâyesindedir ki muntazam ve müretteb propagandası bulunmadığı halde Hindistan'da yüz sene içinde altmış, yetmiş milyon ahâliyi kendisine celb ve Afrika'da Hıristiyânların muktedir, zengin ve âlim misyonerlerine karşı bütün bir hıtta-yı azîmeyi kendine tâbi kılmışdır. Binâ'en-aleyh İslâmiyet cereyânı tarafdârlarının nazariyesinde, kavmiyet ve cinsiyet efkâr ve hissiyâtının İslâmiyete muzır olacağı ve rûh-ı İslâmiyetle tevâffuk etmeyeceği mâddeleri muhâlif-i hakîkatdır. Bil'akis İslâmiyet, kavmiyet ve cinsiyetlerin mukteziyât-ı rûhiyesine tevâffuk etmekle kut bulmuş ve o sâyede intişâr etmiştir.

Sonra İslâmiyet bir kelime-i mücerrededir, ifâde etdiği manâ ise mürekkebdir. İslâmiyet denildiği zamân-ı hayâlde, dince bir kütle-i vâhide teressüm ediyorsa da lisânca, ma'îşetce, şerâit-i hayâtiyece gâyet mütelevvin, muhtelif ve müte'addid yığınlarda tecessüm ediyor. Şimdi farz ediniz ki ben şu yığınların birisinde, meselâ Türk yığını arasında bulunuyorum ve medeniyet-i İslâmiyetin ihyâ ve tecdîdine hizmet istiyorum, ne yapacağım? Şübhesiz ki muvaffak olmak maksadımı hîz-i usûle îsâl etmek içün muhîti, şerâit-i mahalliyeyi nazar-ı dikkate alacağım, teşebbüsâtımı şu muhîte ve şu şerâite uyduracağım.

Meselâ bir mekteb açacağım, bir gazete çıkaracağım, bir mü'essese-i iktisâdiye te'sis edeceğim. Açacağım mekteb, çıkaracağım gazete Türk dilinde olmazsa, te'sis edeceğim iktisâdî mü'essesede Türkçe kullanılmaz ve Türk menâfiine tevfîk ettirilmezse muvaffak olamaz. Bulunduğum muhît âlem-i İslâmın bir cüz'ü olmakla berâber terakkî ve teâlî amellerinden mahrûm kalacak-

Ahmed Agayef (Ağaoğlu)

tır ve binâ-en-aleyh zevâle yüz tutmakla İslâmiyetin za'afına, zevâline sebeb olacaktır. Zâten bu o kadar basît bir hakîkatdır ki uzun uzadıya isbâta lüzûm yoktur. Zîrâ İslâmiyet fiilen muhtelif akvâmdan teşekkül etdiği içün pek tabîidir ki vâhid-i küllün kuvvet, salâbet ve metâneti ânı teşkîl etmekde olan eczâ ve aksâmın kuvvet ve metâneti ile mütenâsibdir. Akvâm-ı İslâmiye ne kadar kavî ve metîn olursa İslâmiyetin hey'et-i umûmiyesi de aynı nisbetde kuvvet ve metânet kesb eder. Kavmiyete hizmet etmek -fîl-hakîka İslâmiyete de hizmet etmek demekdir. Eğer bütün akvâm-ı İslâmiye müterakkî ve müte'âlî olarak kesb-i kuvvet ve şevket etmiş olsa idiler âlem-i İslâm hey'et-i umûmiyesi i'tibâriyle bu günki derekeye sükût etmiş olmazdı. Zannedilir mi ki Ortodoks kilisesinin arkasında Rusya gibi kavî ve muhteşem bir millet bulunmasaydı bu kilise bir tarafdan İslâmiyetin diğer tarafdan Protestanların, Katoliklerin hücûmuna mukâvemet edebilirdi! Diğer tarafdan Protestan kilisesinin günden güne kesb-i şöhret ve şan etmekde olduğu ve Katolik kilisesinin ise bi'lakis eski kuvvet ve haşmetini gâib eylemekle bulunduğu görülmektedir. Bunun sebebi yalnız Lâtin ırkının dîne karşı lâkayd ve lâubâlîliği olmayub Lâtin ırkına mensûb akvâmın Protestan kilisesine tâbi bulunan (Cermen) ve (Anglo-sakson) akvâmına nisbetle tedennîsidir. Bu gün İspanya dünyânın en müte'assıb bir noktasıdır. Fakat bütün ta'assubu ile berâber Protestan Amerikanlar tarafından mağlûb edilmiş olan İspanyollar Katolik kilisesini Protestan kilisesine karşı i'tilâ etdiremezler!

Yukarıda zikr etmiş olduğumuz akvâmın kâffesi kendi kuvvet ve satvetlerini kavmiyet ve cinsiyet cereyânı ile kazanmışlardır. Son makâlemizde şu cereyânın mebde'i ve menşe'i, te'sirâtı hakkında bernîza beyân-ı ma'lûmât etmişdik. Şimdi ise yalnız bununla iktifâ edelim. İşbu cereyân öyle sihirkâr bir hâldir ki kendisine kapılmış olan milletlere, kavimlere hayret-efzâ bir metânet, bir azm, sebât, bir hiss-i fedâkârî bahş ediyor. Bir "Marseyyez"in, bir "Rula Britanya"nın, bir "Doyçland, Doyçland, über Alles"in, bir Fransız, bir İngiliz, bir Alman rûhuha bahşetmekde olduğu te'sirât-ı azîmeyi görmelidir. Şu niğmet-i icâzkârânenin kalb-i beşerde tahyîc etdiği hissiyât-ı kavmiye, efrâdı benliğinden, insanî her şeyde, her teşebbüsde müteredded bırakan benliğinden bi'l-külliye tecrîd ederek muvakkat bir zamân içün olsun fenâfu'l-millet derecesine getiriyor. Lakin sokakda, tiyatrolarda işitmekde olduğu şu nagamâtın te'sirâtına bir de mektebde aldığı derslerin, eyyâm-ı şebâb ve kemâlde mütâla'a etdiği te'lifât-ı edebiye, sefahât-ı matbu'atda okuduğu makâlelerin, gerisi hitâbetden irâd edilen nutukların ayni te'sirâtı da ilâve olunursa anlaşılır ki cereyân-ı kavmiyeye kapılmış olan milletler arasında efrâd, muvakkat bir zamân içün ale'ddevâm kendisini fenâfi'l-millet etdirecek te'sirât ve tehhicât altında bulunuyor. İşte bunun içündür ki kavmî bir cereyâna kapılmış olan akvâm, şu hissiyât sâyesinde fedâkâr askerden başlayarak erbâb-ı nâmûs ve haysiyet me'murlar, eshâb-ı cehd ve sebât tâcirler, büyük ve âlî fikirli udebâ, şu'arâ ve ricâl-i devlet yetişdiriyorlar.

Tabiî İslâmiyet cereyânı tarafdârları şu hakâyıkın cümlesini teslîm ve i'tirâf ve kavmiyet cereyânının hayât-ı ictimâ'iye üzerine en mü'essir ve en azîm bir âmil olduğunu kabûl etmek mecbu[r]iyetindedirler.

Fakat burada onlar tarafından bir su'âl irâd edilebilir, ki gâyet mühim ve gâyet muhikkdir. O su'âl ise şudur: "Kavmiyet cereyânı ve cinsiyet hissiyâtı dîne, İslâmiyete karşı bir şekl-i zıddiyet alırsa?"

Fi'l-hakîka şu su'âl vâriddir ve gâyet mühimdir. Bunun izâhı, bir çok su'i-tefehhümlerin izâlesine hizmet eder. Bu noktaya âid izâhâtımızı makâle-i âtiyeye ta'lik ediyoruz. □

* Ahmed Agayef, "Türk Âlemi" *Türk Yurdu*, Cilt:1, Yıl: 1327/28, s.195-201.

Yeni Bir Kitap ve Eski Bir Makale Vesilesiyle

Fuad Köprülü

MAHMUT ŞAKİROĞLU

Köprülü İslâm Ansiklopedisi*'nin orijinal Fransızca basımında, 20. yüzyıldaki Ulusal Dönemi de içeren bir Türk Edebiyatı maddesi yazmıştı. Bu arada, Nâzım Hikmet'in önemini vurguladığı halde, sonradan onu vatandaşlıktan çıkaranlar arasında yeraldı.*

TÜRK tarihçiliğine yaptığı kıymetli katkıları ile tanınan Fuad Köprülü, hakkında en çok araştırma yapılan bir fikir adamımızdır. Hayatta olduğu sırada bile muhtelif kereler bibliografyası hazırlanan nâdir kişiler arasındadır. Öldükten sonra da yaşamına dair çok sayıda makale, tez ve bu arada da kitap yayınlandı. Bunların kaydedilmesi hususu son çıkan bir kitap vesilesiyle bir kere daha gündeme geldi. Çok küçük yaştan itibaren fikir ve edebiyat dünyası ile âşinalık sağlayan bu zatın kitap okuma ve not alma becerisinin çok büyük olduğu muhtelif kereler açıklandı. Tam bir çağdaş bilim adamı hüviyetine sahip olma yeteneklerini kendinde duyan Köprülü'nün bilim dünyasına geçmeden önce edebiyat üzerine eğilmesi ve şiir yazmasından başka, devrin edebiyat ve fikir akımlarına da karışmış ve meydana gelen fikir hareketleri içinde aktif görev almış olduğu görülüyor. Türk âleminin büyük bir çalkantı içinde bulunduğu dönemde Türk aydınları ülkenin selâmeti için çalışırken, Fuad Köprülü çağdaş düşünce sistemleri üzerinde durdu. Bu aşamada dikkati çeken taraf, onun hiçbir zaman bir Batı ülkesinde bulunmamasıdır. Aksine Batı düşünce metodunu ülkemize getirdi. Bu getirme sırasında da yabancı dili iyi bildiği üzerinde tereddüd vardır. Gene de okuma sevgisi ona kısa bir zaman içinde belirli bir beceri sağlamış ve bir eserden hemen istifade etmek ve bu istifade sağlamayı daha başka bir bilgi veya kaynak ile kaynaştırmak gibi Türk düşünce sistemine tamamen yabancı bir sistemi benimsedi. Nitekim, onun eserleri hakkında verilen ilk kanaatler arasında "Fransızca düşünülmüş fakat Türkçe yazılmıştır" diye ilk aşamada tuhaf gelmekle beraber, benimsediğim bir cümle vardır. F. Köprülü, yüzyıllarca aktarma (=nakil) bilgi ile gelişen Türk düşünce yapısına karşı çıktı. Bunu da okuduğu ve büyük ölçüde dilimize kazandırdığı Batılı metod sahibi bilim adamlarından aldı. Fikir ve düşünceleri bazan yanlış çıktı ise de, dâima bir açık kapı bıraktığı için, eleştiriden kolayca sıyrıldı. Bilim dünyasına geçmeden önce şiir ve edebiyat ile meşgul olması, tercümeler yapması, Köprülü'ye çok sağlam bir dil ve üslup kazandırmıştır. Onun için yazıları fevkalâde bir hızla gider, âdeta bir çağlayan gibi insanı sürükler durur. Böyle bir beceriyi Ahmed Refik Altınay ile İsmail Hakkı Uzunçarşılı gibi tarihçilerimizde de görüyoruz. Türkçeyi kullanmadaki maharetleri, bu iki âlime de, bilim dünyasında bir ayrıcalık getirdi. Bu becerileri üzerinde nedense az duruldu. Kaldı ki memleketimizde bir insanın, fikir adamının, gazetecinin yetişme ortamı ve gördüğü eğitim üzerinde uzun boylu durulmaz. Bir iki kitabı ortaya konulup, öldükten sonra da arkasından Kerbelâ âyinine benzer bir iki ah ve vah'dan başka bir şey getirildiği enderdir. İleri Batı ülkelerinde yirmi veya otuz yıllık aralar ile belirli fikir çalışmalarının, bu arada tarih çalışmalarının neler getirdiği, hangi kaynaklar üzerinde durulduğu açıklanır, yayınlar eleştirilir, olumlu veya olumsuz yönler tartışılır. Ülkemizde ya göklere çıkarmak yahut da yerin dibine batırma diye öngörülen bu davranıştan vazgeçmek yararlı olmakla beraber bir kıpırdanma ufukta görülmüyor. Fuad Köprülü ise bu bâdireden kendisini kurtardı. Meydana koyduğu eserler bibliografya bakımından çok zengin olduğu için daha başta büyük bir avantaja sahipti. Böyle bir başarısı da genç yaşta üniversiteye intisap etmiş olması ve bilim çevreleri ile sıkı temas içinde bulunmasıdır. Onun için dış ülkelere gitmeye gerek duymadı. Herhangi bir bilim kuruluşunda uzun yıllar görev almak için yabancılarla temas kurmadı. Aksine onların ülkeye gelmesini istedi. 1933 Dârülfünûn tasfiyesi olayında kendi üzerine düşeni yaptı ve çalışacak kişileri Edebiyat Fakültesi'ne kazandırmakla hem buraya hem Türkiyat Enstitüsü'ne bir canlılık getirdi. Gerçi bu canlılık onun kişiliğine bağlı idi. O ayrıldıktan sonra Türkiyat Enstitüsü hep geriye gitti ve sonunda etkisiz bir tabela kuruluşuna dönüştü. Bu aşamada onu büyük ölçüde kabahatli bulmak gerekir. 1934 yılında devrin tek partisine girip milletvekilliği gibi müstesna bir imtiyaza sahip olduktan sonra, bilimsel kuruluşların canlanması, belirli malî kaynaklara kavuşması, hiç değilse yönetim bakımından bazı çağdaş yeniliklere yönelmesi muhakkak çok yararlı olurdu. Daha önceleri de "Asâr-ı İslâmiye ve Milliye Tedkîk Encümeni" gibi bir kuruluşta bulunan ve buranın sekreteri olarak *Millî Tetebbular Mecmuası*'nın çıkarılmasını sağlayan Köprülü, Cumhuriyet kurulduktan kısa bir süre sonra yaratılan Türkiyat Enstitüsü'nün başına geçti ve 1930 yılına doğru Türk Tarih Encümeni başkanı seçilmiş ise de hiçbir etkinlik göstermedi. Kaldı ki 1931 yılında Ankara'da Türk Tarihi Tedkik Heyeti kurulurken, adı kurucular arasında geçmedi. Hatta vaktiyle sert bir üslup ile eleştirdiği Sadri Maksudi Arsal ile Yusuf Ziya Özer kurucu üye ve sonra milletvekili oldular. Türk Dil Kurumu meydana getirilirken, daha önce ortaya atılan Latin harfleri konusuna

karşı çıkan Köprülü, bir devrim niteliği taşıyan bu kuruluşa da çağrılmadı. Fakat 1934 yılından sonra milletvekilliği ile birlikte bu kuruluşlara üye tayin edildikten sonra bile en ufak bir olumlu çalışması görülmüyor. Değişik fakültelerde ders verip, ek ders ücretlerini çoğaltan Köprülü, 1943 yılında milletvekilliği ile üniversite profesörlüğünün bağdaşamayacak olması hakkındaki karardan sonra, daha iyi malî avantajlara sahip milletvekilliğini tercih etti. Kaldı ki aynı statüde bulunan kişilerden hiçbirisi üniversiteyi tercih etmedi.

Fuad Köprülü, bilimsel çalışmaların ülkemizde henüz emekleme devrini yaşadığı dönemde yetiştiği için değişik metotlar uyguladı. Bunun sonucu olarak ilim dünyasında yüksek mevkilere çıktı. Fakat onları yaşatma çalışmalarına hiç katılmadı. Türk Akademisi üzerin-

Fuad Köprülü

de 1927 yılında patlak veren yazı dampingine en güzel makalesi ile katılan Köprülü, bu alanda da kültürümüze hiçbir katkıda bulunmadı. Siyaset alanında da çok güçlü mevkilere geçen Köprülü'nün umursamazlığı hep devam etti. 1914 yılından beri süregelen birikiminden kaynaklanan becerisini, 1950 yılında geldiği çok yüksek mevkilerde, teklif ile bile canlandırmadı. 1957 yılında birdenbire siyaset alanından silindi, bir daha gelmek için yaptığı çabalar da hiçbir sonuç vermedi. Bütün şöhreti, 1919 yılında yazdığı *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eseri ile devam etti. Yüksek İslâm Enstitüsü ve İlâhiyât Fakültesi öğretim üyeleri tarafından sık sık kaynak kullanıldığı için, 1965 yılından sonra birkaç baskı yapan eseri, daha önceleri Remzi Kitapevi yayınlamak istemişti. Hiçbir yeni bilgi eklen-

Ulusal Edebiyat

1908 Devrimi'nden sonra yönetici sınıflan harekete geçiren Osmanlılık idealiydi. Ama siyasal olayların hızlı gelişimi, kısa sürede Müslümanlann olduğu kadar Hıristiyanların davranışlanyla bu idealin bir hayal olduğunu ortaya koydu. Böylece imparatorluğa egemen olan Türk unsuru yeni bir ideale ihtiyaç duydu. Bu, daha Tanzimat döneminde kendini göstermiş hatta Abdülhamit döneminde belirli bir kültürel biçim altında varlığını sürdürmüş olan ulusal idealdi. Devrimden sonra da bu hareket kültürel bir görünüm kazanmaya başladı. Türk Derneği 25 Aralık 1908'de kuruldu; amacı Türk halklarının geçmişini ve mevcut durumunu incelemek, Türk dilini sadeleştirmek ve bilimsel bir dil haline getirmekti. Bu dernek çok fazla bir çaba göstermedi ama 1911 Kasım'ında *Türk Yurdu* dergisi yayımlanmaya başladı ve 12 Mart 1912'de Türk Ocağı kuruldu. Bu hareket birkaç Türk yurdseveri ile sınırlı olmadı, Ağaoğlu Ahmet, Hüseyinzade Ali ve Akçoraoğlu Yusuf gibi, Çarlığın baskısından kaçan yurd dışındaki Türk aydınlan da katıldılar. Bu harekete, yanlış anlaşılmış bir Batıcılık yanlılan ile Panislamizm taraftarları şiddetle karşı çıktılar. Aynı sıralarda Selanik'te yayımlanan *Genç Kalemler* dergisi çok iddialı bir isim altında dilin arındırılmasını yeniden yaymaya ve İttihat ve Terakki Komitesi üyesi Ziya Gökalp etkinliklerine başladı. Genel Merkezin İstanbul'a taşınmasıyla Ziya Gökalp *Türk Yurdu*'na katıldı. Daha sonra, Balkan Savaşı'nın felâketli sonu ile yeni kuşak da ulusal harekete katıldı. Koşullar ulusal idealin başarısı için çok elverişliydi. Sadece ulusal düşünceye sistematik bir yön verecek ve programını yapacak, felsefî temellerini kuracak bir insana ihtiyaç vardı. Bu görevi Ziya Gökalp yerine getirdi. Gökalp üniversitedeki dersleri, konferansları, makaleleri ve şiirleri ile gençlik üzerinde büyük bir etkiye sahipti; yaşamı boyunca, Balkan Savaşı'ndan ateşkese kadar, Malta sürgünlüğü sırasında ve sonra Diyarbakır ve Ankara'daki yaşamı sırasında çabalarını kesintisiz sürdürdü. Öğretisinin özeti *Türkçülüğün Esasları* (Ankara, 1923) adlı kitabında vardır. Ölümü bütün ülkede genel bir yasa neden oldu.

Ulusal hareket yaşamın bütün alanlarında olduğu gibi edebiyatta da kendini hissettirdi: Şiirde hece vezni egemen oldu; dil sadeleşti, "Sanat sanat içindir" deyişinin yerine "sanat yaşam içindir" geçti; Halk edebiyatı ve onun geleneksel biçimlerinden alıntılar yapılmaya başlandı; Edebiyat yaşamı ve toplumun bütün tabakalarının özelliklerini yansıtmaya başladı. Halk müziği, halk edebiyatı, saz şairlerinin şiirleri üzerine tarihi ve filolojik incelemeler yapılmaya başlandı, kısacası Türkoloji bilimi kuruldu. (Bu önemli incelemelerin hemen tamamı bu makalenin yazan Fuad Köprülü'ye aittir. -Redaksiyonun notu.) Bütün bunlar yeni edebiyat hareketine kesin bir yön vermeye yardım etti.

Bu hareketin şairleri arasında ilk sırada son şiirlerinde Anadolu manzaralannı anlatan Faruk Nafiz'i, sonra Orhan Seyfi, Enis Behiç, Yusuf Ziya, Halit Fahri, Necib Fazıl'ı anıyoruz. Hepsi Mehmet Emin'den çok Ziya Gökalp ve Yahya Kemal'in etkisindedir. Düzyazıdaki gelişme daha belirgin, yazarlar bu alanda daha güçlüdürler. Dönemin en önemli isimlerinden biri Halide Edip Hanım'dır. İlk dönemlerini belirleyen aşk ve tutku romanlarından sonra *Ateşten Gömlek* gibi bağımsızlık için mücadeleyi anlatan eserleri yayınlanmıştır. Genç yaşta ölen Ömer Seyfettin *Bomba* gibi ulusal edebiyatın temel eserleri olan çok güzel kısa öyküler yazmıştır. Belki de en güzel basit Türkçeyle yazan Refik Halit *Memleket Hikâyeleri*'nde edebiyatta o zamana kadar bilinmeyen Anadolu yaşamının gerçekçi görüntülerini anlatır; ancak gerçekçiliğini sempati ve acımadan yoksun bir alaycılıkla dile getirir. Yakup Kadri romanlannda bile bir romancıdan çok bir stilist ve mistik bir şairdir. Yeni düzyazının en tanınmış isimleri *Ateş ve Güneş*'te Filistin'deki savaşı anlatan Falih Rıfkı ile Ruşen Eşref'tir. Romancılar arasında Reşat Nuri *Çalıkuşu* ile meşhur olmuştur. Türk tiyatrosunun evrimi değersiz Fransız vodvillerinin sürekli uyarlamalan ile engellenmiştir. Ama Türk kadınının sahneye çıkması, iyi aktörlerin yetişmesi ve önemli Batı piyeslerinin oynanması gelecek için umut vermektedir.

Ulusal Türk Cumhuriyetinin kuruluşu ile ulusal ilkeler gerçek yaşama girmiştir. Hükümet dilin sadeleştirilmesi ve bilimsel Türk dilinin gelişmesiyle çok ilgilenmektedir. Latin alfabesinin kabulü dilin sadeleşmesine çok büyük katkıda bulunacaktır. Ama yaşam kendi seyrini izlemektedir. Ulusal edebiyat daha başlangıç dönemindeyken uluslararası bir edebiyatın ortaya çıktığını görüyoruz. Oldukça uzun bir süre kaldığı Rusya'dan Türkiye'ye dönen genç ve ateşli marksist şair Nazım Hikmet, vezinsiz ve kafiyesiz şiirleriyle bir proletarya edebiyatı yaratmaya çalışırken burjuvalara ve kapitalistlere ve onlan savunan edebiyatçılara karşı şimşekler yağdırmaktadır. Pek çok genç şair ve yazar Nazım Hikmet'in etrafında toplanmakta, başkaları fütürist düşünceleri yaymaya çalışmaktadır. Karadeniz'in ötesinden sert rüzgârlarla taşınan bu yeni tohumun sanayi ve kapitalizmi yeni gelişmeye başlayan bu ülkede verimli bir toprak bulup bulamayacağı kuşkuludur. Genç ulusal edebiyatın bu yabancı etkilere karşı koyup koyamayacağını söylemek olanaksızdır. Ama herhalde gelecekteki gelişme, ülkenin yazgısının alacağı genel doğrultuya paralel olacaktır.

Encyclopédie de l'Islâm C.IV, s.1008a-1009a

mediği için, nâşir geri çevirmişti. Yeni harfli yayın sırasında hiçbir yeni esere yer verilmemesi de kültür düzeyimizi gösterir. Halbuki, 1931 yılında kaleme aldığı "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülahazalar" adlı hacimli makalesi 1953 yılında İtalyancaya tercüme edildiği zaman müteveffa Türkolog Ettore Rossi birtakım yeni neşriyatı eklemişti. İtalyan Kültür Heyeti'nde görev yapan Adriano Descuffi adında İstanbullu bir İtalyan tarafından çevrilen eser, Roma'daki Istituto per l'Oriente yayınıdır. Baskısı ve hazırlanışı çok güzel olan bu kitap bile, F. Köprülü'nün sonradan tekrar yayınlanan eserlerine örnek yapılmadı. Son derece kötü bir kâğıda, insanı okumaktan bezdirecek bir ilkellikte çıkarılan eserleri yüz kızartıcıdır ve keşke yayınlanmasaydı dedirtecek bir havadadır. Bu tarz eserler, para kazanma ötesi, bir ülkenin ilme verdiği önemi göstermesi bakımından bir tanıtma aracıdır. Böyle bir düzey bozukluğu, hakkında çıkan kitapta da kendisini gösteriyor.

Fuad Köprülü'nün oğlu Orhan Köprülü tarafından, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (n.839) arasındaki Türk Büyükleri Dizisi (n.64) içinde çıkan bu kitap 118 sayfadır. Daha önce "Köprülü'nün edebî ve fikrî makalelerinden seçmeler" adlı bir eser yayınlayan (İstanbul 1972, XI-184 s.), Orhan Köprülü, çok iyi hazırlaması gerektiği kitapta ne yazık ki istenileni verememiştir. Babası üzerinde muhtelif kereler duran Orhan Köprülü, onun yetiştiği ortamı, temas kurduğu fikir ve düşünce adamları üzerinde detaylı durmamış, bilim dünyasındaki yerini aydınlatamamıştır. Bu arada saklamak istediği de, Fuad Köprülü'nün iyi bir yabancı dil bilmediğidir. Bir tek Fransızca bilen F. Köprülü, çok sayıdaki makale ve kitabı hemen tercüme ettirir veya yetkili birine yollatıp, yeterli bilgileri toplatırdı. Onun için metin neşri hususunda çok yavan kaldı. Tarihçiliğimize en ufak bir katkı getiremedi. Kaynak bilgileri çok sağlam olan İbnülemin Mahmud Kemal İnal, İsmail Hakkı Uzunçarşılı Ahmed Refik Altınay ise, tarihçiliğimize getirdikleri katkılar, anabelge üzerinedir. Fuad Köprülü üzerinde duranlar, ülkemizde aşırı uçlara bağlılıkları ile tanınan A. Cerrahoğlu [Kerim Sadi] ile Halil Berktay'dır. Orhan Köprülü bu iki eseri kısa birer cümle ile geçiştirmeye kalkışmakla haksızlık etmiştir. Küçük boy kitap görünmekle beraber, bir fikir adamının etrafında bir dönemi inceleme örneği ülkemizde çok azdır. Osman Nuri Ergin'in *Muallim Cevdet* hakkındaki hacimli kitabı ile Hasan-Âli Yücel'in Yakub Kadri Karaosmanoğlu üzerine kurulu *Edebiyat Tarihimizden* adlı eserinden başka gösterilecek örnek yok gibidir. Köprülü'nün kişiliğinde belirli bir dönemin incelenmesi için, önce bibliografyasının yapılması ve ayrıca unutturmak istedikleri üzerinde durulmalıdır. Eserlerin tek tek gözden geçirilmesi gerekir ki, bunu da yapabilecek bir araştırıcı Muzaffer Gökman'ın sabrına sahip olmalıdır. Hüseyin Rahmi Gürpınar üzerine hazırladığı detaylı bir bibliyografyadan sonra *Tarihi Sevdiren Adam. Ahmed Refik Altınay* adlı eseri ile haşmetli bir âbide yaratan M. Gökman, alanında tek kalmış bir kütüphanecimizdir. Onun sabrı ile Köprülü'nün eserleri derlenmeli ve yol gösterici iki de özet verilmelidir. Bir tek başlık ile yanılmak tehlikesine düşülebilir. Güçlü bir kuruluş en az beş sene gerektiren böyle bir sabırlı çalışmayı başaracak bir kişiyi görevlendirir ise belki bu sonuç ortaya çıkabilir, veyahut da J.Landou'nun Tekinalp üzerine hazırladığı görkemli eser örnek alınır.

Bu çalışmanın son kısmına onun yarım bıraktığı bir yayınına eklemek istedim. Avrupa'da neşredilen *İslâm Ansiklopedisi* (Encyclopedie de l'Islâm) sayesinde müsteşriklerin Türk ve İslâm dünyasını nasıl tanıdığını ve tanıttığını öğrenen F.Köprülü, 1930 yılından sonra bazı makaleleri ile katkıda bulundu ve en önemlisi de Osmanlı devri Türk edebiyatını yazdı. Notlarını heba etmeyen Köprülü, bunları iki kere daha neşretme fırsatı buldu. Ülkemizde başlatılan Halkevleri hareketi ve ayrıca Ankara'da geliştirilen tarih çalışmalarına

Kerim Sadi'nin Kitabı

Fuad Köprülü'nün yönettiği Ülkü

ilk aşamada davet edilmeyen Fuad Köprülü, küskün kalıp da bir kenara çekilmedi, aksine Halkevlerinin genel merkezince çıkarılan *Ülkü* dergisinin 41. sayısından sonra başına geçti ve dergiyi bir Türkoloji ihtisas dergisine dönüştürdü. *Türk Tarihinin Ana Hatları Müsveddeleri* başlığı altında yürütülen çalışmalara da katılan Köprülü, önce İstanbul'un merkez halkevi sayılan Eminönü Halkevi yayın organı *Yeni Türk* Mecmuası'nda "Anadolu'da Türk Dili ve Edebiyatı'nın Tekâmülü" adı altında ansiklopedideki çalışmasını üç sayı içinde çıkardı [cild 1, s.275-292, 375-394, 534-553]. Aynı anda, *Müsveddeler* serisine bu çalışmasını veren Köprülü, bu evreyi XVI. yüzyıl sonunda durdurdu. Sonraki asırlara değinmedi. Halbuki Türk edebiyatının Tanzimat devrinden sonra yeni bir aşamaya girdiği ve akımların etkisi altında kalırken, bunlardan bazılarına da şahsen katılan Köprülü canlı tanık idi. En önemlisi de muhakkak 1908 yılında başlayan Ulusal Edebiyat idi. Bunun işleyen sütundan sonra yeni edebiyat akımını inceleyen Köprülü, gelişmekte olan çağdaş şiire geniş bir yer vermiş, 1951 yılında öncüsünün vatandaşlıktan ıskat edilme kararını da imzalamıştı. Her devirde gelişen düşünce akımlarına yetki ile giren ve sivri kalemi ile ortaya çıkmayı başaran Köprülü'nün bu satırlarını buraya koymayı tercih ettim. Diğer yayınlanmayan sütûnların da neşrini umarız. Fuad Köprülü'nün *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserini yeni yazı ile neşreden Orhan Köprülü, eksik olarak ansiklopedideki makaleyi almıştır. Halbuki hepsini neşretmesi gerekir, eğer eksik ne ise sebebini açıklamasını beklerdik. □

Atatürk'ün Tarsus'u Ziyareti

AYŞE FÜSUN ÖKSÜZOĞLU

Bu yazı, tam 66 yıl önce Gazi Paşa eşi Lâtife Hanım'la birlikte Tarsus'ta nasıl ağırlandılar, onu anlatır.

BİR süre önce *Atatürk'ün Adana Seyahatleri*[1] adlı kitabı okudum. Taha Toros Bey'in ellerine sağlık. Bu konudaki belgeleri toplayıp bir arada sunmuş. Tarsuslular adına da teşekkür ederim.

Kitapta bir husus dikkatimi çekti. Sayın Toros, Atatürk ve eşinin, Tarsus'da Fabrikatör Rasim (Dokur) Bey'in evinde misafir edildiklerini yazmış. Oysa Atatürk, Latife Hanım ile birlikte Tarsus'u ziyaretleri sırasında Dr. Ali Refik (Tars) Bey[2]'in evinde misafir edilmişlerdir. Bunu Kemal Tursunbay[3], 18.03.1963 tarihli makalesinde anlatmıştır. Ayrıca o günleri yaşıyanlardan Tarsuslu Dr. Talip Özdolay[4] ve Fevkiye Ayberg[5] ile de fırsat buldukça anılarımızı tazelemekteyiz. Taha Bey'in kitabını okuyunca ben de, o tarihlerde yaşanmış fakat yazılınamış, aile içinde anı olarak kalmış olayların içinde bulunduğum kesitini anlatmaktan yarar umdum. Anlattıklarımı, dedesinden ve nenesinden dinledikleri ile kulağı zaten dolu olan kızımın yazması, işi daha da kolaylaştırdı.

1923 yılı Mart ayının ilk günleri olmalı. Ben tam onbuçuk yaşındayım. Tarsus'da, Hükûmet Konağında bakan kâgir bir evde, kirada oturuyorduk.[6] Öğle üzeri babam Dr. Ali Refik (Tars) geldi ve annem Nimet[7] Hanımefendiye:

— Gazi Paşa Hazretleri Çukurova'ya teşrif edeceklermiş. Yanlarında Haremi de varmış. Kaymakam (Mehmed Ali) Bey bugün bana, "Doktor, Tarsus'da konaklarlarsa sizin evde misafir edebilir miyiz?" diye ricada bulundu, ne dersin, dedi.

Annem bu haberi sevinçle karşıladı. Gazi Paşa Hazretlerine evsahipliği yapmak ne büyük şerefti.

Öğleden sonra, Refet (Bele) Paşa'nın bacanağı olan Kaymakam Bey evimize geldi. O dönemde kadınlar, yabancı bir erkeğin yanına örtünmeden çıkmıyorlardı. Bu yüzden, sofaya alınmış olan Kaymakam Bey ile annem kapı arkasından konuştular. Ben o sırada annemin yanındaydım. Sesleri hâlâ kulağımdadır. Kaymakam Bey:

— Hanımefendi, bildiğiniz gibi Gazi Paşa Hazretleri yakında Çukurova'ya geleceklerdir. Tarsus'da konaklayıp konaklamıyacakları belli değildir. Ama biz, kalacaklarmış gibi, erbab-ı istirahatlerini temin edebileceğimiz bir yer hazırlamak istiyoruz. Sayın refikimiz Doktor Bey ile de görüştüğümüz gibi bu vazifeyi Tarsus adına sizin deruhte etmenizi rica ediyoruz efendim, dedi.

Annem:

— Şeref duyarım efendim.

Kaymakam Bey:

— Bir odayı Gazi Paşa Hazretleri ve Haremine, bir odayı yaverlerine... diyerek yerleştirme plânı yaparken annem, Kaymakam Beyin sözünü keserek;

— Olmaz efendim. Yanlarında Haremi var. Bu evde yalnız Gazi Paşa Hazretleri ile refikaları kalabilirler. Evi hazırlayıp biz dahî komşu evde kalırız. Siz diğer misafirleri müsait yerlerde yatırırsınız, dedi.

— Peki efendim. Bunun için nasıl bir yardım emredersiniz?

— Bean-şart ki, şu andan itibaren Gazi Hazretleri Tarsus'dan ayrılıncaya kadar sizin selâhiyetlerinize aynen ben de sahip olmalıyım ve kâfi miktarda belediye çavuşu, jandarma ile polis emrime verilmeli. Bu selâhiyetle ben bütün ihtiyacı temin eder, mahcup olmıyacağınız bir ev hazırlar, hizmetlerini deruhte ederim efendim.

Bu sözler üzerine Kaymakam Bey, "Hay hay efendim, hay hay" dedi, teşekkür etti ve gitti. Annem kendisine güveniyordu. Çünkü gerek onu, gerek babamı Tarsuslular çok sever ve sayarlardı.

Haber bir anda yayılmıştı, heyecan doruk noktasındaydı. Tarsus, adeta bir ilçe olmaktan çıkmış, değme bayramlara taş çıkaracak coşku ve heyecan yaşanan tek bir ev haline gelivermişti. Küçük büyük, zengin fakir herkes, çorbada tuz kabilinden de olsa hazırlıklara bir ucundan katılmak için varını yoğunu ortaya koyuyordu. Bütün Tarsus'da hummalı bir faaliyet başlamıştı.

İlk iş olarak biz, Paşaannem (anneannem), o sırada sekiz yaşında olan kardeşim Güzin (Soysal), henüz üç yaşındaki küçük kız kardeşim Süheyla (Tars), annem, babam ve hizmetlilerimiz ile birlikte, evi evimize bitişik olan Reji Memuru Fuat Bey'in (eşi annemin İstanbul'dan yakın tanıdığı oluyordu) evine taşındık. Sonra annem, eşyalarımızın içinden uygun gördüklerini seçti ve geriye kalan her şeyi arka taraftaki büyük odaya yığdırdı. Kendi çehizi olan sofa ve salon takımlarını, piyanosunu,

halı, avize ve duvardaki resimleri eve, başka bir dekor içinde yerleştirdi. Yatak odası için, bir kaç ay sonra evlenecek olan Muvaffak Beye (daha sonra uzun yıllar Tarsus Belediye Başkanlığı yapmıştır) İstanbul'dan getirtilen yatak odası takımını bir tezkere yazarak istedi. Daha ambalajından çıkarılmamış olan takımı severek gönderdiler. Aynı şekilde, Rasim (Dokur) Beyler'den de obeli[8] tül bir cibinlik getirtildi ve hanımlar onu özenle çabucak işlediler. Böylece yatak odası çok süslü ve görkemli bir görünüm kazandı. Yatak odasının yanındaki küçük oda önce yazıhane biçiminde tertiplendi. Bunun için başka evlerden eşyalar geldi. Ayrıca Tarsus'daki hemen hemen her evden pek çok halı toplandı. Halıların arkasına, sahiplerinin adı yazılı bezler dikildi. Veranda ve merdivenler dahil her yer halı ile kaplandı. Artan halılar, Gazi Paşa'nın geleceği gün, merdivenlerden istasyona uzanan yola serildi.

Bütün bu işler olurken bir taraftan annem, bizim evimizde büyümüş olan Muhabbet Kalfa ile, Tenasüp Hanım'ın (Reji Memuru Fuat Beyin eşi) Calibe Kalfası'nı misafirlere nasıl hizmet edecekleri konusunda eğitiyordu. Annemin ve Tenasüp Hanımın yanında zaten İstanbullu terbiyesi ile büyümüş olan bu genç kızlar, söylenenleri yapmakta zorluk çekmiyorlardı. Annem onlara, bir örnek siyah etek, çorap, ayakkabı, beyaz buluz diktirdi, başlarını siyah krem eşarp ile arkadan bağlattı; sofraya açılan kapının iki yanına, kolları önde kavuşturulmuş olarak oturmalarını, çağırılmadıkça gitmemelerini, konuşulmadıkça konuşmamalarını sık sık tembih etti. Her şey, Gazi Paşa mutlaka gelecekmiş gibi düzenleniyor ve hazırlanıyordu.

Muhabbet ve Calibe Kalfalar, Gazi Paşa ile Lâtife Hanıma hizmet edecekleri için çok sevinçli ve heyecanlıydılar. Görevlerini ne kadar iyi yapmış olmalılar ki, Lâtife Hanım onları çok beğenmiş, bir kaç defa kendisiyle birlikte gelmelerini teklif etmiş; hatta onlara iyi birer evlilik yaptıracağı teklifinde bulunmuş, Muhabbet Kalfa, daha sonraları bu olayları ve konuşmaları en ince ayrıntılarına kadar tekrar tekrar anlattı durdu.

Nihayet beklenen ilk haber geldi, "Gazi Paşa Adana'da". Oradan Mersin'e geçecek, sonra da Tarsus'a gelecek. Ama Mersin'de mi, yoksa Tarsus'da mı konaklayacak? Herkesin bir an önce öğrenmek istediği de buydu sanırım.

Gazi Paşa'nın, Adana'dan Mersin'e geçmesinden önceki ya da aynı gün, babam acele ile eve geldi ve Paşa Hazretlerinin böbreklerinden rahatsız olduklarını, dolayısıyla kalacakları yerde sıcak banyo yapmak istediklerini bildirmiş bulunduğunu söyledi. Bunun üzerine evde yeniden bir yerleşme ve hazırlık telâşı başladı. Çünkü bizim evimizde alafranga banyo yoktu. Annem kısa bir süre düşündükten sonra acele ile tezkere yazarak Rasim Beyin fabrikasından bir kaç top bez (o zamanlar ve daha sonraki yıllarda da Amerikan bezine benziyen bir pamuklu kumaş "Rasim Bey Bezi" diye tabir olunur, fabrika da "Rasim Beyin bez fabrikası" diye anılırdı) istedi. Bu arada yazıhane olarak hazırlanan küçük oda boşaltıldı, eşyalar sofanın bir köşesine yerleştirildi. Eve, Belediye'nin inşaat mühendisi ve ustalar çağrıldı. Mühendis Bey, evin temelinin kaç teneke suya mukavemet edeceğini ölçtü ve akacak suyun tahribata yol açmıyacağını söyledi. Çünkü banyo olarak hazırlanacak odadan akacak suyun fosseptiğe taşınmasına imkân yokmuş, su ancak temele akıtılabilmiş. Bu hesaplar yapılırken bir taraftan da tabana bir, duvara iki delik açtırıldı, duvara musluklar takıldı,

Dr.Ali Refik, eşi ve çocuklarıyla.

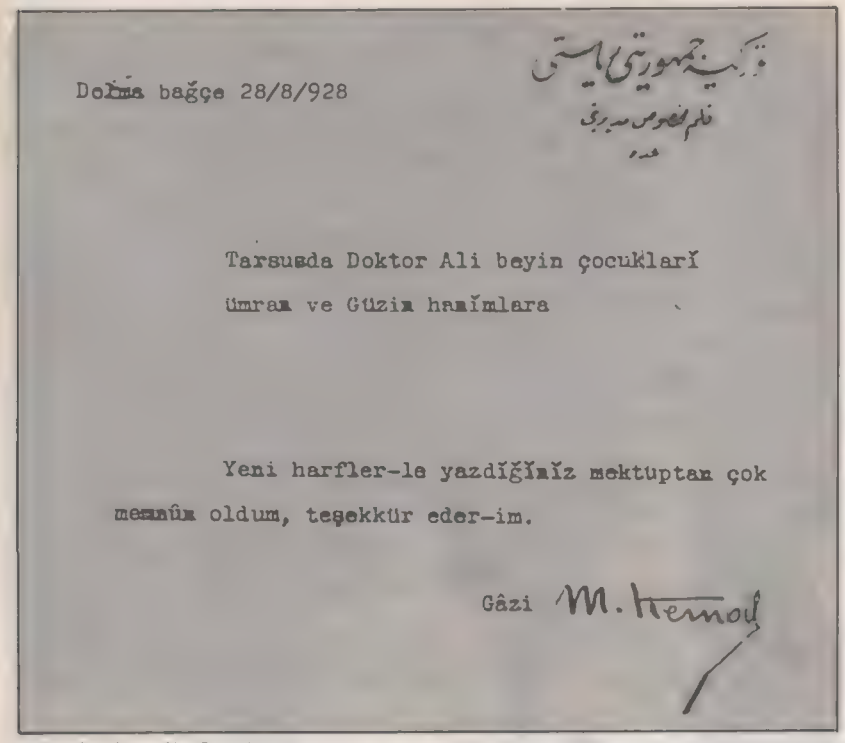

Dolma bağçe 28/8/928

Tarsusda Doktor Ali beyin çocukları
Ümran ve Güzin hanımlara

Yeni harfler-le yazdığınız mektuptan çok memnûn oldum, teşekkür eder-im.

Gâzi M. Kemal

Mustafa Kemal'in Dr.Ali Bey ve ailesine teşekkürü.

yukarıdaki su deposunun yanına bir depo daha koyuldu, bunlar yeni takılan musluklara bağlandı. Nereden sağlandığını bilmediğim bir banyo küveti getirilerek, tabana açılan deliğe göre yerleştirildi. Bizim eşyalarımızın depolandığı büyük odadan, annemin üç aynalı tuvalet masası, bir şezlong ve koltuk çıkarılarak odaya yerleştirildi. Beri taraftan annem, fabrikadan getirttiği top top bezleri biçerek kendi elleriyle bütün odayı, tavan, taban ve duvarları kapladı. Bizim küçük oda bir günde güzel bir banyo haline dönüşüvermişti. Bahçeye de ocak tertibatı kuruldu. İki kişi sıcak ve soğuk suyu depolardan eksik etmemek üzere görevlendirildi. Nitekim üç gün süreyle kazan hep kaynadı ve depolarda sıcak, soğuk su daima hazır bulunduruldu.

Atatürk'ün Mersin'i ziyareti sırasında ceryan eden olayları Taha Toros kitabının 35-36. sayfalarında anlatmış. Bunlara bir başkasını eklemek istiyorum. Gazi Paşa, karşılama sırasında kendisine çiçek sunmakla görevlendirilen çocuğun Türk olmadığını farkedince, "Bu çiçeği verdirecek bir Türk Çocuğu yok muydu?" diye yanındakilere çıkışmış. Hasılı bütün bu olaylar, onun Mersin'de kalmayışının sebepleri olarak anlatıldı, konuşuldu günlerce.

Nihayet 1923 yılının 17 Mart günü öğleden sonraki saatlerde Tarsuslular, Gazi Paşa'larını, kelimenin tam anlamıyla bağırlarına bastılar.

Annem kendi görüşü doğrultusunda, kurban kesecek kasapların hepsine beyaz doktor gömlekleri giydirmiş, başlarında, feslerini çıkarttırmış, yolun belirlenen yerlerinde hazır bekliyorlardı. Heyecan hat safhadaydı. Herkes, belki de ikinci bir defa görme şansı bulamıyacakları, Kurtarıcılarını görmek, tanımak ve ona sevgilerini sunmak için sokaklardaydı. Biz de misafir kaldığımız evin penceresinde sabırsızlıkla Gazi Paşa'nın gelişini bekliyorduk. Derken alkış ve "Yaşa" sesleri sayha sayha kulağımıza ulaştı. Beklenen an gelmişti işte. Annem ve Tenasüp Hanım gözyaşlarını tutamıyorlardı. Kortej yaklaşırken siyah elbiseler giymiş bir kaç kişi koşarak bizim eve girdiler ve kısa bir süre sonra da çıktılar, kapının yanında yer aldılar. Bu kişilerin, Gazi Paşa'nın özel muhafızları olduklarını ve bir çırpıda evin her tarafını nasıl kontrol ettiklerini, sonra bize Muhabbet ve Calibe Kalfalar anlattılar. Çünkü o sırada onlar vardı içeride yalnız.

İstasyondan başlayarak sık sık kurbanlar kesilmiş. Babam, Gazi Paşa'nın, kesilen kurbanlara bakmamak için başını başka tarafa çevirdiğini söylemişti, daha sonraki günlerde.

Nihayet kortej eve ulaştı. Kardeşim Güzin ile ben de avuçlarımızı patlatırcasına ellerimizi birbirine vurup alkışlıyorduk. Gazi Paşa, eve girdikten biraz sonra bayraklar, şimşirler ve çiçeklerle süslü, ışıklarla donatılmış olan (o tarihte Tarsus'da elektrik vardı) Hükûmet Meydanı'nı doldurmuş, coşkuyla tezahürat yapan Tarsuslulara hitaben bir konuşma yaptı. Heyecandan olacak, ne söylediğini hatırlamıyorum. İçeri girdikten sonra da sesler kesilmedi, Tarsuslular sevgi ve sevinçlerini, belki de saatlerce, aynı biçimde dile getirmeye çalıştılar.

Sonradan kalfaların bize anlattıklarına göre, Gazi Paşa yatak odasını görünce, "Bak Latife, bu güzel yerde balayımızı geçireceğiz" demiş.

Sabahleyin uyanınca veranda ve merdivenlerdeki halıların biraz ıslanmış olduklarını gördük. Anlaşılan gece yağmur yağmıştı. Fakat annem halıları toplatmadı. Konuklar Tarsus'dan gidinceye kadar yerli yerlerinde kaldılar. O sabah bir haber geldi. Atatürk, "Hiç sabah kahvaltısı etmek âdetim değildir ama, şu güzel balkonda bir kahvaltı etmek istiyorum" demişler. Bu konuda hiçbir hazırlık yoktu. Bununla beraber

Atatürk ile Latife Hanım'ın Tarsus'tan ayrılırken unuttukları eşyalar; Latife Hanım'ın mendili ile Atatürk'ün eldivenleri.

18 MART 1963 Pazartesi

Sahibi ve Başmuharriri Kemal Tarsunbay

Telefon: 1682

Kuruluş Tarihi: 1—Mart—1950

Tarsus

DEMOKRASİNİN BEŞİĞİDİR

Kıran da olsa kırıl, düş, fakat eğilme sakın. T. F

YIL: 11 SAYI: 2547-457 FİATI 25 KURUŞTUR.

Millî Mücadelenin Sancaktarı, Hürriyete Susayanların Lideri

Gazi Mustafa Kemal, 40 Yıl Evvel Bugün Tarsus'a Şeref Vermişler'di

Beraberinde Lâtife Hanım olduğu halde istasyonda trenden inen Büyük Atatürk'e Tarsus'lular Emsalsiz bir karşılama töreni yapmışlar ve yer yer sayısız kurbanlar kesilmişti

Büyük Önder kurbanların kesildiğini gördükçe "tahammül edemiyorum,, demişlerdi

18 Mart 1963 tarihli Tarsus, *Atatürk'ün ziyaretini kırk yıl sonra anıyor.*

balkona, süratle ve her şeyi ile tamam bir kahvaltı sofrası hazırlatıldı. Bunun dışında evde hiç yemek yemediler.

Tarsus'da geçirdikleri ikinci gece, misafir kaldıkları evin sakinleriyle tanışmak istediklerine dair haber göndermişler. Biz çocuklar uyuyormuşuz. 18 Mart 1923 gecesi babam, annem, paşaannem, Fuat Bey ve eşi Tenasüp Hanım hep birlikte gitmişler. Konuklar, onları ayakta karşılamışlar, annem "Sizi, Tarsus kadınları adına selâmlarım efendim" demiş. Atatürk teşekkür ettikten sonra, "Şöyle buyurunuz, aile gibi oturalım" teklifinde bulunmuş. Sohbet esnasında Atatürk, "Çocuklarınız var mı?" diye sormuş, babam "Evet efendim" diyince, "Getirsinler sevelim" demiş. Güzin ile beraber yataktan kaldırılarak giyindirildiğimizi çok iyi hatırlıyorum. Süheyla'yı uyandırmadılar. Bizi ellerimizden tutup götürdüler.

İçeriye girdiğim zaman ilk gözüme çarpan, Paşa'nın gözleri, keskin fakat sıcacık bakışları oldu. Ondan sonra da annemin ve Tenasüp Hanım'ın, Gazi Paşa'nın karşısında başörtüsüz, yaşı altmışbeşin üstünde olan paşaannemin de her gün evdeyken taktığı gibi, sadece hotozlu olduğu halde oturduğuydu. O dönemde bu davranış, bizim ev için bile fazla alafrangalıktı. Sadece Gazi Paşa değil, Fuat bey ve Tenasüp Hanım için de babam, yabancı erkek sayılıyordu.

Gazi Paşa bizi hemen yanına çağırdı, kucağına aldı, okşadı, sevdi. Güzin, annemin daha önce yazıp, ona ezberlettiği şiiri okudu:

Türk kızıyım, Türk kızıyım.
Bu vatanın yıldızıyım.
Mini mini ellerimle,
Çıtır pıtır dillerimle
Askere dua ederim,
Hem de göz yaşı dökerim.
Peygamber duydu ahımı,
Allah verdi muradımı.
Sebep sensin Kemal Paşa,
Askerinle binler yaşa.

Gazi Paşa dinledi, güldü, memnuniyetini belirtti, sonra Güzin'i yanına oturttu. Bize adlarımızı sordu ve "Bunlar Arapça isimler, bunlar artık geride kalacak, Türkçe isimler kullanacağız" dedi. Bana "Turan", Güzin'e "Gazne" adlarını taktı ve artık Arapça, Farsça sözcüklerden vazgeçilmesi, Türkçe'nin yabancı sözcüklerden arındırılması gerektiğini anlattı. O sırada kapı vuruldu, Muhabbet Kalfa, içinde taze portakal suyu dolu bardakların bulunduğu gümüş bir tepsi ile içeriye girdi. Lâtife Hanım'a doğru yöneldi, Lâtife Hanım, paşaannemi işaret ederek, önce ona ikram edilmesini istediğini belirtti. Paşaannem de hemen yerinden kalkıp tepsiyi Muhabbet Kalfa'nın elinden aldı ve Lâtife Hanıma ikram ederken, "Buyurunuz, siz milletin anasısınız" dedi. Lâtife Hanım bardağı almak üzere elini uzatırken, "Anası demeyiniz, hemşiresi deyiniz" cevabını verince; o ana kadar ayaklarını hafifçe öne doğru uzatmış, rahat bir biçimde oturan Gazi Paşa, birden ayaklarını geriye çekti ve bu cevaptan ne kadar rahatsız olduğunu alenen belirtti. Daha sonra annem, o an Paşa'nın alnında bir damarın kabarıverdiğini anlatmıştı.

Elektriklenen hava, ikram bittikten kısa bir süre sonra yumuşadı ve Paşa, "Çocuklar uykusuz kalmasınlar" dedi, biz de annemin ikazı ile iyi geceler dilemek üzere el öpmek için kalktık. Fakat bu merasimde daha önceden yapılmış bir yönlendirme olmadığından, her zamanki gibi paşaannemden başladık. Annem hatayı fark edip, düzeltmeye kalkışınca Paşa, elini hafifçe salladı. "Bırakınız âdetlerini yapsınlar" dedi. Biz de paşaannemden sonra babamızın, annemizin, Gazi Paşa'nın, Lâtife Hanımın ve diğer misafirlerin ellerini öpe-

rek odadan ayrıldık.

Bize, dünyanın en büyük şerefini bahşeden misafirlerimiz, bir program değişikliği ile evimizde bir gün daha kaldılar ve 20 Mart 1923 sabah Tarsus'dan ayrıldılar.

O sabah misafirlerimizi geçirmek üzere verandada toplanmıştık. Bu defa en küçük kardeşimiz Süheyla da yanımızdaydı. Gazi Paşa onu ilk defa orada gördü. Eğildi kucağına aldı, havaya kaldırdı, sevdi, okşadı, göğsünde omuzlarına kadar yürüttü, ona da "İsmi Akgün olsun, akgünlere kavuşacağız" dedi ve Akgün'ü yere bırakıp, "Allahaısmarladık" diyerek, gene Tarsusluların coşkun tezahüratları arasında Lâtife Hanım ile yanyana yürüyüp gözden kayboldular.

Akgün, bu adı ortaokulu bitirinceye kadar kullandı, fakat resmen nüfusuna işletilemediği için daha fazla sürdüremedi. Ne var ki, evde hepimiz onu bu adla çağırırdık. Güzin, küçük oğluna "Gazne" adını taktı. Ben ne yazık ki "Turan" adını hiç kullanamadım, öylece bir anı olarak kaldı.

Misafirlerimiz gittikten sonra eve giren annem, yatak odasındaki tuvalet masasının üstünde Paşa'ya ait bir çift eldiven ile, yastığın altında Lâtife hanıma ait, ucunda marka işli bir mendil bulmuş, bize gösterdi. Ailenin bu en kıymetli eşyaları halen Dr.Ali Refik Tars'ın en büyük torunu, Güzin'in büyük oğlu Ogan Soysal tarafından muhafaza edilmektedir.

Bu olaydan beş yıl sonra, yeni Türk harfleri kabul edildi ve Türkçenin arındırılması çalışmaları başlatıldı. Yabancı dil bildiğimiz nedeniyle olsa gerek, hepimiz yeni harflerle yazmayı çok kısa bir sürede öğrendik ve annemin yönlendirmesiyle Gazi Paşa'ya yeni harflerle bir mektup yazıp, "Dr.Ali Çocukları" diye imzaladık. Yazdığımız mektubun bizde bir kopyası yok. Fakat mektubumuzun cevapsız kalmaması bizi anlatılamayacak kadar onurlandırdı ve sevindirdi. Bu cevap mektubunun aslı, Gazi Paşa'nın annesine verdiği adı kullanan Gazne Soysal'da bulunmaktadır.

O günleri andıkça: Paşa'nın kendisini milletine ne kadar yakın bulduğunu, onların da Gazi Paşalarına ne kadar inandıklarını saygıyla, gururla, sevinçle hatırlarım. Bu yakınlık içinde fikirlerini, sohbetleri sırasında anlatmak ve bunların yankılarını toplamak, onun sık kullandığı bir yöntemdi. Bize, Türkçenin yabancı kelimelerinden arındırılmasını anlatırken, henüz Arap harflerinden vazgeçileceğine dair bir işaret, bir haber veya belirti yoktu. Diğer taraftan şu başörtüsü olayı gelir aklıma. Bu konu evde bir daha hemen hiç gündeme gelmedi. Doğal bir davranış gibi benimsenip kaldı. Annem kasapların başlarındaki fesi hangi düşünceyle çıkarttıysa, kendi başörtüsünü de aynı düşünce ile çıkarttı sanırım. Fakat hiç şüphe yok ki, onları böyle davranmaya yönelten etki, Paşa'nın, devrimleri resmîleştirmeden önce fikirlerini yayabilmesindeki engin yeteneğinde ve Türk milletinin ona duyduğu güvende saklıydı. Paşaanneme yıllar sonra "Nasıl oldu da sadece hotozunuzla çıktınız?" dediğim zaman o, bu sorunun, aldığı koyu dinî terbiyenin yönlendirdiği biçimde açıklanması gereğine olan sâfiyane inancıyla:

— O, peygamber gibi bir insandır, diye cevap vermişti.

O günleri düşünüyorum da, hakkında bugün anlamsız tartışmalar sürdürülen tesettür anlayışının kadınların başını örtüp, uzun kollu, uzun etekli giysiler giymelerinde simgeleştirmenin gülünçlüğünü, 65 yıl önce anlayan Türk milletini, düşünce ve dinini bilmek, anlamış olmak açısından, bugüne göre daha ilerde buluyorum. □

Dr.Ali Refik Bey yaşlılığında.

---

[1] Taha Toros. *Atatürk'ün Adana Seyahatleri.* Adana, Çukurova Gazeteciler Cemiyeti Kültür Yayınları Dizisi: 1, 1981.

[2] Ali Refik Tars (1875-1958): Aslen Ispartalı olan, İstanbul Tamirat müdürü Hacı Ali Efendi'nin oğlu Süleyman Faik Bey'in üç oğlundan en büyüğüdür. Ali Refik ve kardeşi Nahit (Kerven, IV. devre milletvekili) Jön Türk akımına katılmışlardır. Bundan dolayı, özellikle Tıbbiye öğrencilerinden hoşlanmayan II. Abdülhamit, 1900 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'den 643 numaralı diplomasını alarak mezun olan Ali Refik'i Haçin'e (Saimbeyli) sürgün biçiminde tayin etmiştir. Burada bir süre çalışan Ali Refik Bey, Tarsus'daki meslektaşı ile becayiş yaparak Tarsus Hükümet Doktorluğu'na atanmıştır. I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşları sırasında Tarsus'dan ayrılmamış, yalnız Tarsus'un Fransızlar tarafından işgali sırasında eşini, üç çocuğunu ve kayınvalidesini İstanbul'a göndermiştir. İşgal suresince (18.12.1918 - 20.06.1920 ve 28/29.07.1920 - 27.12.1921) yörenin tek doktoru olarak görev yapmış; bu arada Fransızların Türklere verdikleri kırbaçlama ve benzeri cezaların hafifletilmesi için sağlık raporları düzenleyerek etkin olmuş, Fransızları jurnal etme işini de üstlenmiştir. İşgalden hemen sonra, işgal kuvvetlerinin saflarına geçen ve Fransız üniforması giyerek Türklere eziyet etmeye başlayan, onları öldürme girişiminde bulunan Ermeniler ile mücadele etmiş, özellikle Toros Dağları'nda savaşmayı sürdüren Türk çetelerine hemen her konuda yardım gönderilmesinin organizasyonunda görev almıştır. Nitekim işgalin son günlerine doğru, cepheye gönderdiği ilâç ve sağlık malzemesi paketlerinden biri Fransızların eline geçince, yakalanarak hapsedilmiştir. İşgal kuvvetleri kumandanının hastalanan eşini muayene etmek üzere hapisaneden çağırıldığı gün, işgale karşı olan bir Fransız meslektaşının yardımıyla özgürlüğüne kavuşmuş; aynı doktor, onun birkaç gün sonra öldürüleceğini haber alınca bir konje bularak İstanbul'a gitmesini sağlamıştır. İstanbul'da kaldığı süre içinde Tuzla Karantina Hastanesi doktorluğu yapan Ali Refik Bey, işgalden sonra hemşen Tarsus'a dönmüş, soyadı yasası çıktığı zaman da soyadını Tarsus sözcüğünün ilk dört harfinden seçerek sevgi ve bağlılığını simgeleştirmiştir.

[3] Kemal Tursunbay, "Gazi Mustafa Kemal 40 Yıl Evvel Bugün Tarsus'a Şeref Vermişlerdi", *Tarsus Gazetesi*, 18 Mart 1963, s.1. "Gazetenin sahibi ve başyazarı olan sayın Tursunbay, Atatürk'ün Tarsus'a gelişini ve kimlerle birlikte olduğunu kaydettikten sonra (... Merhum Dr.Ali Tars'ın misafiri olmuşlardı.) diyerek, kaldıkları yer hakkında bilgi vermiştir. Ancak Atatürk'ün geliş tarihini Çanakkale Zaferi ile birleştirerek 18 Mart günü geldiğini yazmıştır. Oysa Atatürk ve eşi Tarsus'a, 17 Mart günü gelmişlerdir. Bkz.: Utkan Kocatürk. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938.* TTK Yayınları, Ankara, 19, s.382.

[4] Talip Ozdolay (Dr. 1912-). O günlerde Tarsus'da bulunan Dr.Özdolay, Tarsus'da Kozacı Araplar diye anılan ailenin mensubu olup, I., II., III. devre İçel İli Senatörü olarak TBMM'de görev aldı. Halen Ankara, Kavaklıdere'de oturmaktadır.

[5] Fevkiye Ayberg. O yaşlarda yakın oyun arkadaşım olan Fevkiye Hanım, Tarsuslu Hindişeyhîler'den olup, halen İstanbul, Moda'da oturmaktadır.

[6] Bir süre önce yıkılan bu kâgir evin yerine Tarsus Belediyesi bir işhanı yaptırmıştır. Bugünkü adresi: Adana Caddesi 18, Tarsus.

[7] Fatma Nimet Tars (1887-1981). Divân şairlerinden hicâgû Koniçeli Şair Kâzım Paşa'nın oğlu Bağdat Kumandanı Ferik Ali Rıza Paşa'nın dördüncü çocuğu, annesi Hulkiye Hanımefendi (paşaannem). Üsküdar, Doğancılar'da Aziz Mahmut Hüdaî Dergâhı'nın karşısındaki konaklarında doğup, büyümüş; 1910 yılında Dr. Ali Refik Bey ile evlenip Tarsus'a yerleşmiştir. Zevk için küçük hikâye ve şiirler yazar, çok iyi piyano ve ud çalar, Fransızca bilirdi. İşgalden sonraki yıllarda Encümen üyesi olarak Tarsus Belediyesi'nde görev almıştır.

[8] Obe: Cibinliklerin tavana asılan ucundan biraz aşağıya geçirilen, yuvarlak veya dörtköşe telden yapılmış bir aksam. Cibinliğin eteklerinin kolayca açılması amacıyla kullanılırdı. Obenin etrafı tül veya başka malzeme ile süslenir, bu da hem cibinliğin, hem yatağın dıştan görünüşüne, hem de yatak odasına ayrı bir güzellik getirirdi.

Türkler, Türk Tarihi, İtalyan Opera ve Baleleri I

METİN AND

Bundan böyle yazılarını daha sık okuyacağınız Metin And, önümüzdeki sayıda da devam edecek bu yazısında, birçok ünlü İtalyan bestecisinin Türkler ve Türk tarihi üzerine bestelemiş oldukları eserleri inceliyor.

YÜZYILLAR boyunca Batı'da Türkler üzerine kamuoyunda bir imaj oluşmuş; çoğunlukla olumsuz fakat yer yer de olumlu bir imaj birikimidir bu. Son yıllarda dış tanıtmaya büyük önem veriyoruz. Ancak bu imajı iyi tanıyor muyuz? Bunun için de, çabalardan olumlu sonuç alamıyoruz. Geçmiş yüzyıllarda basın ve yayın günümüzde olduğu gibi yaygın ve etkili değildi. Hele radyo ve televizyon hiç yoktu. Haçlılardan başlayarak İslâm ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'yla ilişkileriyle giderek yerleşen bir imaj hamurunda önyargılar, bilgisizlik ya da bilmezden gelmeler, çıkarcılıkla bu imaj çığ gibi büyümüştür. Bunun kaynağı bir ölçüde kilisedeki vaızlar, okullardaki dersler olmakla birlikte en etkilisi sahneydi. Her gece tiyatro, opera ve bale seyircisi tiyatroları dolduruyordu. Türkler üzerine Fransız, İtalyan, İspanyol, İngiliz, Alman ve başka ülkelerin yüzlerce tiyatro, opera ve bale eseri seyirci karşısına çıkarılıyordu. Üstelik vaız, ders gibi kuru söz yerine canlı insanların giyim-kuşam ve dekoruyla bu imajı çok etkili bir biçimde kökleştiriyordu.

Konuyla ilgim 1950'lerde başlamıştı. 1956-57 yıllarında tiyatro ve bale üzerine incelemeler yapmak üzere Rockefeller Vakfı bana birbuçuk yıllık bir burs vermişti. Gerçi bu hem Avrupa hem Amerika'yı kapsıyordu, ancak çoğunlukla Amerika'da kaldım. Çeşitli konulardaki projelerin yanısıra arta kalan zamanımda dans, müzik, tiyatro, arşiv ve kitaplıklarında bu konu üzerinde de çalışıyordum. Yurda döndüğümde pek çok şey toplamıştım, bunu bir cildi bale, ikincisi opera, üçüncüsü de tiyatro olmak üzere üç ciltte planladım, o sırada *Forum* dergisine de "Batı Sahnesinde Türkler" başlıklı bir dizi yazdım. İlk cilt *Gönlü Yüce Türk* adıyla yayınlandı.[1] Basında çıkan eleştiriler çok olumluydu, ancak olumlu olması önemli değildi, bu yazıları yazanlar kitabı anlamamışlardı. Kimi bunu bir Türk bale tarihi sanmıştı, kimi de Türk folkloru üzerine bir kitap. Hele bir eleştirmen çabayı övmekle birlikte "buna ne gerek vardı?" diye soruyor, ayrıca kitabın bale ile ilgili olduğunu unutarak Mozart'ın *Saraydan Kız Kaçırma* operasına kitapta yer verilmeyişini büyük bir eksiklik olarak görüyordu. Bütün bunlar bana bir bezginlik verdi, öteki iki cildi yazmaktan vazgeçerek, onları uykuya yatırdım. Son yıllarda Türkiye'de bu "Türk imajı" sözü çok edilmeye başlanınca malzemeyi çıkardım, eksiklerini bir ölçüde gidermeye çalışarak üç ciltlik malzemeyi bir büyük cilde yerleştirmek üzere çalışmalara başladım.

Bu yazıyı yazmaya başladığım günlerde bir telefon geldi, çok eski dostum Leyla Gencer'dendi. Çok uzun süredir konuşmamıştık. Ben de, "bu ne rastlantı, şu sırada İtalyan operasında Türkler konulu bir yazı yazmaktayım" deyince, beni konuk olarak Milano'ya çağırdı, bu librettoların çok zengin olduğunu, orada çalışmamı salık verdi. Ancak konumun yalnız opera olmadığı gibi yalnız İtalya olmadığını, zaten elimdeki malzemenin öylesine zengin olduğunu, hepsini kullanabileceğimin bile kesin olmadığını söyledim. Ama ilk fırsatta onu görmek için Milano'ya gelebileceğimi belirttim. Konuşmamız sona erince düşündüm, birçok kimse bu eserlerin çağ dışı, değersiz şeyler olduğunu, bugünün seyircisine ve dinleyicisine seslenemeyeceğini ileri sürer. Oysa bunlar alıcı gözle inceleme yapmışlar mıdır? Büyük Elçilerin en büyüğü Leyla Gencer konserlerinde en az bun-

ların ikisinden birer parça söylüyordu. Örneğin şu konserlerde 26 Haziran 1979'da Floransa'da; 20 Ekim 1979'da Paris'te; 22 Nisan 1980'de Bolonya'da; 4 Ekim 1981'de Paris'te; 26 Nisan 1984'te Bolonya'da; 28 Mayıs 1984'te Napoli'de; 6 Temmuz 1984'te İstanbul'da. Fakat bunların en görkemlisi 20 ve 22 Şubat'ta Venedik'te Teatro La Fenice'de verdiği konser olmuştu. Burada bütün program buna ayrılmıştı. Programın başında "Leyla la Turca" yazılıydı. Parçaların üzerinde başlıklar yer almış, yalnız İtalyan bestecilerinin değil fakat Mozart, Gilbert, Hasse, Rameau, Grétry, Haydn gibi İtalyan olmayan bestecilerin de eserleri vardı. Bu konserlerden birinde ben de bulunmuştum. 1985'te Nisan ayında Théâtre de l'Athenée'deki konsere Mehmet Ulusoy ile birlikte gitmiştik. Leyla Gencer, Barok operaya ayırdığı birinci bölümde Vivaldi'nin 'Beyazıt' operasından ve Haendel'in 'Timurleng' operasından birer arya okumuştu. Konserin bitiminde o kadar uzun alkışlandı ki program dışı bir iki parça daha söyledi. Bunlardan biri de Rossini'nin *Il Turco in İtalia* ('İtalya'da bir Türk') operasından bir arya idi. Böylece, bunlarda olumsuz bir imaj varsa, çağımızın en büyük opera sanatçılarından birinin sesiyle olumluya dönüşüyordu.

Bu yazıda özetle yalnız İtalyan opera ve balelerinden örnekler verilecektir. Bu arada bu librettolar üzerine çoğunlukla İtalyan olmayan besteci ve koreografların eserleri alınmamıştır. Söz gelimi Mozart'ın Türk Balesi yalnız Milano'da İtalyan sanatçılarınca oynanmış olmasına karşın alınmamıştır.[2]

Bu eserlerin yazılmasında yalnız siyasal değil, estetik etkenlerin de payı bulunmaktadır. Nitekim kendi çağının balelerini, eğlencelerini gerçek bir eleştirmen gücüyle anlatabilmiş olan Mme Sara Goudar, Floransa'da 1776 yılında Gasparo Anglioni'nin *Solimano Secondo* adlı balesi üzerine yazdığı aşağıdaki satırlar, bu çağların bale eserlerine Doğu ülkelerinde yabancıları koydurtan estetik anlayışını daha iyi özetleyebilecektir:

Filipo Galli (önce tenor, sonra bas, 1783-1853) Rossini'nin operasında Fatih rolünde (yanda) *Hossini'nin* L'assedie di Corinte *adlı operasında Fatih'in çadırı (Dekor Sanquirice)* (altta).

"*Soliman* balesi çok iyi çizilmiş. Denebilir ki şimdiye kadar oynanmış *pantomime*'lerin arasında en iyi düzenlenmişi budur. Gerçi tarihi gerçeklerden biraz ayrılıyorsa da bu kadar kılı kırk yarmak gerekmez. Bir *pantomime*'de kimi olaylar yabancı düşer ve uzak bir İmparatorlukta geçerse bunda hayale de yer vardır, çünkü bu yerleri tanımayan seyirci sahici kişiler gördüğüne inanır. Oysa aynı şey konusu Avrupalı olan bir bale için söylenemez. Çünkü seyirci bu yerleri tanır veya tanıması kendisinden beklenir, bu yüzden bunlarda masal gerçeğin yerini alamaz."[3]

Konuların çoğunluğunu Osmanlı Sultanları, Türk tarihinin olayları oluşturmaktadır. Olaylar gerçekten oldukça uzaktır. Hepsinde değilse de çoğunda çarpıtılmakta, saptırılmaktadır.

İtalyan opera ve balelerinin Türk tarihinden aldığı konuların başında kuşkusuz Timurlenk ile Beyazıt arasındaki olay gelir. İçlerinde büyük bestecilerin de bulunduğu bu konuda İtalya'ya daha çok Fransa kaynaklık etmiştir. Bunlar içinde J.Pradon'un 1675 tarihli *Tamerlan ou La mort de Bajazet* adlı tragedyası ve Racine'in ünlü tragedyası bu kaynaklar içinde başta gelenlerdir. Ancak daha erken bir tarihte gülünç erotik sahnelerle bezenmiş birbirini çeviri yoluyla Corradi yapmış, bunu Marc Antonio Ziani bestelemiştir. *Il Gran Tamerlano* adını taşıyan bu eser 1689 tarihlidir. 1646 yılında San Luca Tiyatrosu'nda oynanan bir opera ise konuya parodi yoluyla yaklaşmıştır. Müziği Verona'lı Daniele Barba'nın, librettosunun ise Verdacchio Predamosche'nin olduğu sanılan bu oyunda tarihi kişiler ve olaylar karikatürleştirilmiştir. Örneğin Beyazıt *commedia dell'arte* tiplerinden Pantalone gibi çizilmiştir. Oyunda Timurlenk bir av sırasında Bayezıt'ın koruduğu gri renkli bir kekliği öldürür. Keklik ölmesine karşın Bayezıt'a uçar ve Sultan'a acıklı öyküsünü anlatır. Bunun üzerine Bayezıt ordusunu toplayarak Timur'a saldırır. Ancak Beyazıt'ın askerlerinin yarısı ölür. Beyazıt düşmanından hile ile öç almak ister ve komutan Osman'ın düşmanını hile ile öldürmesini kararlaştırır. Ancak Osman'ı Beyazıt'ın kızı Asteria durdurur ve onu ölümle cezalandırır. Beyazıt kalan birkaç askeriyle korkularını yatıştırmak için meyhaneye gidip kafa çekecektir, ancak Beyazıt gidemeden Timur karşısına dikilir. Asteria ise bir yanda Timur'a aşkı, öte yanda baba sevgisi arasında bir ikilem içindedir. Asteria Timur'u yatıştırır. Asteria iki sevgi arasındaki bu açmazı bir arya ile dile getirir. Bu arada Osman, Timur'la işbirliği yapar. Beyazıt'ı yemeğe çağırıp onu zehirleyeceklerdir. Ancak Asteria'yı Osman da sevmektedir. Yemekte Timur, Asteria ile evlenmek istediğini söyler. Beyazıt ise kızını vermektense onu elleriyle boğmayı yeğlediğini belirtir. Beyazıt eğer Timur'u öldürürse kızını ve ülkesinin yarısını vermeyi vaad eder. Yemek sırasında Osman, Timur'a saldırmaya kalkışınca, Timur hem Osman'ı hem Beyazıt'ı tutuklattırır. Suçlular cezalarını göreceklerdir. Beyazıt bir kafese konmuştur, her ikisi de idam edilmek üzeredir. Birdenbire her şey mutlu bir sonuca bağlanır. İdam yerini bir şölen sofrası alır. Herkes neşe içinde yemeğe koşar. İçinde kaba saba nüktelerle donanmış bu opera, seçkin tragedyaların yaratıldığı Beyazıt-Timur olayını bayağı bir gülmeceye dönüştürmüştür.

Yukarıda adını verdiğimiz müziğini Ziani'nin bestelediği, Giulio Cesare Corradi'nin librettosunu yazdığı Grimani kardeşlerin San Giovanni Paolo Tiyatrosu için yazılmış *Il Gran Tamerlano* Mediciler'in büyük dukası Ferdinando'ya adanmıştır. Prens, Scarlatti, Vivaldi gibi bestecileri korumuş, Haendel'i İtalya'ya tanıtmış bir müzik delisiydi. Opera konusuna biraz daha ciddi bir biçimde yaklaşmıştır. Hükümdarlıktan, düşük bir köle durumuna indirgenen Beyazıt'ın öyküsüdür. Onun aşağılanması iki yoldan olmuştur. Timur, onu şölen masasında bir iskemle gibi kullanmış, sonra bir hayvan gibi kafese koymuştur. Ayrıca karısı çıplak olarak sofrada hizmet ettirilmiştir. Bu aşağılamalar karşısında Beyazıt canına kıymıştır. Burada iki kadın vardır. Biri kızı Roselana, öteki karısı Zelida'dır. Timur ve oğlu Emireno kadına düşkündürler. Gerek kızı gerek karısı Beyazıt'a baştan çıkartmalara karşı koyacaklarına söz verirler. Çünkü Timur Roselana'ya, oğlu Emireno da Zelida'ya göz dikmiştir. Bunu sezen iki kadın onların ilgisine karşılık verir gibi yapmaya karar verirler. Bu arada Timur savaşı kazanan generali Ialone'yı ödüllendirecekken onun ödül olarak Roselana ile evlenmek istediğini öğrenince, Ialone'yi kızın annesi ile evlenmek için razı etmeye çalışır. Bu arada Emireno ise generali Roselane'ye razı etmeye çalışmaktadır. Emireno, Zelida'yı kaçırmak için bir tuzak hazırlar. Beyazıt ise bir köle gibi toprağı çapalamaktadır. Rosselana bu durumu görür ve üzülür. Beyazıt kızı ve karısının namusu için kaygılanmaktadır, onlardan namuslarını korudukları için güvence ister. Opera iki kadın ve üç erkek (Timur, Emireno ve Ialone) arasında birtakım kıskançlıklar, dolantılarla gelişir. Özellikle Timur'un her iki kadında da gözü vardır ve oğlu ile arasında bir çekişme gelişir. Beyazıt bir kafese konmuştur, hizmetkârı Ali'den karısı ve kızı üzerine aldığı bilgilerle başını kafesin demirlerine vurarak canına kıyar. Böyle trajik bir ton, bıktırıcı yinelemeler, uydurma dolantılar, kişilerin ruhsal yapılarının belirsizliği ile gülünçleşmektedir. Üstelik sadistlik ve pornografi ile doldurulmuştur. Zaten Büyük Prens Ferdinando da bu işten hoşnut kalmamış, operanın Beyazıt'ı kahramanca sergileyen yeni bir libretto istemiştir ve libretto yazarı Salvi'yi görevlendirmiştir. Burada Beyazıt'ın kızı Asteria olmuştur. Ciddi tonlarla Beyazıt'ın zehir içmesi üzerine kızı Asteria'nın üzüntüsü verilmiştir. Hemen belirtelim, bunu besteci Alessandro Scarlatti bestelemiştir, opera 1706'da oynanmıştır. İlginç olan onun yeğenlerinden Giuseppe Scarlatti ise, pek çok bestecinin kullandığı A. Piovene'nin librettosu üzerine *Bajazet* operasını yazmış, eser 1765'de oynanmıştır.

Rossini

1710 yılında besteci Francesco Gasparini kendisi için Agostino Piovene'nin yazdığı libretto üzerine *Tamerlano* operasını besteledi. Daha sonra 1719'da birtakım değişiklikler yapıldı. İşte Piovene'nin bu librettosu içlerinde ünlülerin de bulunduğu birçok besteci tarafından opera yapıldı. Ufak tefek değişikliklerle Piovene librettosunun konusu şöyledir: Beyazıt, Timur'un eline esir düşmüştür. Oysa Timur bir Trabzon prensesi Irene ile sözlü olmasına karşın Beyazıt'ın kızı Asteria'yı sevmektedir. Yanında bulunan bir Rum prensi And-

Rossini'nin Fatih *operasının son perdesi. (Focasi'nin gravürü, 1829)*

ronico'yu aracı olarak gönderir, eğer kızı buna razı olursa Beyazıt'a özgürlüğünü bağışlayacaktır. Bu arada Timur'un hiç görmediği sözlüsü Irene de gelir. Öte yandan Asteria ile Andronico birbirlerini sevmektedirler. Ancak Asteria babasını kurtarmak ve Timur'u öldürmek için Timur'un önerisini kabul eder. Timur, kızın gerçek niyetini öğrenince hem babayı hem kızını cezalandırmak ister. Timur ayrıca Andronico'ya Asteria karşılığı Irene'yi önerir. Kendisinin ve kızının onurunu kurtarmak için Beyazıt zehirle canına kıyar. Aklı başına gelen ve yatışan Timur olanları unutur ve Asteria ile Andronico'yu birbirlerine verir, kendisi de Irene'yi alacaktır. Piovene'nin librettosu üzerine şu besteciler *Tamerlano* ya da *Bejazet* adıyla opera bestelemişlerdir; L. Leo, *Bajazete imperadore de'turchi* adıyla 1722'de; Fortunato Chelleri (1720); Egidio Romualdo Duni (1743); Francesco Ermene Cocchi (1754); Giovanni Battista Pescetti (1754); Pietro Guglielmi (1765); Niccolo Jommelli (1753); Giuseppe Scarlatti (1765); G.F. Haendel (1724); Nicola Porpora (1730); Antonio Vivaldi (1735); vb. Yukarıda Vivaldi, Haendel gibi ünlü bestecilerin adları da görülmektedir. Vivaldi'nin aşağıda göreceğimiz gibi Türk tarihi ile ilgili bir operası daha vardır. Haendel'in operası bugün de oynanmaktadır. Haendel, Piovene'nin librettosunu kullanmakla birlikte yakın işbirliği yaptığı libretto yazarı Hicola Francesco Hayın, metin üzerinde ufak tefek uyarlamalar yapmıştır. Başka librettolar üzerine başka operalar da yazılmıştır. Örneğin Jacopo Ferretti'nin librettosu bulunmaktadır. Ayrıca Timur ve Beyazıt konusunda opera yazmış İtalyan bestecileri arasında şunları sayabiliriz: A. Bernasconi (1742); G. Marinelli (1799); P. Generali (1814); A. d'Aquino'nun operası *Bajazet in gabbia overo Il Tamerlano in trionfo* (1744); G.B. Casali (1741); G.F. Bertoni (1765); G. Porta (1730); G.B. Lampugnani (1746); D. Barba'nın *Il gran Tamerlano vincitore di Bajazet* (1746); G. Scolari (1763); M.E. Carafa, G. Nicolini (1813); A. Sapienza (1824); P. Casella (1740); vb.

Timur ile Beyazıt arasındaki savaş da pek çok baleye konu olmuştur. Başta adı anılması gereken 1786'da Piacenza'da oynanmış Domenico Rossi'nin *La vittoria di Tamerlano contro Bajazetta ossia La Rossana* (Timur'un Beyazıt'a karşı kazandığı zafer veya La Rossana) balesidir.

Önemli bir Timur-Beyazıt balesi de 11 Şubat 1806'da Londra'da King's Theatre'de oynanmış olan Rossi'nin, H.R. Bishop'un müziği üzerine yazdığı *Tamerlano et Bajazet* adlı *heroic* balesidir. Bu balenin müziğini British Museum'da bulmuş, mikrofilmini almıştım. Bu müzikte şu ilginç yerleri sayabiliriz: Birinci perdenin başında savaş sahnesini canlandıran müzik, 3 ve 17 sıra sayılı parçalar ki, bunların her ikisi de 18. yüzyılda bestelenmesi gelenek olmuş Türk marşlarındandır, adları *Marche a la Turque*. Bu balenin hikâyesini ve kişilerinin adlarını bulmakta güçlük çektim. Bütün bulabildiğim eserin 1818 tarihli gösterimi için aynı yılda çıkmış bir tiyatro dergisinde yazılmış şu satırlar oldu: "... Bale şehrin surlarında Timur'un ordusu ile Beyazıt'ınki arasında bir savaşla başlar ve bu birincinin lehine sonuçlanır. Sultan, yanındakiler ve hazineleriyle ele geçirilir. Beyazıt zincire vurulmuş, kendisini yenenin önüne getirilir, o da yücelik gösterip zincirlerini çözdürür, silahlarını geri verir, fakat buna karşılık Tatar'ın aklını başından alan ve sevgisine karşılık gördüğü gözdesinden vazgeçmesini ister. Bu isteğini onurlu Türk iğrenti ile karşılar ve zincirlerini yeniden takar, fakat arkadaşları ve gözdesi ona bu karşı koyuşun boşyereliğini anlatırlar, öz-

gürlüğünü seçmesi için yakarırlar, sonunda o da yatışıp, galibin sarayında kalır. Öte yandan Timur'un ilk gözdesi ise onun sadakatsizliğini işitip, üzüntüye kapılır. Beyazıt, onu görüp bu duygusunu öğrenir, ortak bir dava için birleşip, yaralanan aşklarının öcünü almayı öne sürer, o da kabul eder. Beyazıt, eski gözdesini yeniden yoklar, onu Timur'un uykusunda iken öldürmesi için kandırmaya uğraşır, beriki ise bunu korkuyla reddeder. Bu arada Timur'un evlenme töreni ve yeni cariyesi için hazırlık yapılır, durumu, incinen onurları için fırsat bilen Beyazıt ile Sultan da onlarla gelir. Hoca, ikisini evlendirirken çılgın çift, ellerinde kınından çıkmış hançerlerle onların üstüne saldırır ve her biri hasmını öldürmeye yeltenir. Bunu kolcular önlerler ve Timur yücelikle her iki düşmanını da bağışlar..." Aynı yazıda eser üzerine şu eleştiri satırlarını da buluyoruz: "...Biz, hep tarihi ve kahramanlık konularının bale için en kötü kaynak olacağına inanmıştık, bu konuların malzemesi yapı bakımından çok hafif ve hayali olamaz. Bu türlü bir balenin büyüklüğü, bir peri masalının veya mitolojik öykünün uçarı, oyun dolu havasına ayak uydurabilmelidir, söz konusu eserde bu esirgenmiştir. Dekor ve giyimler yeni ve çok üstündüler. Doğrusu hiç bir gösterimin bu ölçüde gösterişli olanına rastlamamıştık. Bütün *corps de ballet* baleyi ellerinden geldiği kadar desteklediler, görüye yardım edecek hiçbir şey unutulmamıştı."[4]

1756'da Parma'da oynanmış *Il Bazajette* adlı operada da *I Tartari generosi* (Gönlü Yüce Tatarlar) diye şu konuda bir bale yer almış bulunuyor: "Bursa yakınlarında bir tepeden Tatarları baskına uğratıp, tutsak düşmüş Efendileri Beyazıt'ı kurtarmak için az sayıda Türk askeri, karıları ile beraber ovaya inmektedirler. Tatarları oyalamak için karılarını ovada bırakan askerler, tepeye gizleniyorlar. Tatar askerleri geliyor ve kadınları görünce elde etmeye çalışıyorlar, kadınlar bu saldırış karşısında korkmuş görünerek kaçmaya çalışıyorlar. Bu sırada dağın bir yamacında gizlenmiş Türk askerleri hızla aşağı inerek Tatar askerleri ile çarpışmaya başlıyorlar. Çarpışma sonunda Tatarlar Türk askerlerini yenilgiye uğratarak zincire vuruyorlar. Bu arada Tatar kadınlar geliyor. Türk askerlerini görüp acıyor, serbest bırakılmaları için aracı oluyorlar. Bunun üzerine zincirleri çözülerek serbest kalan Türkler, Tatarlara teşekkür ederek onlara karşı bir daha silah çekmeyeceklerine söz veriyorlar. Balenin sonu canlı bir dansla bitiyor."

Timur ve Beyazıt üzerine daha başka baleler de bulunduğunu çeşitli kaynaklardan öğreniyoruz. Milano'da 7 Kasım 1829'da oynamış Giovanni Galzerani'nin Panizza'nın[5] müziği üzerine yazdığı *Bajazet* balesi. Gene Milano'da 1816'da oynayan Gaetano Gioja'nin *Tamerlano* adlı balesi. 1820'de Venedik ve Milano'da oynamış olan Pietro Angiolini'nin *Timur-Kan* balesi gibi. Ancak, şurasını hemen belirteyim ki, bu balelerin hepsi Beyazıt'la ilintili değillerdir. Nitekim sonuncu anılan, Çin'de geçmektedir.

Fatih Mehmet üzerine en önemli opera Rossini'nin *Maometto II* adlı operasıdır. Bunun librettosu Ventignano dükası Cesare della Valle'nindir. Daha çok oyun yazarı olarak ün yapmıştır. Della Valle librettoyu *Anna Erizo* adlı 1820'de yazdığı manzum dramdan çıkarmıştır. Rossi'nin operası ilk kez 1820'de çağın tanınmış sanatçılarıyla Napoli'de Teatro San Carlo'da oynamıştır. 1823'te Venedik'te Karnaval'da Teatro la Fenice'de değiştirilmiş biçimiyle oynanmıştır. Aşağıda göreceğimiz gibi, Rossini eserini Paris'te, adı da dahil olmak üzere tamamen değiştirmiştir.

Fatih üzerine bale: L'assedie di Negrepente *(Eğriboz Kuşatması) libretto kapağı. (Metin And Belgeliği)*

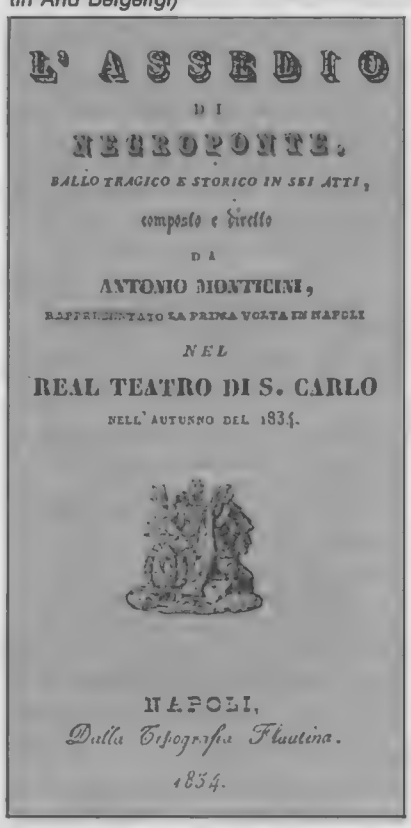
L' ASSEDIO
DI
NEGROPONTE.
BALLO TRAGICO E STORICO IN SEI ATTI,
composto e diretto
DA
ANTONIO MONTICINI,
RAPPRESENTATO LA PRIMA VOLTA IN NAPOLI
NEL
REAL TEATRO DI S. CARLO
NELL' AUTUNNO DEL 1834.
NAPOLI,
Dalla Tipografia Flautina.
1834.

Maometto II operası bir yandan bir aşk hikayesini, öte yandan da o yıllarda Venedik donanmasının en önemli üssü olan Eğriboz'un Türklerin eline geçişi üzerinedir. Adanın valisi Paolo Erisso, adayı kuşatan Eğriboz'u Fatih'in kentin kapıları ertesi günü açmasını istemiştir. General Condulmiero teslim olma yanlısıdır. Ancak başta genç general Calobo olmak üzere, çoğunluk sonuna dek savaşmak düşüncesindedirler. Erisso kızı Anna'ya Colbo ile gider, kızının Colbo ile evlenmesini ister. Kız ise babası Venedik'teyken Korent'te Umberto adında bir gençle tanıştığını ve onu sevdiğini açıklar. Babası ise Umberto'nun kendisiyle Venedik'e geldiğini, kızının sevdiği adamın Umberto olamayacağını söyler. Bu arada bir hain Türklere kapıları açmıştır. Fatih surları ele geçirmiş, ancak kente girişini ertesi güne ertelemiştir. Anna, babasından öteki kadınlarla savaşa katılmak istediğini söylerse de babası bunu kabul etmez; ancak kendisini koruması için ona bir hançer verir. Fatih, veziri Selim ile kente saldırıya geçmiştir. Erisso ve Calbo tutsakları olur. Erisso'nun Anna'nın babası olduğunu öğrenince kenti teslim etmesi karşılığı canlarını bağışlayacağını söyler. İkisi de bunu kabul etmezler. Fatih, Anna'nın kiliseden çıktığını görür. Anna'nın Umberto adıyla tanıyıp sevdiği Fatih'ten başkası değildir. Babasıyla Calbo'yu salıvermezse elindeki hançerle canına kıyacağını söyler. Fatih yumuşar, ikisinin de özgürlüklerini verir. Anna'yı da büyük bir zenginlik içinde yanında alakoyacaktır.

Operanın ikinci ve son perdesi Fatih'in çadırında geçer. Anna haremdedir. Fatih onu kraliçesi yapacaktır. Fatih kendi yöneteceği yeni bir saldırıya hazırlanır. Anna, Fatih'in yokluğunda bir güvence ister. Fatih de kıza aşkını kanıtlamak için mührünü verir. Erisso ile bir kiliseye sığınmışlardır. Erisso kızının ihanetine öfkelenmektedir. Calbo kızı savunur. Bu arada oraya Anna gelir, babasına kendisini bağışlatır ve Fatih'in mührünü verir. Ama Anna onlarla birlikte gitmez, babasından isteği, kendisini Calbo ile aile kabrinde evlendirmesidir. Orada Anna yalnız kalır, yanına gelen kadınlardan Venediklilerin Türkleri yenik düşürdüğünü öğrenir. Türkler şimdi onu aramaktadırlar. Türkler kiliseye gelirler, Fatih mührünü ister, Anna hançerini çıkarır, onu babasına verdiğini söyler, ayrıca Fatih'e erkek kardeşi olarak tanıttığı Calbo'nun sevdiği adam olduğunu açıklar. Fatih'in gözü önünde hançerle canına kı-

Haendel

yar ve annesinin mezarı üstüne düşer.

Rossini Londra'da iken 1824 yılında Paris'e gelir ve yerleşir. Fransa'da yazdığı ilk operası başarısızlıkla sonuçlanınca önce 1826'da Türklere karşı savaşan Yunan askerleri yararına bir konser verir. Daha sonra da *Maometto II* operasını yeniden yazmaya başlar. Rossini günün ortamından yararlanarak kraldan birtakım çıkarlar sağlamak istemektedir. Bunun için de o zaman Yunanlıların savaşında Parislilerin romantik coşkusunu sömürmek istedi. İki perdelik *Maometto II*'ye bir üçüncü perde ekledi, operanın kişileri, Fatih dışında hepsi Yunanlı oldu, örneğin Anna, Pamira'ya, Erisso Cleomene'ye, Calbo, Neocle'ye dönüştü. Operanın sonunda Korent'i Türkler ateşe verince Pamira öteki Yunan kadınlarıyla yanar. Eğriboz ise Korent olmuştur, operanın adı da *Maometto II*'den *Le Siège de Corinthe*'e (Korent Kuşatması) dönüşmüştür. Rossini bu opera için on yedi parça bestelemiş, bir uvertür ve bir de son sahneden önce Yunan bayraklarını kutsayan bir koro parçası. Opera ilk kez Paris'te 26 Mart 1827'de oynanmıştır. Paris'te büyük başarıya ulaşınca Calisto Bassi bunu İtalyanca'ya çevirdi, 26 Ocak 1828'de Parma'da daha sonra da İtalya'nın bütün kentlerinde ve Londra'da oynandı. Adı da *L'Assedio di Corinto* oldu.

Rossini'nin *Maometto II*'nin metninde sık sık değişiklik yaptığını sanabiliriz. Elde basılı pek çok metin bulunmaktadır. Bunlar şu baskılardır, Milano (1824); Palma (1827); Catanaia (1850-51). Bu arada adına *Imperatore dei Turchi a Constantinopoli* ek başlığı konmuştur. *Maometto II* başlığı altında başka besteciler de opera yazmışlardır. Örneğin Taddeo Wiel'in A. De Lorinze-Fabris'in librettosu üzerinedir. Metnin iki baskısı vardır. Biri Milano (1824), öteki Venedik (1892). Bir başka besteci Alman olmakla birlikte gene de operasının başlığı *Maometto II* başlığını taşımaktadır. Bu da Alman bestecisi Peter von Winter'dir, operasının tarihi 1817'dir.

Fatih, balelere de konu olmuştur. Rossini'nin operası ile aynı konuda olan baleler şunlardır. Birincisi 26 Şubat 1822'de Milano'da oynamış Paolo Brambilla'nın *Le Siége de Corinthe e Maometto* (Korent Kuşatması ve Mehmet)'dir. İkinci eser ise Antonio Monticini'nin 1834 yılında Napoli'de gösterilmiş altı perdelik balesi *L'assedio di Negroponte* (Eğriboz Kuşatması)'dır. Bu balenin konusu şöyledir: Yunan Adaları arasında tek başına kalarak uzun süre karşı duran Eğriboz Adası'nın düşmesi Sultan Mehmet II'nin ünlü fetihleri arasında en bilinenidir. Altı aylık bir kuşatma ve Sultan'a büyük kayıplar verdiren sürekli saldırılardan sonra, Venedikli Erizo'nun yiğitçe savunduğu şehir 1469 yılında Sultan Mehmet II'nin eline düşer. Kimi söylentilere göre bu savaşa girişmeden önce kentte bulunan birliklerin sayısını ve gücünü öğrenmek için Sultan Mehmet, kılık değiştirip kente girmiş ve burada Vali Erizo'nun kızı Anna'yı görerek ona gönül vermiştir. Soylu genç kıza olan sevgisine karşılık gören Sultan, kentin teslim koşulları arasında onun da kendisine verilmesini ileri sürmüştür. Fakat genç kızı babası, Venedikli Başkan Condulmiero'ya söz vermiştir. Aşkına rakip olarak karşısına Sultan Mehmet'in çıktığını gören Condulmiero çok öfkelenip, Anna'nın da sevgisini yenerek, Sultan'ın bu isteğine karşı koymak için Erizo ile birleşir. Bu durum karşısında Sultan öç almak için sözleşmelerini bozar ve valiyi acımaksızın öldürtür. Babasının bu yürekler acısı ölümüne dayanamayan genç kız da canına kıyar. Bunlara ek olarak bir de koreografisini F. Clerico'nun yaptığı *Maometto* (1822) balesini sayabiliriz.

Sürecek

[1] *Metin And, Gönlü Yüce Türk. Yüzyıllar Boyunca Bale Eserlerinde Türkler*, Ankara, 1958.

[2] Metin And, "Biz Türklerin Dostu Mozart", *Tarih ve Toplum*, Mart 1986, No.27.

[3] *Deuvres melées de Madame Sara Goudar, Anglaise, divisée en deux tomes. I. Lettres sur les Divertissements du Carnaval de Naples et du Florence*, Amsterdam 1777, s.120.

[4] Metin And, *a.g.e.*, ss.38-39.

[5] İtalyan bestecisi Giacomo Panizza'nın (1803-1860) bizim için önemi yalnız Beyazıt'ı bestelemiş olması değildir. Panizza'nın önemi en önemli operalarından birinin *Silistre Operası* olmasıdır. 1855'de Naum Tiyatrosu'nda oynanmış bu operanın, sıcağı sıcağına bu kahramanlık destanının İstanbul'da sahneye çıkmasıdır. Türkçe taş baskısı da bulunan bu operanın Türkçe adı şöyledir: *Silistre Operası. Vefat-ı Musa Paşa Gazi-i Silistre...* Bu konuda bkz. Metin And, "1855 yılında İstanbul'da oynanmış bir opera: Silistre Operası", *İstanbul Operası* dergisi, 22 Ekim 1965, sayı 6; Operanın İtalyanca için bkz. Metin And, "1855 yılında İstanbul'da söylenen Silistre Kuşatması adlı Kantat", *Devlet Tiyatrosu* dergisi, Kasım-Aralık 1963, sayı 10.

Hüseyin Siret'in Bir Şiiri

NEDRET PINAR

Hüseyin Siret'in Prens Sabahattin'in ölümü üzerine yazdığı mersiyede, onun fikirleri övülürken, İttihatçılar, özellikle de Enver Paşa taşlanıyor.

ZAPTİYE mektupçusu Süleyman Mazhar Bey'in oğlu olarak 1872'de doğan Hüseyin Siret Özsever, *Servet-i Fünûn* Edebiyatı'nın ince duygulu, hassas şairi olarak bilinir. Daha çok aşk ve aile konularını işleyen Hüseyin Siret'in şirlerinde, Tevfik Fikret'in etkisi görülür. Tahsilini Kadıköy'deki St. Joseph Lisesi'nde tamamlayan şaire, Fransızcaya hâkimiyeti ve ince edebî üslûbu devlet mektupçuluğunun yolunu açarsa da, Jön Türk hareketine karışması 1899'da sürülmesine neden olur. Hayatının uzun senelerini (1900-1908, 1908-1918), yurt dışında, sürgünde, gazetecilikle uğraşarak geçiren Siret, 1918'den sonra yurda dönerek siyasi hayattan çekilir. İstanbul'da Darüşşafaka ve Alman liselerine edebiyat öğretmenliği yaparak ömrünü sürdürür, 1959'da vefat eder. *Servet-i Fünûn* ailesinin en uzun yaşayan şairidir, hayatının son yıllarında hece vezniyle de şiirler yazar. *Bağbozumu, Leyâl-ı Girizan, Kıvılcımlı Kül* hayattayken yayımladığı şiir kitaplarıdır.

Servet-i Fünûn Edebiyatı'nın lirik şairi Hüseyin Siret Özsever'in II. Abdülhamid'in yeğeni Prens Sabahaddin Bey'e karşı duyduğu yakınlık ve hayranlığın temelinde, istibdada isyan ve hürriyete karşı duyulan hasret yatar.

. Osmanlı Adliye Nazırı Damat Mahmud Paşa'nın ve Seniha Sultan'ın oğlu olan Prens Sabahaddin Bey, dayısı II. Abdülhamid'in Mahmud Paşa'nın görevine, siyasi görüş farkları nedeniyle, son vermesi üzerine, kardeşi Prens Lütfullah bey ve babası Mahmud Paşa'yla birlikte 1899'da, memleketi terk ederek Paris'e yerleşir. Bu olay, aralarında bir süredir anlaşmazlıklar başgösteren Avrupa Jön Türkler'i tarafından coşkuyla karşılanmış ve onlar için yeni bir ümit kaynağı oluşturmuştur.

İstanbul'da ise aynı yıl bir yandan el altından halka bildiriler dağıtarak siyasi görüşlerini yaymaya çalışan, diğer yandan Servet-i Fünûn gibi dergilerde bireyi ön plana çıkaran İngiliz eğitim sistemini öven yazılar yayınlayan Jön Türkler, İngiltere devletinin sempatisini ve desteğini sağlamak amacıyla İsmail Sefa Bey'in hazırlayıp Hüseyin Siret Bey'in kaleme aldığı bir bildiriyi sunmak üzere İngiliz sefirini ziyaret ederler. Sarayı oldukça tedirgin eden bu ziyaret sonucu İsmail Sefa Bey Sivas'a, Hüseyin Siret Bey de Hass-ı Mansur kasabasına (bugünkü Adıyaman) sürülürler. Ne var ki Hüseyin Siret Bey kısa bir süre sonra kaçmayı başaracak, 1900 yılının sonbaharında Cenevre'de İshak Sükûti Bey tarafından Damat Mahmud Paşa'ya devredilen, Jön Türkler'in yayın organı *Osmanlı* gazetesinin yazı işlerinin sorumluluğunu üstlenecektir. Ethem Ruhi Bey de gazetenin mali sorunlarıyla ilgilenecektir. Aynı yıl *Osmanlı* gazetesi, 1 Aralık 1897'den beri 15 günde bir çıkmakta olduğu Cenevre'den Londra'ya taşınır, kısa bir süre orada yayınını sürdürdükten sonra (10 Haziran - 1 Ekim 1900, 62-68. sayılar), Folkstone'a nakledilir ve 1903'e kadar (69-119. sayılar) burada yayınına devam eder.

Paris'te 2 Şubat 1902'de Prens Sabahaddin'in başkanlığında toplanan 1. Jön Türk Kongresi, üyelerin, Osmanlı İmparatorluğu'nda Padişah'ı devirip Meşrutiyet'i kurmak amacıyla yapılacak ihtilâlde büyük devletlerin desteğini kaçınılmaz gören 'müdahaleci grup' ile böyle bir desteğe gerek duymayan 'ademi müdahaleci grup' olmak üzere ikiye bölünmesiyle sonuçlanmış, Prens Sabahaddin Bey bunlardan birinci grubun önderliğini üstlenmiştir. Bütün Kongre boyunca olayları en ince teferruatına kadar halka yansıtan *Osmanlı*

Bir oenclik resminde Hüseyin Siret

Sabahattin Bey

Türk milletinin Cem gibi bedbaht, ulu ferdi!
Gurbette faziletli hayatın sona erdi...
Düşman gibi yurdundan atıldın, ne adalet;
Olmuştu mukaddem, bu yolun yolcusu Midhat.
İsviçre'de bir kuytu köyün bir bucağında,
Bî-kes yaşadın, fakr ile gurbet kucağında...
Günler, geceler geçti, tevekkülle azıksız..
Bazan yediğin bir kuru ekmekti katıksız.
İrfan ve kemalinle, talâkatlı beyanın,
Halindeki mahviyet, asâletle, lisanın
Her dinleyenin ruhunu tenvir ediyordu...
Meftun ederek kalplere teshir ediyordu.
Takdirden âcizdi hükümet rüesâsı.
Hayran-ı kemalindi senin garb uzemâsı.
Gördün vatan uğrunda fazilet gibi horluk,
Beş yüz senelik koskoca bir imparatorluk
Beş yüz senelik şan ile beş yılda yıkıldı;
Yad ellere kıymetli memalik bırakıldı.
Kurtuldu vatan. Başbuğumuz tasfiye etti
Hariçte kalan Türkler'i kurtarmaya gitti...
Müşküldü, büyük imparatorlukta idare.
Bir orta vilayette sığınmak idi çare:
Türkistan'ı kurtarmak için hayli savaştı...
Maksuduna en sonra şehadetle ulaştı...
Onlarda vatan gayreti, onlarda hamiyet!
Bir harika onlarda olan fikr-i siyaset!

Ey doğru yolun yolcusu, ruhun yaralandı,
Cehlin, garazın gözleri kör, elleri kandı.
Fikrin ne kadar doğru imiş gördü zamane.
Harp yılları gösterdi Yemen halkı cihane[1]
Düşmanlarının yüzleri, tarihi kararttı.
Hakkın bile müminleri, münkirleri vardı.
Gurbetzedeler yurdu, hür İsviçre, muvakkat-
Bir an için ettik biz o mazlumu emanet.
Ey hak-i siyah, verme onun cismine sıklet!
Bir kuş gibi üstünde gezinmişti o hazret.
Kurtlarla böcekler! yemeyin toprak içinde...
Rahat bırakın nâ'şını, solgun kefeninde.

İncindi ne bir ferd, ne naçiz karınca...
Hiç sorgusu yok, rahmet-i Rahman'a varınca.
İnsan idi..insanlığı takdis eden insan,
Bir din-i uhuvet idi, kalbindeki iman...
Bilmem ki mukadder mi vatan toprağı bir gün?
Olmazsa, kalır nâ'şı da İsviçre'de sürgün...*

Tarih-i vefatı: Çarşamba, 24 Kasım 1948.**

HÜSEYİN SİRET

[1] Asırlarca Anadolu'nun asil ruhlu, fedakâr evlâdlarına mezar olan Yemen vilâyeti, Müşir İzzet Paşa merhumun Yemen kumandanlığında bulunduğu sırada memleketin hususiyet-i ahvalini tetkik ederek, Sabahaddin Bey merhumun adem-i merkeziyet usulünü tatbik etmişti. Bu suretle I. Cihan Harbi'nde Yemen bize bağlılığını muhafaza etmişti.

* Prens Sabahaddin Bey'in nâ'şı 12 Eylül 1952'de İstanbul'a gelmiş, Eyüp'teki aile kabrine defnedilmiştir.

** Bu tarihte bir yanlışlık vardır. Prens Sabahaddin Bey 30 Haziran 1948'de vefat etmiştir.

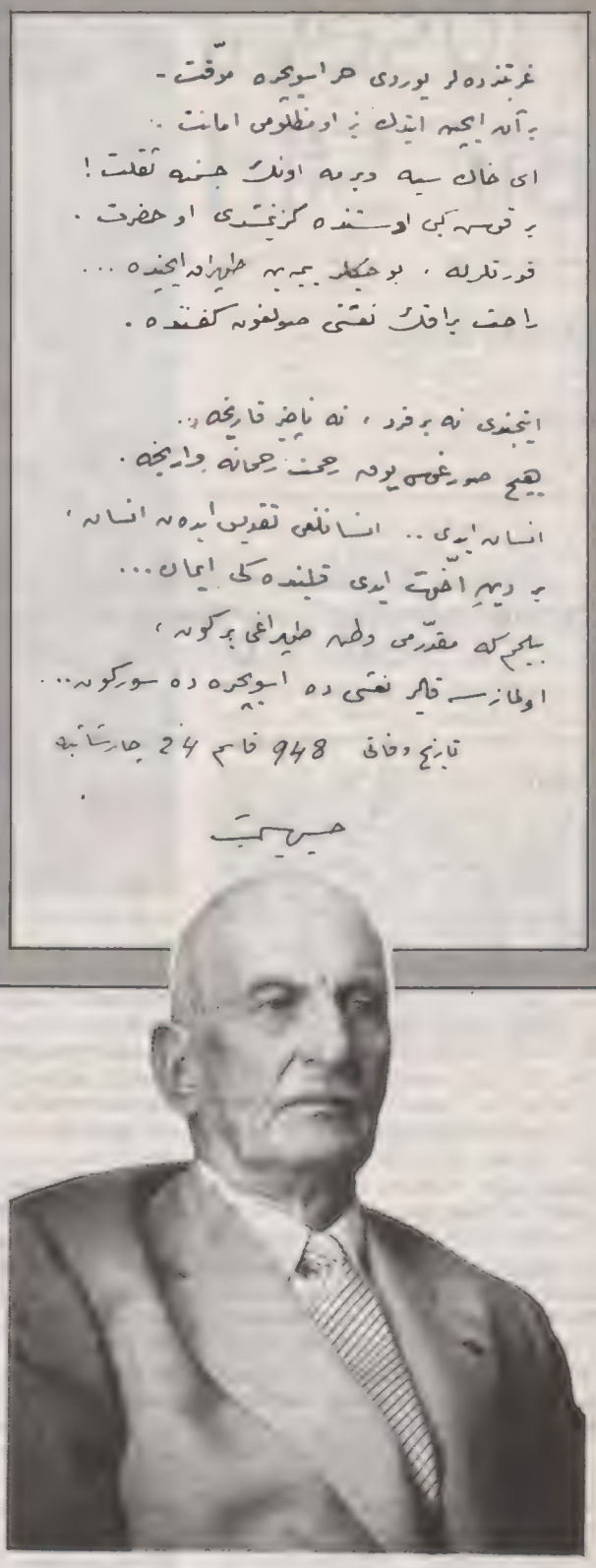

Hüseyin Siret Özsever

gazetesi de bundan böyle 'müdahaleci grubun' yayın organı haline dönüşmüştür.. Bunun tabiî bir sonucu olarak 1902'den sonra *Osmanlı* gazetesinde Prens Sabahaddin Bey'in siyasi ve sos-

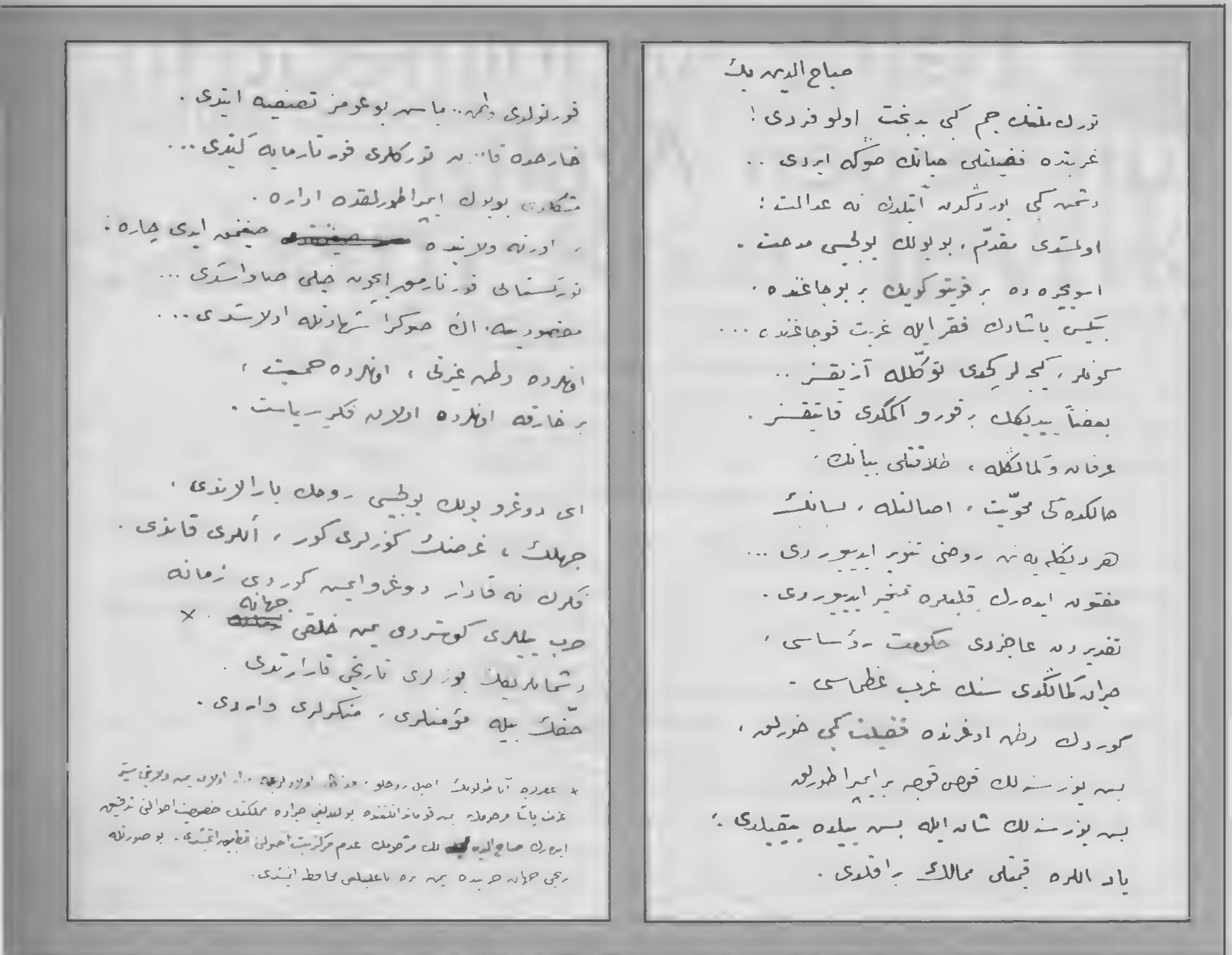

yal görüşlerine geniş yer verilmiştir. Bu kapsamda Osmanlı toplumunun geri kalma nedenleri araştırılmış, merkeze bağlı, tembel ve dalkavuk memur ordusuna dayalı bir idare sisteminin, er geç iflas etmeye mahkûm olduğu, bunun yerine birey yetenek ve sorumluluğuna dayanan, dinamik bir adem-i merkeziyet sisteminin benimsenmesi gerektiği, ancak bu şekilde İmparatorluğun parçalanmasının önlenebileceği fikri ileri sürülmüş, buna götürecek yolun ise bu sistemi ayakta tutabilecek bireyleri yetiştirmekten geçtiği, bunun da doğru bir kültür politikası saptamakla mümkün olacağı düşüncesi yaygınlaştırılmak istenmiştir. Ne var ki bu fikirler, bizzat Jön Türkler'in çoğunun menfaatine uygun düşmediği için kendine fazla tarafdar bulamamıştır. *Osmanlı* gazetesinin mali işler sorumlusu Ethem Ruhi [Bałkan] Bey de Prens Sabahaddin'in adem-i merkeziyet fikrinden hoşlanmamış, 1904'de gazeteyi Kahire'ye taşımıştır. Böylece şair Hüseyin Siret Bey'le Prens Sabahaddin Bey'in *Osmanlı* gazetesinde birlikte geçen üç yıllık yayın hayatı sona ermiş, ama dostlukları devam etmiştir.

Bu üç yıl süren çalışma sırasında Prens Sabahaddin'i yakından tanıma fırsatını elde etmiş, onun vatanına karşı duyduğu samimi sevgiye şahit olmuş, bunun örneklerini ilerki yıllarda da, özellikle I. Dünya Savaşı sırasında uzaktan izlemiş ve onun fikirlerini benimsemiş bir kişi olarak Hüseyin Siret Özsever, Prens Sabahaddin'in vatanına hasret olarak İsviçre'de ölmesini bir türlü hazmedememiştir. Sabahaddin Bey'in ölümünden bir süre sonra, 29 Mayıs 1949'da kaleme alınan bu şiir ise, ne yazık ki Hüseyin Siret Bey'in hayatında yayınlanamamıştır. Hüseyin Siret Bey şiiri, Prens Sabahaddin Bey'in birinci ölüm yıldönümünde yapılan anma töreninde, 30 Haziran 1949'da okumuş, daha sonra da şiir, 1977'de Nezahet Nurettin Ege'nin *"Prens Sabahaddin-Hayatı ve İlmi Müdafaaları"* adlı eserinde yayımlanmıştır, ancak bu baskıda, şiirin 8., 28., 31., 36. ve 39. mısralarının değişik, 3., 4., 7. ve 8. mısralarının ise tamamen atlanmış olduğunu görüyoruz. Bu nedenle, eski bir dostun anısına yazılmış olan vefa dolu bu şiirin, ailemden bana aktarılmış olan aslını, şairin kendi elyazısıyla burada yayımlamak, benim için de, büyük dayım şair Hüseyin Siret Bey'e bir vefa borcudur. □

Ege, Nezahet Nurettin. *Prens Sabahaddin-Hayatı ve İlmi Müdafaaları*, Fakülteler Matbaası, Güneş Neşriyat, İstanbul, 1977.

Emil, Birol. *Jön Türkler'e Dair Vesikalar I-Edebiyatçı Jön Türkler'in Mektupları*, İ.Ü. Ed.Fak.Y.2967, İstanbul, 1982.

Hanioğlu, Şükrü. *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, 1985.

Kuran, Ahmet Bedevi. *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul, 1945.

Mardin, Şerif. *Jön Türkler'in Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

Tütengil, C.O. *Yeni Osmanlılar'dan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği (1867-1967)*, Belge Yayınları, İstanbul, 1985.

Son Halife Abdülmecid'in Türkiye'den Ayrılışı

HALİFELİĞİN kaldırılmasına dair TBMM kararı 5 Mart 1340 (1924) Çarşamba günü Sarayda İstanbul Vâlisi Haydar ve Polis Müdürü Sadettin Beyler tarafından Halifeye tebliğ edilir. Abdülmecit Efendi, derhal hareket etme zorunluluğu karşısında üzülerek hazırlanmak için biraz zaman ister. Fakat karar kesindir. Tebliğe memur olanlar Ankara'dan bir şey sormaya kendilerini yetkili görmezler. Halife, çaresiz kalarak şöyle der:

"Madem ki millet emretmiş, bilâitiraz itaat etmeye mecburum. Bu ana kadar vaktimi onun selâmetine dua ile geçirmiştim. Bundan sonra da ölünceye kadar ayni temenni ile meşgul olacağım ve hatta öldükten sonra bile kemiklerim toprakta duadan fariğ olmayacak. Hakkımda gösterilen hürmete müteşekkirim. Bunu Ankara'ya yazmanızı rica ederim."[1]

Sabahın erken saatleri... Halife, ailesi ve yakınlarının bulunduğu tren Uzunköprü'de... Türkiye sınırlarını terketmeden önce, kendisini izleyen gazetecilerin bir demeç almak için vâki ısrarları karşısında Halife kompartıman kapısına gelir ve gazetecilere, "yapacağım, milletin kararı karşısında ona mutavaat etmek, talihin cilvelerine göğüs germekten ibarettir. Millete daima duacıyım. Şimdilik İsviçre'ye gidiyorum. Bilâhare başka bir mahalde yerleşmeyi kararlaştıracağım. İhtirasat-ı ecnebiyeye âlet olmayacağım. Esasen yerli ve yabancı gazetecilere hiçbir şey söylememeye karar verdiğimden beni mâzur görünüz. Vaktimi sanayi-i nefiseye hasredeceğim" diyerek kompartımanına çekilir.

8 Mart 1924... Halife ve yanındakiler İsviçre'ye gelmişler ve Montreux'nün banliyösü Territet'de bir otele yerleşmişlerdir. Halife, hemen ertesi gün dünya Müslümanlarına hitaben bir bildiri yayınlar. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce halifeliğin kaldırılması hakkında verilen ve şeriatı inkâr eden bu bâtıl kararı yok saydığını, bu hayatî mesele hakkında karar verme yetkisinin İslâm âlemine ait olduğunu, bunun için uygun bir yer ve zamanda İslâm cemaatinin en yetkili lider ve temsilcileri ile bir toplantı yapmayı düşündüğünü ve bu konudaki önerileri beklediğini bildirerek[2] üç gün önce söylediklerinin aksine politika arenasında şansını denemeye başlar, ancak hemen hiçbir çevreden olumlu bir yanıt alamaz. □

[1] *Vakit* Gazetesi: 5 Mart 1340, Sayı: 2224

[2] *Revue du Monde Musulman*, 59. Cilt-s.298, Paris 1925 (Bu belgeyi Sayın Ismail Arar lütfetmişlerdir.)

5 Mart 1340 tarihli Vakit *gazetesi.*

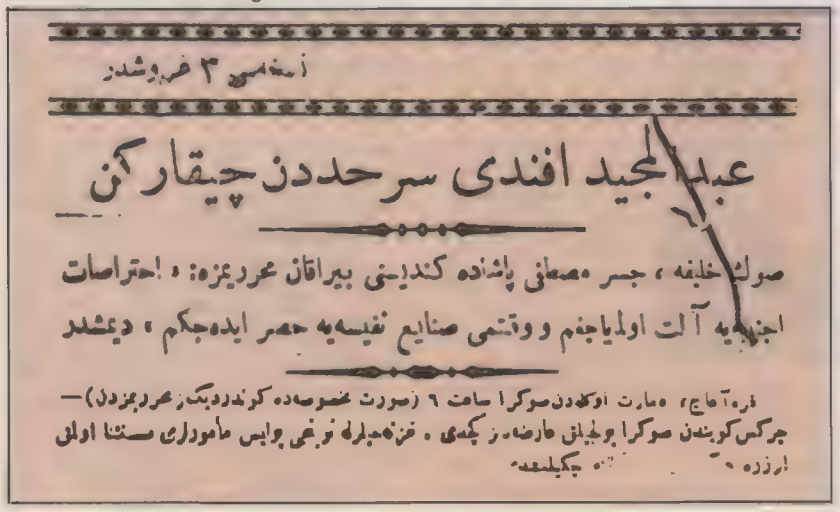

Bismillahi Rahmanirrahim

Hilafet müessese-i mukaddesesini hazf ve ilga etmiş olmak iddiasında bulunan lâdini Türk Cumhuriyeti kararıyle aziz vatanımdan nefiy ve ıcla edildiğim cihetle bu mihmannüvaz diyar-ı gurbetten alem-i İslâma ıltıhakı sadakatkârane dâveti pederanesini mübellağ bu beyannamemle tevcih-i selâm ve hitap ediyorum.

Türkıye Büyük Millet Meclisi'nın ekseriyet-i hâzırasınca hilafet-ı mukaddese aleyhinde müttehaz karar gayridinî esasat ve menafii aliye-i İslâmiye ile gayrı kabili telif olduğu gibı pürşeref an'anat-ı İslâmiye ve kavmıyemız icabatına tebean meclis-i hâzır-ı millîy-i hilafeti mukaddeseye istınatgâh hizmetini ifa ile tavzif eden necip ve kahraman Türk milletinin şart-ı esasiyi vekâlet ve intıhabına ve katıyyen mugayir bulunduğundan şeriat-ı garrayı ahmediyeyi münkir böyle bir karar-ı bâtılı keenlemyekûn addeyledığımın âlem-i İslâma iblağını uhdeme müterettip en kat'i bir vazife addeylerim.

Bır buçuk sene evvel makam-ı muallâyı hilafete intıhabımı biyatı umumiyesiyle tasvip ve tasdik eden âlem-i İslâm uhdeme müfevvez vazifeyı mübecceleyi bu suretle teyit, lâdinî Türk cumhuriyeti ise hakımıyet-i hakikiyei milliyeye tecavüz ile hak,[?] ve müdahalesini külliyen iskat eylediği cihetle fımabâd bu mesele-i hayatıyye hususunda kemal-i salah yet ve istiklâl ile ittihazı mukarrarat hakkı münhasıran âlemi islâma aıttır. Vaziyet-i hâzıranın istılzak ettiği bu mukarreratı birlikte ıttihaz maksadiyle zaman ve mekân-ı münasipte beynes[?] akdini tasavvur ettiğim[?] içtimaî esbabına müteallik teklifat ve müzaherat-ı fiiliyelerini alâkadrülimkân serian bana isal suretı ile bilcümle cemaat-ı İslâmiyenin en salahıyettar rüesa ve mümessillerini bu gaye-ı mübeccele uğrunda teşrık-i faaliyet ve gayrete dâvet ediyorum. Sırf tezahürat-i ulviyesi ruhumu iftihar ve meserretle tehyiç eden tesanüd-ü azim-i İslâmiyetin hakkımda ıbzal ettiği pek müşevvak ve kıymettar delâili muhabbet ve merbutiyete istinat ve mukaddes dava-yı dinîmizin muvaffakıyeti nihaiyeye iktıranını cenab-ı kadir-i mutlak hazretlerinin inayet-i celilesi rahmanıyesinden niyaz ederim.

Territet. 5 Şabanülmuazzam 1342 /
11 Mart 1924

Rabbülalemin Resul Halifesi
Abdülmecit

Munise Başikoğlu'nin Hatıraları VII

Babam Rıza Tevfik

XVIII

O tarihlerde, eşimin Trablus Şam seferine çıkma izni gelmiş ve hareket etmişti. Sürpriz yapmak maksadile, babama Hamdi'nin bu yolculuğundan hiç haber vermemiştim ve neticeyi büyük bir sabırsızlık ve heyecanla beklemeğe koyulmuştum.

Trablus Şam seferi, gitmek ve dönmek dokuz gün sürüyordu. Dokuzuncu günün gecesi, sabaha karşı saat iki buçuk raddelerinde evimizin kapısı çalındı. Hamdi gelmişti. Yorgun ve uykusuzdu, fakat aşırı heyecandan durmadan ona sualler soruyor, devamlı konuşturuyordum. Nihayet benim heyecanım ona da geçmiş ve ayrıntılı olarak sabaha dek babamı ve annemi anlatmıştı bana.

Benim Hamdi'ye yaptığım gibi onlar da onu sual yağmuruna tutmuşlar, geç vakte kadar oturmuşlar.

Ben babama hemen bir mektup yazmış ve Hamdi'nin o sabaha karşı eve dönüşünün bende yarattığı heyecanı ve onlar hakkında aldığım iyi haberlerden dolayı duyduğum sevinci anlatmıştım. Bana hemen yazdığı cevapta:

"... Hamdi bey, maatteessüf habersiz geldi ve bizde ancak bir gece kalabildi. Biz öyle zikre şâyan bir misafirperverlik edemedik. Ben de annen de sıkı perhizde olduğumuz için istediğimiz gibi ikramda bulunamadık; bir gece için ne bulduksa yedik içtik, sizleri hatırladık, iyi haberler aldık, vaktimizi hoş geçirdik.

Hamdolsun bu kadarcık görüşebilmek ve sizlerden ve sıhhatinizden doğru haber almak da mucib-i memnuniyettir."

Mektuplaşmamız devam ediyordu. Harbin etkisi ile Cunya'nın o dillere destan ucuzluğundan artık eser kalmadığını ve her şeyin eskisi gibi bulunmadığını öğreniyordum mektuplarından.

Altı Mayıs tarihli mektubunda anlatıyor:

"... İmansızca bir ihtikâr hükümferma olduğu için çok defalar ekmek bulunmadığından Beyrut'ta fırınlara hücum eden ahâli çoluk çocuğu ayak altında bırakıp eziyorlar.

Cunya'da bile köy ahâlisinden birçok kişiler geçen günler mağazalara hücum edip un ve şeker çuvallarını yağma ettiler. Hükûmet fena halde ihtikâra karşı mücadele ile uğraşıyor. Senin pek âlâ hatırında olsa gerek, vaktile biz deniz kenarındaki büyük yalıda otururken, her gün okkalarla yemiş alır, çatlayıncaya kadar yerdik. Şimdi iyi yemiş gördüğümüz yok. Biz vaktinde bir az şeker, bir az pirinç, bir az da buğday tedarik etmiştik, evden ekmek yapıyoruz ve zeytin yağlı yemeklerle iktifa edip geçiniyoruz.

Hamdolsun kanaatkârlıkla birçok rahatsızlıklardan kurtulduk. Pek şikâyetimiz yoktur. Lâkin perhiz devrini geçirince ve kış mevsimi gelince bu kadarla yaşamak güç olacaktır.

Buraları harp sahası olduktan sonra ötede beride gaz ve benzin depolarını bombardıman ile tahrip ettikleri de vâki olmuş ve gazeteler bu tecavüzleri rivayet etmişlerdi.

Mâmâfih biz böyle bir zamanda her yere seyahat edemiyeceğimiz için her şeyi kadere havâle ederek evimizde oturuyoruz. Çünkü oturduğumuz bu fakir yere kimse iltifat et-

Rıza Tevfik gençlik yıllarında.

mez. Hatta gülle değil sapan taşı atmak zahmetine değmez.

-Fatalist- olarak yaşadığımız için ne radyomuz ne de telefonumuz var ne de buraya gazete geliyor.

Her hâle ve musibete rağmen evimizde rahat rahat yazı yazmakla meşgulum. Bir yere de çıkmıyoruz ve geceleri de rahat uyku uyumaktayız. Hamdolsun sıhhatimiz iyidir. Yalnız bu monoton hayattan pek sıkılıyoruz ve sizleri çok hasretle yad edip görmek ve beraber yaşamak istiyoruz.

Düşün ki dokuz seneye yakın oluyor seni ve Nazif'i görmek nasip olmadı. Biz böyle bir zamanda Türkiye'ye avdet edemeyiz. Sabretmeğe mecburuz. İnşallah Türkiye harp sıkıntısına kapılmadan sulh zamanını idrak eder de son günlerimizde hep beraber azıcık bahtiyarane yaşarız. İstemediğimiz şey tehlikeye mâruz olmaktır."

1941 yılında hudutlar kapanınca, ikinci Trablus seferinde Hamdi Maatteessüf Cunya'ya gidememiş ve babamı görememişti. Tabiatile, mektuplarımız da seyrekleşmiş, düzenli olarak haberleşemiyorduk. Nihayet 22 Ağustos tarihli mektubunu almış, sevinç yerine hüzün duymuştum:

"... O kadar sıcaktan ve dolaşmaktan yoruluyoruz ki, hiç bir şey yemeden hemen yatıyoruz. Üst üste iki gün meşguldük ve benim gözlerim bu sıcaklarda fena halde yor-

Rıza Tevfik

Rıza Tevfik'in Çallı İbrahim tarafından yapılmış tablosu. 125 cm. x 100 cm. ebadında yağlıboya olarak yapılmış bu tablo bugüne kadar hiçbir yerde teşhir edilmemiştir. Rıza Tevfik'in ölümünden sonra oğlu Nazif Bölükbaşı'nın koruduğu tabloyu Nazif Bey'in eşi ünlü heykeltraşımız Sayın Zerrin Bölükbaşı'nın izniyle günışığına çıkarıyoruz.

gun olduğundan yazı ile meşgul olamıyorum ve ilaç kullanamıyorum."

Aslında, babam dahilen ilaç alarak tedavi olmasını sevmezdi ve ilaç kullanmadan iyi olmanın yollarını arardı. Aynı mektubunda İstanbul'a olan tahassürünü de belirtiyor:

"... Kadıköyünü düşündükçe ben de hakikaten İstanbul'u özlüyorum. Oralarda çok güzel ve kıymetli hatıralarımız vardır. Anne ile ittifak ettik: eğer İstanbul'a avdet edecek olursak Kadıköyünün Moda sahillerinde, her halde deniz kenarında bir yerde oturup yerleşeceğiz. Tabiî, muharebe tamamen bitip umumi sulh takarrür (karar verme) etmedikçe buradan bir yere kımıldamak arzusunda değiliz.

Şimdi bulunduğumuz yerde oturup sabretmek ve müttefiklerimizin muvaffakiyetine ve hakiki Demokrasi idaresinin galebesine ve tesisine dua etmek ve candan çalışmalıyız."

Bu mektubundan sonra araya yine sükûnet girmiş, mektuplarıma cevap alamıyordum.

1942 yılının baharında idik. 1 Nisan tarihli kısa bir mektup aldım:

"... Biz bu sene müthiş bir kış geçirdik ve anne de ben de enflüanzadan yattık ve henüz kalktık. Üç aydan beridir de oturduğumuz evin kapısından yarım metre ileride yeni bir şömendöfer hattı geçiyor ve buraları bütün taşlık, taşları patlatıyorlar. Bizim evde ne kiremit, ne pencere, ne kapı, ne demirparmaklık kaldı. Hep kırıldı ve bu iş devam ediyor. Çok rahatsız yaşıyoruz. Sana bu mektubu böyle bir gürültü esnasında yazdım. İki buçuk senedir burada rahat oturuyorduk, mühendisler yeni tren yolunu tam bizim kapının önünden geçirdiler. Çok sert

kayalar üzerine bina edilmiş olan mahallemizde dağ eteğinden yol açmak ve şiddetle taş patlatmak lazım geldi. Bir çok evler de tahrip edildi.

Şimdi kendimize muvaffık bir yeni ev aramaktayız. Cunya'ya tekrar avdet etmek istiyoruz. Bu uzak yerlerden artık sıkıldık. Halbuki ikide bir de mesken değiştirmeyi sevmem, çok sinirliyim."

Henüz hudut açılmamış olduğu için mektuplarımız çok sıkı bir suretle sansür ediliyordu. Bunun üzerine babamdan aldığım 17 Eylül tarihli mektubunda, benim mektubumla beraber sansür memurunun da bir kaç satırlık ihtarname çektiğini ve bu ihtarnamede, uzun mektuplardan şikâyet edildiğim az ve muhtasar mektup yazılmasını ihtar ettiği yazıyor ve:

"... Hakkı da vardır, milyonlarca münasebetli, münasebetsiz mektup okumak mecburiyeti insanı mecnun edecek bir iştir. Fazla olarak mektupların tehirine de sebeb oluyor.

O ihtarnameyi de bu zarfın içine koydum, gönderiyorum ve ben de mümkün olduğu kadar kısa yazıyorum."

O ihtardan sonra mektuplarımı kısa fakat sık sık yazıyordum. Bu ara yazdığım üç mektubuma yine cevap alamamıştım. Nihayet şikâyet dolu bir mektup geldi:

"... Bizim bu sene talihimiz çok uygunsuzluk gösterdi. Bir kere tren yolları ve tefrişat yüzünden tamamile rahatımız kaçtıktan mâdâ evimiz dahi büsbütün harab oldu. Vakıa şimdi Kumpanya tamir ediyor ama sathi tamirat ile olacak iş değil.

Buralardan da fena halde yorulduk, bıktık, hemen her gün erzak ve yiyecek tedariki için Cunya'ya gidip gelmekten harab olduk. Ben on iki kilo zâyi ettim. Yorgunlukla terlemekten adeta eriyorum.

Artık tekrar Cunya'da bir ev tutmak arzusundayız fakat ev kiraları gayet yüksek şimdi. Seneliği elli lira eden bir eve bu gün dörtyüzelli Sûri lirası istiyorlar ve ev yok."

7 Kasım ve 15 Aralık tarihli mektuplarında yine hastalandıklarını, ev sahiplerile muhakemeleri ve bir çok sıkıntılı işleri olduğunu ve bu son aylar zarfında pek hoş vakit geçiremediklerini yazıyordu babam.

Tren hattı inşaatı dolayısile o müthiş âsab bozucu gürültü ve nihayet ev sahiplerile çıkan problemler babamı huzursuzluk içinde bırakmıştı.

Yetmiş üç yaşında olmasına rağmen harikulâde sağlam olan iradesi sarsılmış ve bütün bunlar, babamı çok sevdiği şiir âleminden çekip bir takım maddi sıkıntılara itmişti. Yorgun ve bezgindi, artık bana eskisi gibi doğa güzelliklerini tasvir eden mektuplar yazmıyordu. Hemen her mektubunda aynı tatsız konulara değiniyor, ben de bu mektupları okurken yadırgıyor, bana ilham veren şiir dolu yazılarını çok arıyorum. Böylece zaman hüzünlü geçiyordu.

1943 yılına giriyoruz.

20 Ocak tarihli çok kısa mektubunda yine aynı konulara geçerek:

"... Bu kış kıyamette dâvâ ile uğraştım. Ne ise meseleyi sulhan tasfiye etmek için çare aradılar. Biz de Temmuzun iptidasına kadar oturmak ve o vakte kadar muvaffık bir ev bulmak şartile sulh teklifini kabul ettik."

O sıralarda, Kadıköy'le evimize çok yakın bir yerde oturmakta olan babamın cimnastik hocası Faik Hoca diye tanıdığımız zat vefat etmişti. Bu haberi babama yazınca:

"... Pek muhterem hocam Faik bey merhuma çok yüreyim yandı. Herkesten ziyade âfiyet ve sıhhatımı o adama borçluyum. Kendisinin de en iyi talebelerinden biri idim.

Merhum benimle iftihar ederdi, yazık.

Ben İstanbul'a avdet edinceye kadar galiba en kıymetli dostlarımdan kimse kalmıyacak. Çok müteessif ve mahzunum.

Beraber fotoğraflarımız vardı, baktıkça gözlerim doluyor."

diye cevap vermişti.

Nazif Yüksek Ticaret ve İktisad okulunu bitirmiş, Eskişehir'de askerlik görevini yapıyordu. Hava okulunda tercüman idi. İzinli olarak İstanbul'a geldiği zamanlar, beni de mutlaka görmeğe gelirdi. Yine böyle ziyarete geldiği bir günde pek iyi bir haber getirmişti. Rütbesini terfi etmişler ve Ankara Erkan-ı Harbiye Okuluna atamışlardı. Bu habere babam da çok memnun olmuş ve kısa bir mektupla sevincini bana da bildirmişti.

Nazif babamı İstanbul'a avdet etmesi için ısrarla teşvik etmekte, kendisinden çok istifade etmek isteyenler olduğunu ve hepsi de avdetini temenni ettiğini babama yazıyordu.

Rıza Tevfik boy sırasına göre dizdiği kızlarına nasıhat ediyor. En önde Munise Hanım, ortada Selma Hanım, arkada en büyük kızı Suat Hanım.

Babam ise harbin bitmesini bekliyeceğini yazıyordu. Nihayet ısrarlarımızın etkisi altında kalmış ve bizlere ümit verici bir mektup yazmıştı:

"... Geçen gün, Türkiye Baş Konsolosu Rıfkı bey, burada müddetli hizmetini ikmal etmiş ve hemen mebus intihab edilmiş olduğu için büyük bir heyecan ile memlekete avdet ederken bana vedaya gelmişti.

Gençliğinden beri tanıdığım bu çok nâzik adam, burada bulunduğu müddetçe memleketime avdet için teşvik etmekten geri durmamıştı. Çok hayırhah (iyilik dileyen) ve iyi bir dostumdu.

Baş Konsolos bizden ayrılırken iyi bir haber de verdi: "Hindistan'ı resmen ziyaret eden Türk Matbuat Heyeti" Türkiye'ye avdet ederken dün Beyrut'da kaldılar bu gün gidiyorlar mutlaka sizi ziyarete geleceklerdir- dedi ve bize veda edip refikasile beraber Trablus'a doğru gitti, akşam üzeri de oradan Türkiye'ye hareket edeceklerdi.

Aynı gün ikindi üzeri, Matbuat Heyetinin üç büyük otomobil ile bize geldiğini gördük.

Evvela (Ulus) gazetesi sahibi ve baş muharrir Fâlih Rıfkı bey geldi, kendisini bana bildirdi. Halbuki pek iyi bildiğim kimselerdendi. Onu müteakip Necmettin Sadak bey ve Menemencioğlu Muvaffak bey ve sair arkadaşları harab evimizi birdenbire şenlendirdiler.

Onlarla beraber mihmandar olarak uzun boylu, yakışıklı güzel bir İngiliz Miralayı ile bir de nâzik bir Fransız zabiti vardı. (Colonel Blunt) ismindeki maruf İngiliz Miralay o kadar temiz İstanbul şivesile Türkçe konuşuyordu ki hayret ettim. Bir hayli konuştuk ve çok sevindim.

Fâlih Rıfkı bey pek nâzikane bir lisan ile benim İstanbul'a avdetimi herkes namına rica etti ve eserlerimi ikmal için gençliğin ve Hükümetin beni mutlaka memleketime davet ettiğini ilave ederek yapılacak birçok işler olduğunu da ihtar etti. Hatta Nâzırlıkta bulunmuş olduğuma binaen ayda yüz elli lira maaşa hakkım olduğunu da bildirdi, ben bizzat bu işlerle uğraşırım dedi. Ben de kendisine teşekkür ederek himmet etmesini rica ettim.

Beni hâlâ pek genç ve dinç buldular, ben de onlara bir az cimnastik yaptım ve gülle kaldırdım.

Nihayet kalktılar, biz de anne ile beraber teşyi ettik. Bizim sokak kapısında anne ile beraber resmimizi aldılar. Aşağı asfalt yola geldik, orada da resmimizi aldıktan mâdâ sinematografi de yaptılar.

Rıza Tevfik ve ailesi ABD'de. Soldan itibaren eşi Nazlı Hanım, Rıza Tevfik, Suat Hanım, Selma Hanım ve o yıllarda ABD'de bulunan bir Türk.

Hepsine teşekkürle veda ettik. Gittiler. İkamet etmekte olduğumuz küçük köy heyecan içinde bir müddet çalkalandı.

Biz Türk Matbuatını temsil eden bu beyefendilere kararımızı bildirdik. Hemen hepsi de aynı zamanda mühim mebuslardan olduğu için dostane teveccühleri bizim için çok kıymetlidir. Bu kadar nâzikâne başlıyan bir işte hayırlı bir fal ad edilecek teveccühler gördük. Bizim kararımız basittir."

Oturdukları evin kirasını peşinen verdikleri için o yıl Haziran'ın nihayetine kadar oturup, oradaki işlerini acelesiz bitirmek ve ahbablarile veda edip, babamın deyimi ile -hüsnü suretle- ayrılmak istemeleri onların bir müddet daha orada kalmalarına sebeb olacaktı.

"... Haziran'da Türkiye'ye avdet edeceğimize söz verdik. Allah sağlık verir de kısmet ederse hemen geleceğiz ve gelir gelmez sende misafir olacağız."

Mektubunu bitirirken babam, eğer mümkün ise eşimin Trablus hattı üzerindeki seferi almasını ve bu suretle hep beraber yataklı vagonla avdet etmek istediklerini, aynı zamanda Hamdi'nin de yardımcı olup kolaylık göstermiş olacağını yazıyor ve ilave ediyor:

"... Ben yolları, usulleri bilmem. Çok zahmet çekerim, fena rahatsız olurum."

Babam hemen hazırlığa başlıyor. Büyük bir kısmını 1937 yılında Londra'dan aldığı çoğu felsefeye ait kitaplarile ikinci bir kütüphaneye sahip olan babamın en büyük üzüntüsü, bir hayli tutan bu kitaplarının bozulmadan İstanbul'a getirilmesi idi.

Evvela onları toplamağa ve tahta sandıklara yerleştirmekle işe başlıyor. Diğer taraftan eşyalarını satıyorlar.

Babamın arzusu üzerine Haziran'ın 19'uncu günü Beyrut'ta olmak üzere Hamdi Vagon-Lis şube şefinden Trablus seferini alıyor. Bu ara 28 Mayıs 1943 tarihli bir mektup alıyorum babamdan.

"... Biz artık İstanbul'a avdet edeceğiz diye gece gündüz meşgulüz, hazırlanıyoruz.

Ben evvelce Ammân'a gitmiştim. Bize büyük lütuf ve mürüvvet göstermiş olan Emir Hazretlerini ziyaret bir vazife idi. Gittim, çok lütuf ve nezaket gösterdi ve onun himmeti ile bütün işlerimi de memnuniyet ve muvaffakiyetle bitirdim. Yirmi beş gün kaldım. Şimdi Haziran'ın 19'una kadar bütün işlerimiz tamamlanmış olarak, Trablus'ta olacağız ki Hamdi ile beraber gidelim.

Ben en ziyâde bu seyahat içinde meşgul ve rahatsız eden mesele kütüphanedir. Maatteessüf harp devam etmekte bulunduğu için, bütün hükümetler gibi Lübnan Hükümeti de bütün kitapları, yazıları ve mektupları sansürün muayenesine tâbi tutmuş. Bu takayyüt bu dereceye kadar zaruridir. Benim kitaplarım hep İlim ve Felsefe ve Edebiyat hakkında meşhur eserlerden olduğu gibi mektuplarımın en mühimi de dünyanın en büyük adamlarından aldığım şeylerle aile ve dost mektuplarından ibâret olduğu için muayenesi pek uzun sürmese de şüphesiz ki beni bu yaşta ziyadesile yoracak. Hemen Allah kolaylık versin ve se-

lâmetle memleketimize ve size kavuşmak nasib eylesin."

Babam, ikinci kütüphanesini meydana getiren bu değerli kitaplarının sansürden geçirilmesi için Lübnan Hükümetine müracaat ediyor ve evde sansür memurunu bekliyor.

Henüz eşyalar toplanmış, kitapların bir kısmı sandıklara yerleştirilmiş fakat kapatılmamış bir halde iken Haziran'ın 17'sinde Hamdi babama gidiyor. Ancak iki gün kalabileceğinden, eşyaları acele bağlıyor, o sırada gelen sansür memuru da kitapları kontrol ediyor ve o iş bitince sandıklar kapatılıp mühürleniyor.

Bütün bunlar iki gün zarfında tamamlandıktan sonra bir kamyona yükleyip hep beraber hareket edip Trablus'a varıyorlar.

XIX

Haziran'ın 19'unda Trablus'tan hareket edecek olan trendeki kompartimana babamın kitapları yerleştiriliyor, eşyalar ise bagaja konuyor. O günün akşamı Trablus'tan hareket ediyorlar ve ertesi sabah Haleb'e vâsıl olunca Bağdat trenini bekliyorlar.

Bağdat treni gelince Trablus Yataklı Vagonu Bağdat trenine bağlanıyor. Yarım saat içinde Halep'ten hareket eden tren o gün saat iki buçuk raddelerinde bizim hududumuz Islahiye'ye varıyor. Burada gümrük memurları trene gelip eşyaları muayene ediyorlar.

Hamdi babamı almağa giderken Islahiye'deki gümrük müdürü ve memurlarına dönüşte beraberinde babamı Türkiye'ye getireceğini söylemiş olduğundan, gümrük işi bitince müdür babamı trenden alıp istasyondaki Gümrük Dairesine götürüyor, çay ve pasta ikram ediyor.

Gördüğü hüsnü muamele ve iltifattan pek duygulanan babamın etrafını diğer memurlar sarıyor, hatta trendeki yolcuların bir kısmı da yanına gelip konuşuyorlar.

Muameleteynden aşırı derecede yorgun olarak acele yola çıktığından bir hayli sarsılan babamın, trende, son yıllarda sıhhatini ve dinçliğini muhafaza etmek için sürdürdüğü gıda rejimi bozulduğundan baş dönmesinden şikâyet etmeğe başlıyor.

O sırada, Ankara Hava Harp Akademisinde, yedek subaylığını yapmakta olan Nazif, babamı getiren treni Ankara garında beklemektedir.

Halep'ten kalktıktan otuz altı saat sonra akşam üstü Ankara garına giren trende Nazif, babam ve annemle hasret gideriyorlar. Yarım saatlik bir durmadan sonra tren İstanbul'a doğru hareket ediyor.

Yolculuk esnasında trende bulunan babamın eski milletvekili arkadaşı ile beraber hep birlikte nefis mayonezli tatlı su balığı yiyorlar. Bu ziyafetten sonra babamın baş dönmesi artar. Nazif babamın kompartımanına bitişik olanında yolculuk etmektedir.

Tren, Sincan köyüne geldiği zaman bir kazâ ile karşılaşılıyor. Sel yüzünden tren yolları bozulmuş, trenin yoluna devam etmesine imkân kalmamıştır. Ancak aktarma suretile yola devam etmek lâzım geldiğinden Haydarpaşa'dan özel olarak gelecek olan katarı beklemek için babamın treninin Ankara'ya geri dönmesi lâzım geliyor.

Ertesi sabah, Nazif kompartımanının penceresinin perdelerini açtığı zaman, trenin Ankara garına dönmüş ve beklemekte olduğunu görüyor. O esnâda, babamın kompartimanından sesler geldiğini duyar ve annem kompartıman kapısında görünür ve Nazif'e "baban çok hasta" der.

Nazif içeri koştuğunda, babam istifrağ etmektedir. Trenin durmasından istifade ederek Ankara çarşısından nâne ve limon alarak acele kaynatır ve babama içirir, fakat nâfile faidesi olmaz. Haydarpaşa'dan gelen tren de Ankara'ya varmış, aktarma yapacak yolcuları beklemektedir. Nazif babamı kucağına alarak dört yüzelli metre mesafede olan diğer trene taşırken çok duygulanan babam Nazif'e: "Oğlum, sen küçük iken bir Tevfik Fikret'e gittiğimiz zaman ben seni hep kucağımda taşırdım ve bir gün gelip de sen beni böyle kucağında taşıyacağını hatırıma bile getirmezdim" diyor.

O esnâda, Kurmay Okulunun başkanı Şükrü Kanatlı da oralarda bulunduğundan Nazif'le karşılaşıyor. Kucağında babam olduğu için Şükrü Kanatlı'ya selam veremeyince, Nazif'e: "Geç oğlum" diye selamlıyor.

Aktarma esnasında, kitap sandıklarını diğer trene taşımada Kurmay namzetleri subayların erleri yardımcı oluyorlar.

Trenin Haydarpaşa'ya hareket etmesile bu bâdire de böylece atlatılmış oluyor.

Ne garip tecelli, annemin Emirgân'da oturduğu yıllarda, tarihini hatırlayamıyacağım, vâki olan müthiş sel baskını neticesi kitaplar çamurlu sulardan mahvolacaktı.

Bu da ikinci ölümü olacaktı babamın.

XX

Babamın Türkiye'ye avdeti sırasında trende hastalanmasından habersiz olarak, 1943 yılının 22 Haziran, sabah saat 8.30'da gelecek olan treni Haydarpaşa garında beklerken çok heyecanlı idim.

Nihayet trenin kendine özgü tiz sesi duyuldu ve dumanını savurarak Gara girişini gördüğüm an kalbim duracak sandım.

Lokomotif peronun önünde durdu. Biz bakınırken vagonların birinden Nazif çıktı, çok üzgün bir halde: "Babam çok hasta" dedi. Kompartiman kapısında da annem çok üzüntülü ve yorgun bir yüz ifadesile bizi bekliyordu.

Babam sırt üstü yatmış ve çok hasta olmasına rağmen vatanına ve bizlere kavuşmanın sevinci ve heyecanı sevimli yüzünden açıkça okunuyordu. Çok bitkin idi. Sonsuz sevincime rağmen içim fena burkuldu.

Beyrut'ta kendisinden ayrıldığım zaman o kadar sıhhatli ve dinç idi ki, onu böyle zayıf ve bitkin görmek

Rıza Tevfik Cünye'deki evinin bahçesinde eşiyle birlikte.

beni çok meyus etmişti. Babamı kaldırıp iki kolundan tutarak trenden indirmek ve otomobile bindirmek bir hayli güç olmuştu.

Eve gelince, Nazif yine babamı sırtında taşımış ve yatağa yatırmıştık. Acele en yakın bir doktoru çağırarak ilk muayenesi yapıldı. Rahatsızlığına sebeb mîde bozukluğu olarak teşhis kondu.

Dikkat ve ihtimam sayesinde iki üç gün zarfında yavaş yavaş tabiî haline avdet etmeğe, vatanında ve bizlerin arasında olmanın verdiği mutluluğun kuvvetile eski neşesini kazanmıştı. Hepimiz öyle mutlu idik ki.

İlk ziyaretçilerimiz gazeteciler oldu. Tanıdık ve dostlar da gelmeğe başlayınca, günde bazan yirmi beş, hatta daha fazla gelen oluyordu. İsimlerile hepsini hatırlamama imkân olmadığı için, genel olarak İstanbul'un tanınmış doktorlarımızın bir çoğu ziyaretleri esnasında babamı bir kere muayene etmek lütfunda bulunmuşlardı. Ziyaretine gelen dostlar arasında edip ve muharrirlerimiz, aile dostlarımız ve tanıdıklar da vardı.

Mümkün olduğu kadar yatakta istirahat etmeğe mecbur tutuyorduk ve bu ancak kendisini yalnız bırakmamakla mümkün oluyordu, aksi takdirde, kalkıyor, hemen başı döndüğü için de düşüyor, bizi telaşa düşürüyordu. Yatmak ve kitapları ile meşgul olmaktan mahrum kalmak fena halde sıkıyordu babamı.

Evimizde müsait yer olmadığından, kitapları henüz sandıkların içinden çıkaramamıştık. Onları göremiyor, alıp okuyamıyordu. Kendisini bu sıkıntıdan kurtarmak için boş bir bavulu yatağın yanına koymuş ve sandıktan seçtiği bazı kitapları bavula yerleştirmiştik. Böylece hasta yatağında kitap okuyarak istirahat etmeğe çalışıyordu.

Çok şükür günden güne sıhhatini ve kuvvetini kazanıyor, ayağa kalkıp gezinebiliyordu. Nihayet sokağa çıkacak kadar iyileşti.

Evim küçük olduğu için birlikte oturmamıza pek müsait değildi. Müstakil bir ev aramak zorunluğu vardı. Moda taraflarında, deniz kenarında iki üç odalı bir yer arzu ediyordu. Ev yahut apartman katı aramağa başladım. O zamanlar bahçe içinde iki katlı evler bulunuyordu. Bazı günler beraber çıkıyorduk ve kendisinin beğenebileceği katlara götürüyordum. Mühürdar'da denize çok yakın, bahçe içinde iki katlı bir evi çok beğenmişti. Fakat yapılan tadilatla, katları birer apartman dairesi şeklinde kullanılan bu kırmızı tuğla binanın kapısı müşterek olduğu için tutmadı.

Nihayet, Cevizlik'te Hasırcıbaşı sokağında Göz mütehassısı Şükrü Ertan'ın bahçe içindeki köşkünün birinci katını beğendi babamla annem. İki katlı olan beyaz boyalı ahşap köşk dört bir tarafı açık, çok havadardı. Ayrıca ilk kata ayrı bir kapıdan giriliyordu.

Babam ve annem köşke taşındıktan sonra, ben sabahları onlara uğruyor ve hep beraber çarşıya alışverişe çıkıyorduk. Evlerimiz yakın olduğu için sık sık görüşüyorduk, ekseriya biz onlara gidiyorduk. Böylelikle vaktimizin çoğunu beraber geçiriyorduk.

Hasırcı Başı Sokağı, babamın gençliğinde Kadıköy'de oturduğu ve benim dünyaya geldiğim eve çok yakın bir yerdi. Babam bazen o devreye ait hatıralarını anlatırdı bize.

O sıralarda, İstanbul mebusu olan Celal Esat Arseven ve eşi Leman hanım, o civarda ve babama çok yakın olan kendi evlerinde oturuyorlardı.

Aynı zamanda ressam olan bu aile ile annem ve babam çok samimi komşu oldular.

Tanınmış gazeteci-yazar Refi Cevat Ulunay da en iyi dostlarındandı. Çok kısa süre içinde muhiti genişliyor, eski dostları ile yeniden buluşuyor, bir gün bile yalnız kalmıyorlardı.

O zamanlar, Kızıltoprak'ta oturmakta olan Prenses Atiye ve eşi Kıb-

rıslı Şevket öğle yemeğine davetli olarak gidiyorlardı.

Şair Yahya Kemal'in ve şimdi hatırlayamadığım daha başka ünlülerin de bulunduğu bu öğle yemeklerinden başka, Falih Rıfkı Atay ve eşinin ve benim bilmediğim başka dostlarının davetlerine de gidiyorlardı. Babam ve annem birbirlerinden hiç ayrılmıyorlar, her yerde beraber oluyorlardı, tıpkı Cunya'daki sessiz ve sâkin yaşantılarında olduğu gibi. Ne var ki İstanbul'daki yaşantısı oldukça hareketli geçiyordu ve memnundu babam.

Evde olduğu ve ziyaretçisi bulunmadığı zamanlar, kitapları arasında, yazı masasının başında geçirir, yazılarile meşgul olurdu çoğu zaman. Boş zamanlarını da değerlendirmesini bilirdi babam. Keyfi olunca Bektaşî hikâyeleri anlatırdı: Çok hoşuma gittiği için bir iki tanesi aklımda kalmıştı:

Bektaşiye demişler ki: "Erenler, abdest almıyorsun, gusul etmiyorsun. Bari her sabah yüzünü yıka, bir az yüzün temizlensin, biz senden su ve kurna hakkı alacak değiliz."

Bektaşi cevap vermiş: "Yok bu bir çamurdan yapılmış kalıptır, pek su ile oynamağa gelmez, perişan olur, sahibini darıltır".

Diğer bir hikâye: Adamcağızın biri uzak bir köye gidecekmiş. O köy de bir orman kenarında imiş galiba. Ormanı tarif etmişler, yine yolunu bulup köye varamamış, "canım ormanı görmedin mi?" diye sormuşlar. Adamcağız: "Ağaç kalabalığından orman görünmüyor ki."

Bazı şiirlerinden de okurdu. Gençliğinde, İstanbul'da Yeni Postahanenin arkasında Asma altı dedikleri bir kahve varmış, oraya babam sık sık gidermiş. 1914 Harbi esnasında şu şiiri yazmış:

Ben muhtaç olmadım hiç teselliye
Keyfimi uydurdum Çiftetelliye
Kahve bin beş yüz, şeker elliye
Gel Asma Altına sefayı seyret.

Küçük defterinden de kendi güzel sözlerinden okurdu bize:

"Hülyada hiç eziyet olmadığı için, şairane oluyor."

"İstîdat her meslekte birinci şart ise de yegâne şart değildir. Çalışmak daha mühim bir şart-ı muvaffakiyettir."

"Çalışmak bir saadettir, çünki insanın çok çalışabilmesi sıhhat ve afiyet ile ömür sürmekte olduğunu ispat eder. Sonra iş bulabilmek de ayrıca bahtiyarlıktır".

XXI

Nazif, Yüksek Ticaret ve İktisad Okuluna devam ettiği sıralarda, bir toplantıda, arkadaşlarından birinin baldızı olan ve Güzel Sanatlar Akademisinde heykeltraşlığa çalışan Zerrin ile tanışmıştı. Her tesadüf edişlerinde daha iyi anlaştıklarından kendi aralarında sözlü olmuşlardı.

Babam ve annem İstanbul'a avdet edince, Nazif, o yıl Akademiden mezun olan Zerrin'i babama ve anneme tanıştırdı. 1944 yılında da evlendiler.

O yılın kışında, oturdukları köşkte rahat edemediler. Gece gündüz yakılan kömür sobasına rağmen ısınamamıştı babam.

O sıralarda tesadüfen, bize daha yakın, Sakiz Gülü Sokağında 32 numaralı iki katlı ahşap evin üst katı kiralıktı. Hemen oraya taşındılar. Burası işlek bir sokak üzerinde, çarşıya, pazara ve Kadıköy vapur iskelesine yakın oluşu bakımından daha rahattı.

Yine sık sık babama gidiyor, annemle yemekler hazırlayıp hep beraber yiyiyorduk. Nazif Zerrin'le gelince, teyzem de daima annem ve babamla kaldığından yine eskisi gibi sofrada babamın etrafında oluyorduk.

Hiç birimizden yardım beklemeyen babam, Ammân Hükümetinden her ay muntazaman aldığı Yirmi İngiliz lirası emekli maaşı ile pahalılığa rağmen idare ettiği bütçesine katkıda bulunmak için makaleler de yazıyordu. Sefa Kılıçoğlu'nun sahibi olduğu *Yeni Sabah* gazetesine çoğu Felsefî, Estetik ve Demokrasi hakkında yazılar yazıp veriyordu.

Talebesi olan ve kendisini taparcasına seven gazeteci Mustafa Ragıp Esatlı da babamın yazılarını matbaaya götürüyor, koşturucu görevlerini canla başla yapıyordu.

1945 yılına girdik ve soğukların da başlamasile beraber babamın keyfi bozuldu, mütemadiyen soğuktan şikâyet ediyordu. Yazı masasını, daima sıcak tutulan yatak odasına yerleştirdiğimiz halde yine "üşüyorum" diyordu.

Bir gün şiddetli bir ateş ile yatağa düştü. Gelen doktor hastalığına "Tifüs" teşhisi koydu ve derhal Numuna Hastahanesine kaldırıldı. Çok şiddetli nöbetler ve sayıklamalarla geçen hastalığı çok şükür değerli doktor ve hemşirelerimizin ihtimamı sayesinde babam tehlikeyi atlattı ve iyileşti. Hastahanede bir ay yattıktan sonra eve geldiği zaman çok zaifti, buna rağmen yazılarına devam etmek istiyordu. Doktorlar ise katî surette istirahat etmesini, mümkün olduğu kadar az hareket edip çok konuşmamasını tenbih etmişlerdi.

Hastahaneden çıktıktan on gün sonra yetmiş yedi yaşına basmıştı babam.

Günler geçtikçe ve yaz yaklaştıkça, yavaş yavaş kuvvetini kazanıyor ve normal yaşantısına başlıyordu. Fakat hiç yaşına önem vermiyor, kendisini yoracak şekilde hareket ediyor, çarşıya alışverişe gittiği zamanlar, iki elinde ağır file olduğu halde yokuş yukarı eve kadar yürüyor ve bunu idman olarak yapıyordu. Bu kadarla da kalmıyor, evde ağır demir çubukla da idman yapıyordu. Yanılmıyorsam bu idmanları annemden gizli yapıyordu.

1946 yılı Mart başlarında yine bir gün babam yüksek ateşle hastalandı. Ateşi düşmeyince Numune hastahanesine yatırıldı. Doktorlar mesâne yolları infection'u teşhisi koydular ve tedavi yoluna gidildi.

En son konsültasyonda prostat ameliyatına karar verdiler. Amerikan hastahanesine yatırılarak tanınmış operatör Ali Eşref tarafından ameliyat edilerek prostat alındı. Kendisine çok ağır gelen bu ameliyattan sonra iyileşti ve hastahaneden çıktı.

Eve gelince istirahat edip dinlen-

Rıza Tevfik Cünye'deki evinin balkonunda.

me yerine çalışmağa başladı. "Ölünceye kadar çalışacağım" diyordu.

1947 yılında yavaş yavaş kuvvetini kazanıyor, keyfi yerine geliyordu. Babamın (Uğursuz) dediği 1946 yılına nazaran, sıhhati daha iyi görünüyordu.

Yanılmıyorsam, o sıralarda Melik Abdullah İstanbul'a gelmiş, babam da kendisini karşılamağa gitmişti. O yılın yazında Suat ablam Amerika'dan İstanbul'a, babam ve bizleri görmeğe geldi. 1918 yılında gittiği Amerika'dan ilk defa olarak geliyordu İstanbul'a, onun gelmesile daha da hareketlendi günlerimiz.

1948 yılı bizim için mutlu bir yıl oldu. Şubatın birinci günü babamın ikinci erkek torunu dünyaya geldi.

Zerrin'le Nazif'in oğlu olan bu minik torununa babam sevdiği şair Ahmet Nedim'in ismini koydu. Bu mutlu olay babama yaşama zevki vermişti. Onu kucağına alıyor, seviyor ve gezdiriyordu. Ne yazık ki çok sevdiği bu son torununu ancak iki yıl görebilecekti. Bu gün Avukat olan Ahmet Nedim Bölükbaşı, büyükbabasını kaybettiği zaman iki yaşında idi.

Babamın sıhhati günden güne düzeldiğinden 1949 yılına ümitle girdik. 7 Ocak tarihinde 81 yaşına basan babam "Çok şükürler olsun ki asıl beni yıllarca tâciz eden uğursuz hastalıktan kurtuldum. Keyfim iyidir ve çalışabiliyorum" diyordu.

Bu arada da şiirlerini bastırmak için onları hazırlıyor, daha da çok çalışıyor ve yoruluyordu. Fakat bütün bu aşırı çalışmalar hiç şüphesiz babamı yıpratıyordu.

Uzun süren çalışmalardan sonra babamın kitabı *Serâb-ı Ömrüm* bütün olarak basıldı. Hatırlanacağı gibi *Serab-ı Ömrüm*'ün bir kısmı Arap harfleri ile ilk defa 1934 yılında Lefkoşe'de basılmıştı.

XXII

1949 yılının Ekim ayında idik. Bir sabah çarşıdan ağır ağır eve dönüyordum, tam sokağımın başına geleceğim sırada, arkamdan gelen bir cankurtaran arabası süratle yanımdan geçti ve ileride babamın evinin önünde durdu. Birden irkildim ve müthiş bir endişe ile "acaba kim hasta?" diye düşünürken, ayni anda Nazif, sırtında babam olduğu halde evden çıktı ve babamı arabaya yatırdılar.

Cankurtaranın kapısı kapanmadan koştum ve babamı sedyenin üzerinde sırt üstü yatarken gördüm. Şaşkın ve perişan bakıyordum. Sevimli yüzünü derin bir keder kaplamıştı, sapsarı, bakışları durgundu, hiç kıpırdamıyordu.

Acaip bir korku sardı beni, sanki babamı son defa görüyordum o anda. Annem ve Nazif de hastahaneye gittiklerinden, açık kalan sokak kapısından içeri girdim ve orada bir yere çöktüm. Daha iki gün evvel gidip gördüğümde çok iyi ve neşeliydi.

Bir müddet sonra Nazif geldi ve anlattı: Son zamanlarda durup dinlenmeden çalışması, kendisini bir hayli yormuş. O gün de, bazı kitaplarını karıştırırken fena halde başı dönmüş. Gasyan etmiş ve sağ tarafına gelen uyuşukluktan sonra, sağ kolu ve bacağı tutmaz olmuş.

Annem o zaman Belediyede Müfettiş olarak görevli bulunan Nazif'e telefon ile durumu bildirmiş, Nazif hemen geldiğinde babayı sağ tarafı mefluç bir halde bulmuş.

Yatırıldığı Numune Hastahanesinde, bir ay zarfında kendisinde biraz hareket görüldü ve elektrik tedâvisi için Gureba hastanesine nakledildi. Tedavi süresinde iyiye doğru giderken zatürreye'ye yakalandı. Geçici bir iyileşmeden sonra, hastalık nüksedince ona yenilecekti.

1949 yılı Aralık ayının 30'una tesadüf eden Cuma akşamı, Nazif'ten bir haber geldi. Beni, Cumartesi olan ertesi günü hastahaneye çağırıyordu.

İçime bir korku girdi ve babamın, menfâda iken bana yazdığı şu satırlar zihnimden geçti: "Ölümden hiç korkmuyorum, fakat benim en büyük emelin ben ölürken çocuklarımı yine toplu bir halde görmek ve hepinizle konuşa konuşa bahtiyar ölmektir."

Beni derinden etkilemiş olan bu satırları zihnimden kovmaya çalışarak: "Her halde yılbaşı dolayısiyle, Nazif bizimle hastahanede babamın etrafında toplu olarak bulunmamızı ve yeni yıla birlikte girmemizi arzu ediyor" diye düşünmeye çalışıyordum.

31 Aralık Cumartesi günü Kadıköy'den Karaköy'e hareket eden vapura bindik. İyi düşünmeye kendimi zorlamama rağmen, içimde mânâ veremediğim bir korku vardı. Yanımda oturan oğlum müvezziden bir gazete aldı. Ben de garip bir duygunun etkisi altında, gözümün ucu ile, gazetenin birinci sahifesine bakıyordum. Birden gözlerime şu haber takıldı:

"Feylesof Rıza Tevfik öldü."

Babam Rıza Tevfik ölmüştü. İnanamıyordum buna.

Babamın son gününü Nazif şöyle anlattı:

"O son Cuma günü, sabahleyin babayı her zamanki gibi ziyarete gittiğim zaman, kendisini iyi görmüştüm. Hatta yanında oturduğum süre benimle uzun uzun konuştu, yüzümü okşadı. Bir ara bana: 'Ben öleceğim' deyince 'babacığım, böyle söylemeyiniz' dedim. O gün akşama kadar yanında kaldım. Çok sâkin ve huzurlu olarak yattığı yerde daima mütebessim çehresiyle iyi görünüyordu.

Bir ara gözlerini kapadı. Uykuya daldı diye düşünürken, yüzü bir tuhaf sarardı. Fena halde telaşa düşüp dışarı fırladım ve doktorları çağırdım. Hiç beklenmedik bir zamanda baba ruhunu teslim etmişti."

1950 yılının birinci günü. Günlerden Pazar. Yılın ilk karı yağıyor. Aramızdan edebiyen ayrılan babamıza son vazifemizi yapmak üzere öğle namazından sonra Şişli Camiinden çıktığımız zaman, kar her tarafı kaplamaya başlamıştı bile.

Otomobillerimiz yavaş yavaş Zincirlikuyu Mezarlığına doğru ilerlerken, iri kar taneleri de kesif bir halde toprağa düşüyordu. Arabalar durunca, mendilimi gözlerimden çektim ve camdan baktım. Zincirlikuyu Mezarlığına varmıştık. Kar durmadan yağıyor ve ben başka hiçbir şey göremiyordum.

Birden, babamın mukaddes naaşının eller üstünde ağır ağır ilerlediğini ve karın göz kamaştırıcı beyazlığı içinde gittikçe yükselişini, sonra birden kayboluşunu gördüm.

Onu, gözlerimin erişemiyeceği bir yere, Doğa'nın kucağına yatırmışlardı.

İçinde doğduğumuz, büyüdüğümüz, yaşadığımız, öldüğümüz bu engin âlem -ki ona Tabiat diyoruz- her güzelliğin membağıdır.

Göklerile, denizlerile, dağlarile, taşlarile, çiçeklerile, kuşlarile, böceklerile, akar sularile, hayatın ve güzelliğin tükenmez membağıdır. Onunla ünsiyet eden, onu tetebbü eden derin bir zevk duyar ve şiirin en yüksek mânâsını keşfeder. Hatta ölümden korkmaz, nefret etmez yalnızlıktan sıkılmaz..."

SON

Midhat Paşa'nın Eşi

Naime Hanım'ın Ölüm Haberi

ZEKİ ARIKAN

Birinci Meşrutiyet'in mimarı iki eşliydi. Onun öldürülmesinden sonra, ailesi nasıl İzmir'de oturmaya mecbur edildi? Büyük karısı Naime Hanım, 1918 Mayısının sonuna kadar 90 yıl yaşamıştır.

AYDIN Valisi Midhat Paşa, sözde Abdülaziz'in öldürülmesinden sorumlu olduğu gerekesiyle 17-18 Mayıs 1881 gecesi vilayet konağına yapılan ani bir baskınla tutuklanmak istendi.[1] Paşanın büyük eşi Fatma Naime Hanım o geceki olayları şöyle anlatmaktadır:

"Hemen o sırada idi ki, harem kapısı şiddetle vurulmağa başladı. Paşa da gece olduğu için henüz yatağa girmişti. Yerimden kalkarak bizzat kapıya indim. Hiddet ve teessürümden her tarafım titriyordu. "Kimdir o? Ne istiyorsunuz?" dedim. "Paşayı göreceğiz" dediler. "Böyle gece yarısında harem kapısına kadar gelip paşayı istemek ne demektir. Kimsiniz? Paşa burada değil" cevabını verdim. Harem kapısına kadar (gelip) paşayı görmek isteyen adamın meğerse İstanbul'dan memuren gönderilmiş olan Miralay Rıza isminde biriyle birkaç arkadaşı imiş. Bu Rıza Bey de devr-i istibdatta seraskerlik eden Rıza Paşa'dır. Ben, "Paşa burada değildir" deyince bütün kuvvetiyle kapıyı iterek cebren içeri girdiler... Yatak odasına kadar Rıza Bey karyolayı muayene ederek "Yatağın el'an sıcak olduğuna bakılırsa burada olacak" diyordu."[2]

Gece yarısı böyle bir baskınla ve bayağı bir suçlu gibi yakalanmak istenen Midhat Paşa, Fransız konsolosluğuna sığınmak zorunda kalmış,[3] hükûmetin araya girip güvence vermesi üzerine teslim olmuş ve o sırada Adliye Nazırı bulunan Ahmet Cevdet Paşa İzmir'e giderek kendisini almış ve ilk sorgusunu da yolda, İzzettin vapurunda yapmıştır.[4] Bilindiği gibi Midhat Paşa ile birlikte onbir kişi Yıldız'da kurulan düzmece bir mahkemede yargılandılar.[5] Bunlardan dokuzu ölüm, ikisi de onar yıl kürek cezasına çarptırıldı. II. Abdülhamit bu hükmü vükelâ meclisinden, ulema heyetinden geçirtmiş, bu toplantılara katılanların çoğunluğu kararın uygulanmasından yana bir tavır takınmıştı. Bununla da yetinmeyen padişah, son olarak eski ve yeni vekillerden, ferikler ve müşirlerden oluşan olağanüstü bir kodamanlar topluluğunun da görüşüne başvurmuştur. Mahkeme ilâmı burada da onandı. Hattâ "katle cesaret edilmemiş olsa bile" Abdülaziz'in hal'inden ötürü bu adamların öldürülmelerinin gerekli olduğu üzerinde duruldu.[6] II. Abdülhamit sözde iyiliksever bir kimse olduğunu göstermek için bu cezaları sonsuz sürgün ve hapse çevirdi.

Midhat Paşa'nın ailesi yani birinci ve ikinci eşi Fatma Naime ile Şehriban Hanımlar, kızkardeşi Sıdıka, çocukları Memduhe, Ali Haydar, Vesime ve Sabire (Mesrure) ile torunları Kemal ve Mükerrem İzmir'de kalmıştı. Paşa'nın Taif'e gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmadan (31 Temmuz 1881) önce ailesine yazdığı mektuplar ya gönderilmeyerek Yıldız'da alakonulmuş ya da bunların kopyaları çıkartıldıktan sonra yerine ulaşmalarına izin verilmiştir.[7] Hattâ Taif'e sürüldükten sonra ailesi, altı ay kadar kendisinden hiçbir haber alamamış, bu yüzden de büyük bir kaygıya düşmüştü. Naime Hanım'ın Midhat Paşa'dan aldığı ilk mektubu ise kendisine İzmir'deki konsoloslardan birinin eşi getirmişti.

Midhat Paşa'nın İzmir'de kalan ailesini büyük bir felâket ve sıkıntı bekliyordu. Paşanın vali konağındaki bütün eşyası pencerelerden atıldı. Aile sokakta kaldı. Eş ve çocuklarıyla birlikte hizmetçiler sokağa döküldü. Bunların toplam sayısı elli altmış kişiyi buluyordu. Midhat Paşa'nın ailesine elini uzatan, yardım etmek isteyen bir tek kişi bile çıkmadı. Sonunda Süleyman Bey adında bir hayır sahibi şehrin ortasında bulunan bostanında çadır kurdurarak, ev buluncaya kadar Midhat Paşa ailesinin burada barınmasını sağladı.[8] Aile geçimini bir süre Midhat Paşa'nın göndermekte olduğu para ile sağlamış,

at ve araba ne varsa satılmış, Şam'dan gelen para da belirli bir ölçüde katkıda bulunmuştu. İstanbul'daki çiftliğin yıllık geliri konağın kömür, kahve parası ile bahçıvan ve kapıcı maaşına karşılık tutulmuş; kahvehanedeki kiracıdan da hiçbir aylık alınamamıştı.[9]

Midhat Paşa ailesine gönderdiği vasiyetnamesinde, aile bireylerinin bundan sonra İstanbul'a gitmeleri için hiçbir neden kalmadığını belirtiyor, İzmir'deki fazla eşyayla hayvanları satarak gidip İstanbul'daki konakta oturmalarını vasiyet ediyordu.[10] Oysa Midhat Paşa'nın Taif'te boğdurularak şehit edilmesinden (7-8 Mayıs 1884) sonra Yıldız'dan gelen bir buyruk ailesini *"İzmir'de ikamete memur"* ediyordu.[11] Bundan sonra Midhat Paşa'nın ailesi sürekli olarak İzmir'de oturdu. Ali Haydar Midhat, Beyrut'a gidip öğrenimini tamamladıktan sonra yeniden İzmir'e döndü (1891).[12] Vapurdan indiği sırada kızkardeşi Vesime Hanım'ın ölüm haberini aldı. Ali Haydar Midhat, İzmir'de hafiyelerin bitmez tükenmez kovalamalarından bıktığı için, 1899 yılında vali Kâmil Paşa'nın da iznini alarak yurtdışına kaçtı.[13] Midhat Paşa'nın ikinci eşi ve Ali Haydar Midhat'ın annesi Şehriban Hanım 1887 yılında İzmir'de ölmüştü.

Midhat Paşa'nın büyük eşi Naime Hanım, ancak II. Meşrutiyet'in ilânından (1908) sonra İstanbul'a gidebildi. "Midhat Paşa merhumun halile-i muhteremeleri (sayın nikâhlı eşi) Naime Hanımefendi'nin İzmir'den Dersaadet'e muvasalat-ı haberi-i meserreti"ni alan Mehmet Rüştü, onunla Üsküdar'da bir röportaj yaptı. Küçük bir kitapçık halinde yayınlanan bu röportajda Naime Hanım'ın kısaca anılarıyla Midhat Paşa'nın ailesine gönderdiği mektuplar ve vasiyetnamesi yer almaktadır.[14] Öyle anlaşılıyor ki, Naime Hanım İstanbul'da çok kalmamış, bir süre sonra yeniden İzmir'e dönmüştür. Nitekim aşağıda vereceğimiz gazete haberi de bunu doğrulamakta, II. Meşrutiyet'ten sonra birkaç kez İstanbul'a giden Naime Hanım'ın yeniden İzmir'e döndüğünü belirtmektedir.

Balkan Savaşı sırasında Naime Hanım İzmir'de bulunuyordu. Aydın vilâyetinden toplanan gönüllülere gerekli yardımı yapmak için *Âhenk*'in açtığı kampanyaya[15] Naime Hanım da katılmış ve kendi eliyle dikip hazırladığı eşyayı söz konusu gazeteye göndermişti. *Âhenk*, bu konuda şunları yazmaktadır:

"Bâni-i hürriyet merhum Midhat Paşa halilesi hanımefendi tarafından gönüllü elbiseleri için beş Osmanlı lirası ta buyurdukları gibi şimdiye kadar gerek iane-i harbiye ve gerek Hilâliahmer'e defaatle teberruatta bulunmuş ve bundan başka bizzat kendi eliyle dikip hazırladığı 22 don, 18 gömlek, 10 hırka ve 14 çift çorap matbaamıza göndererek gönüllü efraddan en ziyade muhtaç olanlara tevzi ve itası arzusunu izhar eylemiştir. Hanım-ı müşarünileyhaya (adı geçen hanıma) şefkat ve hamiyet-i vâkıalarından dolayı arz-ı teşekkür eyleriz."[16]

Naime Hanım'ın ölüm haberini veren Ahenk *gazetesi*

Naime Hanım, 30 Mayıs 1918 günü İzmir'de doksan yaşlarında olduğu halde öldü.[17] *Âhenk* gazetesi 31 Mayıs 1334 (1918) tarihli sayısının ilk sütununun tamamını, ikinci sütununun da bir bölümünü bu habere ayırmıştı. Savaş dolayısıyla gazetenin boyutları iyice küçülmüş, böylece bu ölüm haberi de *Âhenk*'in nerdeyse üçte bir oranında bir kısmını kaplamıştı. *Âhenk* gazetesinin *Havadis-i Vilâyet* (31 Mayıs 1334, no. 6792) başlığı altında verdiği bu haberi olduğu gibi aşağıya alıyoruz:

İrtihal-i Müessif

"Şehid-i hürriyet Midhat Paşa merhumun büyük refikaları Naime Hanımefendi müptelâ olduğu hastalıktan kurtulamayarak doksan yaşlarında olduğu halde dün sabah irtihal-i darünnaim eylemiştir (Cennete göçmüştür). *-Rahmetullahu aleyha rahmeten vasia-*[18]

Merhume-i müşarünileyha (adı geçen rahmetli) hayır ve hasenatı sever, son derece âbide ve zahide (dindar) bir hanımefendi olup Kur'an-ı azimü'şşanı tilâvet etmediği (okumadığı) gün görülmemiş gibidir.

Vali Beyefendi[19] ile erkân-ı vilâyet ve ümera-yı askeriye, eşraf-ı memleket, asakir-i şahane, jandarma, polis efradı ile mekâtip talebesi ve dervişan ve dedegân hazır olduğu halde bir cemm-i gafir-i ehl-i iman (inananlardan oluşan büyük bir kalabalık) tarafından na'ş-ı mağfiret nakşları (rahmetle bezenmiş cesetleri) bugün saat on birde ihtifalât-ı mahsusa (özel tören) ile Kahraman Mescidi mahallesindeki konağından kaldırılarak İkiçeşmelik'teki musallada cenaze namazı bade'l eda Emir Sultan dergâh-ı şerifi haziresinde tehiyye edilen (hazırlanan) makbere-i mahsusasına vediaten rahmet-i rahman kılınacaktır.

Esasen İstanbullu Hacı İbrahim Efendi'nin kerimesi olup paşa-yı müşarünileyh hazretlerinin vilâyetimiz valiliğine tayin buyruldukları zaman birlikte İzmir'e gelmiş olan hanım-ı müşarünileyha paşa merhumun Taif'e nefyinden (sürülmesinden) sonra İzmir'de ikamete mecbur tutulmuş ve o zamandan beri İzmir'de ihtiyar-ı ikamet etmekte (oturmakta) bulunmuş idi.

Hürriyetin ilânından sonra bir iki defa İstanbul'a gitmiş ise de, İzmir'i vatan ittihaz ettiğinden çok oturmayıp avdet eylemiştir."

Naime Hanım'ın defnedildiği bildirilen Emir Sultan Dergâhı mezarlığında Aydoğan Demir'le yaptığımız araştırma hiçbir sonuç vermedi. Burada hâlâ ayakta duran mezartaşları arasında Naime Hanım'ın kabir taşına rastlayamadığımız gibi gelişigüzel sağa sola yığılmış taşları kaldırıp okumamız da işe yaramadı. İzmir'in içindeki mezarlıkların tamamen ya da kısmen kaldırıldığı gözönüne alınırsa,[20] bu çabalarımızın neden boşa gittiği kendiliğinden anlaşılır. Şunu da ekleyelim ki, Emir Sultan Dergâhı'ndaki mezarlara ait taşların bir bölümü bugün Agora'da bulunmaktadır. Bunlar arasında İzmir'in işgal edildiği gün (15 Mayıs 1919) ağır yaralanan ve 24 Mayıs'ta son nefesini veren[21] merhum Süleyman Fethi Bey'in mezartaşı da vardır. □

Midhat Paşa kâtibi ile birlikte.

[1] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat ve Rüştü Paşaların tevkiflerine dair vesikalar*, Ankara, 1946.

[2] Mehmet Rüştü, *Midhat Paşa'nın vasiyetnamesi ve şehadeti*, İstanbul, 1325, 9-10.

[3] Bilal N. Şimşir, *Fransız belgelerine göre Midhat Paşa'nın sonu*, Ankara, 1970, 39-51. İbnülemin Mahmut Kemal İnal (*Son sadrazamlar*, İstanbul, 1956, III, 386), birkaç tabur askerle eşkıya yatağı gibi hükümet konağını basarak valiyi bir şaki gibi yakalamağa kalkışmanın ne kadar yanlış bir davranış olduğunu belirterek Midhat Paşa'nın Fransız konsolosluğuna sığınmasını haklı görmekte ve "idare-i devletin şayan-ı emniyet olmadığını" vurgulamaktadır.

[4] Midhat Paşa, *Mir'at-ı hayret* (yay. Ali Haydar Midhat), İstanbul, 1325; Osman Nuri, *Abdülhamid-i sâni ve devr-i saltanatı*, İstanbul, 1327, II, 736-767.

[5] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Ankara, 1967.

[6] İbnülemın Mahmut Kemal İnal, *age.*, 388; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1962, 508.

[7] Bu mektupların suretleri için bk. Midhat Paşa, *Tabsıra-i İbret* (yay. Ali Haydar Midhat), İstanbul. 1325; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Taif mahkûmları*, Ankara, 1950. Midhat Paşa'nın ailesine gönderdiği mektupların büyük bir bölümünün asıllarının ya da kopyalarının Yıldız Arşivi'nde bulunması bu görüşü doğrulamaktadır.

[8] Ali Haydar Midhat, *Hâtıralarım*, 1872-1946, İstanbul, 1946, 80.

[9] Uzunçarşılı, *Taif Mahkûmları*, 180. Midhat Paşa'nın İstanbul'da bir konağı, Topkapı'da bir çiftliği, Sirkeci'de bir gazinosu, Sivrihisar'da bir çiftliği ile Şirket-i Hayriye, Bağdat ve Şam tramvaylarıyla Şam'daki ipek fabrikasından hisseleri vardı.

[10] Mehmet Rüştü, *age.*, 17.

[11] Ali Haydar Midhat, *Hâtıralarım*, 80.

[12] Ali Haydar Midhat, *Hâtıralarım*, 139.

[13] Ali Haydar Midhat, *Mon exil volontaire*, Genève, 1905. Kâmil Paşa'nın İzmir valiliği sırasında (1895-1907) Tokadizade Şekip, Tevfik Nevzat, Doktor İbrahim ve Abdülhalim Memduh gibi sürgünden İzmir'e dönen gençlere iyi davranması onun sık sık saraya *jurnal* edilmesine yol açmıştır. Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sadrazam Kâmil Paşa'nın siyasî hayatı isimli eser dolayısıyle II. Abdülhamit devrinde Kâmil Paşa", *Belleten*, 74 (1955), 203-245; Hikmet Bayur, "Yeni bulunmuş bazı belgelerin ışığında Kâmil Paşa'nın siyasal durumu", *Belleten*, 137 (1971), 61-117. Kâmil Paşa'nın Aydın valiliğine ilişkin İzmir gazetelerindeki bilgiler öğrencilerimden Sevim Arslan (*Mehmet Kâmil Paşa'nın Aydın valiliği*, 1895-1907, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bitirme Tezi, 1988) tarafından derlenmiştir.

[14] Mehmet Rüştü, *age.*

[15] Şinasi, "Bugünkü vazifemiz", *Âhenk*, 31 Teşrinievvel 1328; "Gönüllü efradı", *Âhenk*, 10 Teşrinisani 1328.

[16] *Âhenk*, 12 Teşrinisani 1328. Şu noktayı da belirtelim ki Naime Hanım, 1881 Nisanında Sakız adasındaki depremden ötürü felâkete uğrayanlar için Aydın hükûmet memurlarının eşleri arasında açılan bir yardım kampanyasının öncülüğünü yapmış ve 1.858,5 kuruşun toplanmasını sağlamıştı. Bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Esas*, 18-79/76-106-40. Krş. Z. Arıkan, "Midhat Paşa'nın Aydın valiliği", *Uluslararası Midhat Paşa Semineri*, Ankara, 1986, 154.

[17] Midhat Paşa, Naime Hanım'la 1847 yılında evlenmişti. Uzunçarşılı (*Taif mahkûmları*, 128) Naime Hanım'ın "takriben" 1918'de İzmir'de öldüğünü yazıyor ki, verdiği tarih doğrudur.

[18] Tanrı'nın bol rahmeti onun üzerine olsun.

[19] O sırada İzmir valisi Rahmi Bey idi.

[20] M.Münir Aktepe, "İzmir'e ait kitabeler", *Tarih Dergisi*, 19 (1964), 58-59.

[21] *Âhenk*, 25 Mayıs 1335 (1919).

Hilmi Ziya Ülken, Dil-Tarih Hocaları ve 1948 Tasfiyesi

KURTULUŞ KAYALI

Kırk yılda bir arpa boyu yol gittik mi? Boran, Berkes, Başoğlu öldüler (Boratav'a uzun ömürler dileriz). Onların kürsülerinden uzaklaştırılmaları sırasında, en iyi aydınlarımızdan biri kişilik gösterebilmiş miydi?

HİLMİZiya Ülken yaşadığı dönem itibariyle belli şartlar çerçevesinde sosyal bilimlerle uğraşmıştır. Hilmi Ziya Ülken'in tüm çalışmaları dikkatli olarak okunduğu takdirde yazıldığı dönemlerin kimi özelliklerinin eserlerine önemli ölçüde yansıdığı görülür. Temel siyasal değişiklikler Hilmi Ziya'nın çalışmalarında önemli farklılıklara yol açmıştır. Hilmi Ziya'nın düşüncelerindeki değişikliklerin çok bariz bir vasıf taşıması ve neredeyse göze sokulacak ölçüde belirgin niteliği, çalışmalarının özelliklerinden kaynaklanır. Hilmi Ziya Ülken bilimin soyut genellemelerine olağanüstü yakındır ve sadece sosyal bilimlerdeki değil, doğa bilimlerindeki gelişmelere karşı da çok duyarlıdır. Sorunlara çok kapsamlı bakması düşüncelerindeki değişikliklerin daha kolay yakalanmasını sağlamaktadır. Türkiye'de aydınların da okuma alışkanlıkları pek fazla olmadığı için Hilmi Ziya'daki düşünsel değişiklikler araştırılarak saptanmamaktadır. Eğer Hilmi Ziya, örneğin *Yirminci Asır Filozofları*'nda o zamana kadarki düşünce serüvenini kendisi belirtmemiş olsaydı, Hilmi Ziya hakkındaki nitelemeler çok daha farklı olurdu. Hilmi Ziya'nın düşünce serüvenini yazması da durumu pek etkilememiştir. Hilmi Ziya, yazdıklarının niteliği ve düzeyi konusunda tartışma yapılmasa da, bu husus az çok kesinlik kazanmamış olsa da, sürekli olarak bir sistem dahilinde düşünmeye çalışmış ve düşünce sistemi konusunda duyarlı olmuştur. Onun ölçüsünde sistemli düşünmeye, daha doğrusu bir sistem dahilinde düşünmeye çalışan bilim adamı sayısı yok denecek kadar azdır. Eğer Hilmi Ziya ampirik sosyoloji çalışmalarıyla yetinseydi, yazmaya başladığı dönemden ölümüne değin istikrarlı bir düşün yaşamı sürdürdüğü nitelemesinin yardımıyla yazdıkları yaygın ve yoğun bir etki odağı haline dönüşebilirdi.

Hilmi Ziya'nın kişiliğine yönelik eleştiriler de abartılı bir değerlendirmenin sonucudur. Sosyal ve özellikle siyasal değişiklikler Hilmi Ziya'nın düşüncelerinin değişmesine yol açmıştır. Ama Hilmi Ziya, o nefis hiciv kitabı, *Şeytanla Konuşmalar*'daki adlandırmasıyla hiçbir zaman "hacıyatmaz" ve "topaç" olmamıştır. O her dönem, niteliği, sınırları oldukça değişse de, muhalif kimliğini sürekli olarak korumuş, bilimin önemli ölçüde "hasbi" bir tarafı olduğu inancını hiç değiştirmemiştir. Kendi düşünsel yönelimi konusunda olduğu gibi, şahsiyeti konusunda da sürekli bir hesaplaşma ve arayış içinde yaşamıştır. Hilmi Ziya bir anlamda *Posta Yolu*'nun Murat'ı, daha çok da *Yarım Adam*'ın Mehmed Demir Bey'idir. Marksizme yatkın olmadığı ilk dönemleri de dahil olmak üzere bir şekliyle 'medeniyet intikalini' esas aldığı zaman kesitinde Batı ile Doğu arasındaki temel farklardan birini şahsiyet kavramında aramıştır. Kendisi bu bağlamda değerlendirildiği zaman da ister istemez bir "nakış şahsiyet", bir "yarım adam" ortaya çıkmaktadır. O halde daha net bir Hilmi Ziya portresiyle karşılaşılmaktadır: Bir sistem dahilinde düşünüp bilimin "hasbi" bir tarafı olduğunu sürekli vurgulayan bir "yarım adam"; "tam adam" olmaya çabalayan bir "yarım adam".

Hilmi Ziya Ülken özgün eserler yaratılması konusundaki arayışını son yıl-

larına kadar sürdürmüştür. Medeniyetin intikalinin mümkün olduğu düşüncesinden hiç vazgeçmemiştir. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* yapıtında ise Türkiye'de özgün eserler üretilmediğini kabullenmiştir.[1] Medeniyet intikalinin "tek adam"ı yaratacağına inanmıştır. Bu nedenle sorularının temelinde insan vardır. O halde Muzaffer Şerif Başoğlu, Sabahattin Eyüpoğlu ve Nurullah Ataç'la birlikte çıkardığı derginin adının *İnsan* olması tesadüfi değildir. *İnsan* dergisi de temelde Hilmi Ziya'nın damgasını taşımaktadır. Kendi damgasını taşıyan derginin 1938-1943 arasındaki yayını dışında da düşüncesinin temel "mihveri" "insan" olmuştur. İnsanı da çoğu zaman yaşadığı sosyal muhitin şekillendirdiğini düşünmüştür. 1940'lı yılların ortalarından itibaren düşünceleri yeniden bariz bir şekilde değişirken "müteşebbis insan tipinin gelişmesine imkân verecek bir şahsiyetçi terbiyenin uyandırabileceği yarınki cemiyet"[2]ten bahsetmiştir. Düşüncesinin mihverinde her dönemde "insan" sorunu olan ve her sorunu bir felsefi problem olarak algılayan bir Hilmi Ziya portresi gerçeklikle çakışmaktadır.

Hilmi Ziya düşün hayatının çoğu döneminde dünyaya ve Türkiye'ye hep başka pencereden, ama geniş bir pencereden bakmıştır. Düşüncelerinde kimi istikrarlı noktalar olduğu gibi, değişken noktalar da fazladır. Hatta aynı sistem dahilinde düşündüğü dönemlerde bile düşünceleri bazı kısmî değişikliklere uğramıştır. Türk aydınlarının büyük çoğunluğu gibi, o da, temel düşünsel değişikliklerini bile belli ölçüde kamufle etmeye çalışmıştır. Değişik dönemlerde düşüncelerinin gerektirdiği çok farklı konularla ilgilenmiştir. Eski Batı ve Doğu kültüründen, romana, genel anlamda felsefeye, sosyoloji teorilerine, doğa bilimlerindeki gelişmelere ve hatta resim yapıp *Resim ve Cemiyet* yapıtını yazacak kadar sanatın her alanına yönelik yoğun bir ilgisi vardır. Farklı dönemlerde farklı konulara öncelik vermesine karşın müktesabatının genişliği ciddiye alınmasına yol açmıştır. Bilim adamlarının, genelde aydınların toplumu bilgilendirme tercihinin başat eğilim olduğu bir dönemde işlevinin derinliğinin önemsenmesi gerekmektedir. Diğer bilim adamlarının ve aydınların bilgilendirmenin daha dar alanlarında uğraş verdikleri bir dönemde o çok daha yaygın bir etki alanına kavuşmuş, bu arada döneminin çoğu bilim adamını da etkilemiştir. Bu etki kimi kişiler için sığ, kimi kişiler için de derin bir etki olmuştur. DTCF'deki dört hoca içinde de, en çok Muzaffer Şerif Başoğlu ve Behice Boran'ı etkilemiştir. Yazdıkları bir yanıyla Muzaffer Şerif ve Behice Boran'ın düşünsel yaklaşımlarıyla yakınlaşmış, zaman zaman da çakışmıştır.

Hilmi Ziya Ülken

Hilmi Ziya'daki bütünsel bakış açısı, onu, kafasında sorunlar oluşmasına ve bu sorunları çözümlemeye yönelmiştir. Çalışmaları da bu özellikleri itibariyle o dönemde Niyazi Berkes'in ve Pertev Naili Boratav'ın yazdıklarından ziyade Muzaffer Şerif Başoğlu'nun ve Behice Boran'ın yayınlarını çağrıştırmaktadır. Sorunlara getirdikleri çözüm ötesinde konuya çözümlenecek sorun olarak, problem olarak bakış biçimi Behice Boran ve Muzaffer Şerif ile ortak noktalarını ortaya çıkarmaktadır. Kimi bazı somut durumlar sosyal sorunlara bakış biçiminin ötesinde çözümlerde de benzeri bir eğilim içinde olduklarını göstermektedir. Tabiî ki bu saptama 1938-1943 dönemine ilişkindir. Sonraki dönemde konumlar önemli ölçüde değişecektir.

Behice Boran'ın ilk yirmi sayısında damgasını taşıyan ve Muzaffer Şerif'in ilgisinin pek değil, hiç olmadığı *Yurt ve Dünya* dergisinin sonraki sayılarını Niyazi Berkes ve Pertev Naili Boratav biçimlendirmiştir. Behice Boran'ın dergiden ayrılmasından kısa bir süre sonra da Behice Boran ile Muzaffer Şerif Başoğlu oniki sayı süren *Adımlar* dergisini çıkarmışlardır. Yalçın Küçük, Behice Boran'ın özel konuşmalarından aktararak Muzaffer Şerif'i "fikri lider" olarak nitelemiştir. Aslında bunların konuşmalardan kalkarak saptanmasının gereği yoktur. O dönemde Behice Boran'ın yazdığı bazı makalelerden bu sonuç çıkarılabilir. Muzaffer Şerif'in soyutlama düzeyi daha yüksektir. Bir de Türkiye'ye dönmeden önce *The Psychology of Social Norms* (Sosyal Kuralların Psikolojisi) yapıtını yayınlamıştır. Ama her ikisinin ilgi alanları Hilmi Ziya'ya göre daha dardır. Aynı zamanda her ikisi de çok sınırlı sayıda makalede de olsa Hilmi Ziya'nın kimi saptamalarını olumlu karşılamışlardır. Özellikle Türkiye'ye ilişkin nitelemelerini benimsemektedirler. Ağırlıklı olarak da Türkiye'de sosyoloji düşüncesinin, sosyolojik çalışmaların gelişim seyri üzerinde yakın şeyler düşünmektedirler.

Yakınlıklarını öncelikle kişisel yayın ilişkisi çerçevesinde düşünmek yol gösterici olabilir. Daha önce de belirtildiği gibi *İnsan* dergisinin kurucularından biri de Muzaffer Şerif Başoğlu'dur. Muzaffer Şerif'in *İnsan* dergisinde yayınlanan çok sayıda makalesi okunduğunda Hilmi Ziya ile çoğu konuda benzer yaklaşımları paylaştıkları görülmektedir. Özellikle bireyin, insanın değerlendirilmesi konusunda Muzaffer Şerif'in makaleleri Hilmi Ziya'nın düşüncelerini çağrıştırmaktadır. Bu durum Muzaffer Şerif'in içinde *İnsan* dergisinde yayınlanan makalelerinin de bulunduğu *Değişen Dünya* yapıtındaki yaklaşımıyla Hilmi Ziya'nın 1930'lardan itibaren yazdıkları arasındaki paralellikler saptanarak gösterilebilir. Hatta Muzaffer Şerif Başoğlu'nun Doğu kültür birikimi ve tarihsel geçmişe dair bilgilenmesinde Hilmi Ziya'nın etkileri biri açık, diğerleri örtük olarak hissedilmektedir. Bir başka yayın ilişkisi *İnsan* dergisiyle *Adımlar* dergisi arasında görülmektedir. Sadece oniki sayı çıkabilen *Adımlar* dergisinde Hilmi Ziya ilki iki sayı süren "İlim Karşısında Tarih" ve "Yeni Bilgi Teorisinde Kanun Fikri" başlıklı teorik makaleler yazmıştır. Ayrıca dergide birisinin kaale alınması gereken "Felsefî Mektup" başlıklarını taşıyan iki yazısından önemli olanında roman üzerine düşüncelerini özetlemiştir. Tarih, Behice Boran'ın ve Muzaffer Şerif'in ilgi alanı değildir. Hilmi Ziya tarih üzerine yazdığı makalede tarihin bilim olarak vardığı noktayı diğer bilim alanlarındaki gelişmeler bağlamında değerlendirmektedir. Makalenin başına dergi tarafından her iki sayıda da konan açıklamalar yazarın tarihe ilişkin düşüncelerinin fazlasıyla önemsendiğini göstermektedir. Bunun ötesinde Muzaffer Şerif dışında Behice Boran da *İnsan* dergisinin son iki sayısında yayınlanan

"Sosyolojide Bocalamalar" makalesini yazmıştır. Sözü edilen yazı *İnsan* dergisinde *Adımlar* dergisi yayınlanırken çıkmıştır. Bunun yanında Behice Boran'ın *Adımlar* dergisinde Hilmi Ziya'nın bir yazısındaki Ziya Gökalp tahlilini olumlu fakat geliştirilmesi gereken bir eleştiri denemesi olarak nitelediği bir değerlendirmesi çıkmıştır. Bu yazı daha geniş bir şekilde *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*'nde de yayınlanmıştır. Muzaffer Şerif Başoğlu'nun da Türkiye'nin kültürel patolojisini anlattığını belirttiği *Şeytanla Konuşmalar* hakkında Hilmi Ziya'yı düşünceleri itibariyle temelde olumlayan ve kısmen eleştiren bir yazısı çıkmıştır. Sözü edilen iki yazı Hilmi Ziya ile Behice Boran ve Muzaffer Şerif arasındaki düşünsel ilişkinin bir tabiiyet ilişkisi olarak nitelenmekten ziyade bilimsel bir etkilenimin sözkonusu edilebileceğinin kanıtıdır. Bu konularda muhtemelen çok sayıda başka örnekler verilebilir. Ancak *Adımlar* dergisinin *İnsan*'a, *İnsan* dergisinin de *Adımlar*'a sempatik baktıkları âşikârdır.

Olumlu ilişkilerin bir başka örneği bir somut yazı konusundaki farklı tutumdan çıkarılabilir. Hilmi Ziya'nın kürsüsünün asistanı Hasan Tanrıkut *İnsan* dergisinde, hocasının özgün bir teori ürettiğini ve bunun "siantizm dialektik" deyimiyle nitelenmesi gerektiğini belirtmiştir: "Bugün Ziya Gökalpçiliğin karşısına asrın ilimci ve reel karakterinden kuvvet alarak bir (siantism dialektik) mektebi çıkıyor. Bu mektep Avrupa'dan kopya ve nakledilmiş değildir, tamamen orijinal bir şahsiyet damgası taşımak üzere Hilmi Ziya tarafından temsil ediliyor. Bunun ilk belirtilerini filozofun *Mantık Tarihi* adlı eserinin (Ek)'inde, (İlliyet meselesi ve diyalektik)te görüyoruz. ... 'İnsanî Vatanperverlik' tezi ve 'Karşılıklı tesir nazariyesi' mütefekkirin içtimaî felsefedeki orijinalliğini göstermektedir."[3] *İnsan* dergisinin bu özgün teorinin kaynağı olduğunu ve *Yurt ve Dünya* dergisi de dahil olmak üzere birçok organın aynı doğrultuda yayın yaptığını söylemiştir: "Hülâsa yeni fikir mektebi bütünsel bir cereyan halinde tekâmül etmektedir. *Yurt ve Dünya, Yürüyüş* ve daha bazı mecmualarla hepsinin kaynağı olan *İnsan* mecmuası yeni felsefe mektebinin organlarıdır."[4] Ancak *Yurt ve Dünya* dergisinde sözü edilen makaleye karşı imzasız bir yazıyla tepki gösterilmiştir. Bu tepkide kendilerinin yazıcı olduklarını işaret eden ve "siantism dialektik" çerçevesinde sorunları incelemediklerini belirten bir eleştiri vardır. "Muharririn bu kadar yeni, şahsiyet damgası taşıyan ve kendisinin de sözcülüğünü ettiği orijinal bir felsefe mektebine *Yurt ve Dünya*'yı da çekinmeden idhal edişini bir iltifat sayar ve çok teşekkür ederiz. Ancak iltifatları bize kendi değerimizin dışında gibi gözüküyor. *Yurt ve Dünya*'yı çıkaranlar sadece birer öğretmen ve yazıcıdırlar. Orijinal bir şahsiyet damgası taşıyan bir felsefe mektebine mensup olduklarını bilmiyorlardı; fazla olarak 'siyantizim diyalektik' gibi mânasını dahi kavrayamadıkları yeni bir felsefe cereyanına mensup sayacak kadar kendilerini kuvvetli göremiyorlar. Avrupa'da bile eşi bulunmayan, orijinal şahsiyet icadı olan, tarihte zaten yer almış büyük fikir cereyanlarının adlarını değiş tokuş ederek adlandırılan felsefe sistemleri iddialarına iştirak etmek *Yurt ve Dünya*'nın programı dışındadır."[5] Fakat *İnsan* dergisindeki makalenin yayınlanmasından bir ay sonra çıkmaya başlayan *Adımlar* dergisi böyle bir değerlendirme karşısında düşünce belirtmeyi gerekli bulmamıştır. Ayrıca *Yurt ve Dünya* dergisinde Hilmi Ziya'yı hafife alan kimi değiniler bulunduğu gibi, Adnan Cemgil de 1943 yılının kültür ortamını değerlendirirken Hilmi Ziya'nın o yılki düşünsel gelişimindeki garipliklere dikkat çekmiştir. Böylesine bir bağlantılar zinciri en azından Muzaffer Şerif Başoğlu ve Behice Boran'ın, düşünsel anlamda kendilerini Hilmi Ziya'ya yakın hissettiklerini göstermektedir. Bir de seneler sonra bazı konuları çarpıtsa ve duygusal davransa da Hilmi Ziya'nın ilginç bir saptaması vardır: "Az sonra 1941'de Ankara'da *Yurt ve Dünya*'yı çıkaranlar *İnsan*'a hücum ettiler. Çünkü İnsan insaniyetçi olduğu halde, *Yurt ve Dünya* marxist ve militant idi. Fakat aynı eğilimde *Adımları* çıkaranlar silâh yerine fikir kullandıkları için saldırmadan düşünüyorlardı."[6] Bu saptama kimi benzerliklerin üstünü örtse de, kimi yakınlıkları saptama konusunda ip uçları sunmaktadır. Bütün bunlar bir yana, yazık ki, Attila İlhan bile Hasan Tanrıkut'un, *O Karanlıkta Biz* romanındaki ismiyle Doğan Rumeli'nin düşüncelerine yeterince nüfuz edememiştir.

Bilindiği gibi 1944 yılından itibaren DTCF'nin dört öğretim üyesi marksist olarak nitelenmiş ve bunlara yönelik adi bir karalama kampanyası açılmıştır. Muzaffer Şerif Başoğlu ABD'ye gittikten sonra bu kampanya Behice Boran, Niyazi Berkes ve Pertev Naili Boratav'a yönelik olmuştur. Basına da genellikle bunların adı yansımıştır. Bu üç insan marksist olmanın ötesinde eyleme yönelik bir tertibin ögeleri olarak düşünülmüşlerdir. Bu kıstırılmış insanların kendilerine yöneltilen suçlamalar karşısında Kemalizme de sahip çıkarak yaptıkları savunu döneminde ve sonrasında fazla yankı yapmamıştır. Günümüz aydınının birkaç sayfalık yazılarında bile rastlanılan türden geniş hayat hikâyesi izlerine ve kahramanlık taslamalara benzeri durumları üç kişinin sonraki yapıtlarında görmek mümkün değildir. Sadece Dil-Tarih olayına o da çok kısa olarak Türk siyasal hayatı bağlamında değinmektedirler. Gazetelere yansıdığı kadarıyla öğretim üyelerinin marksistliği, derste okuttukları kitaplar, derslerdeki konuşmaları, konferanslardaki sözleri şahitler vasıtasıyla kanıtlanmaya çalışılarak ileri sürülmüştür. Bir de yazdıkları önemli ölçüde çarpıtılarak marksistliklerinin kanıtı olarak kullanılmıştır. Behice Boran'ın da belirttiği gibi devlet memuru olmaları yazdıklarına bir sınır getirmiştir. Ancak bu muğlak durum yanında dönemin Türk üniversitelerinde marksist olduğunu, Lenin'in eserlerinin marksizmin en doğru yorumlarını içerdiğini altına imzasını atarak yayınlayan bir öğretim üyesi vardır. Bu öğretim üyesi de Hilmi Ziya Ülken'dir. Hilmi Ziya Ülken 1936 yılında yayınlanan *Yirmi Asır Filozofları* kitabında düşünsel serüvenini de anlatmaktadır: "Bu kitap, adeta müellifin fikrî hayatının bir tarihçesi olduğu için, oradaki sırasıyla meyledilen ve tesiri altında kalınan cereyanlar görülecektir. Bu noktadan ki-

tabın istikameti metafizikten müsbet ilimlere, idealizmden materyalizme doğrudur. Zeyl halinde ilave edilen Engels'in 'İdealizm ve Materyalizm' makalesi bu istimaketi göstermeye -kısmen- yardım eder."[7] *Yirminci Asır Filozofları* yapıtında tarihsel maddeciliğe inandığını gösteren çok daha net ibareler vardır. *İnsan* dergisindeki yazılarında da bilimsellik konusundaki önemli tavrına rağmen kullandığı terminoloji marksizme yatkın olduğunu göstermektedir. Onun marksistliğini kanıtlamak için ders notlarını, dersteki konuşmalarını ve konferanslardaki sözlerini araştırmak gerekmeyecektir. Bu nedenle o dönemde üniversitelerde solcu hocalar meselesine Hilmi Ziya'nın dahil edilmemesinin gerekçeleri üzerinde düşünülmelidir. 1940'lı yıllarda üniversite içinde düşünsel anlamda sola açılışın en belirgin kanıtı ve en tipik göstergesi Hilmi Ziya'nın yazdıklarıdır. Zaten Dil-Tarih hocaları *Yirminci Asır Filozofları*'nın yayınından sonra DTCF'deki görevlerine başlamışlardır. Onların o dönemdeki marksist kimlikleri Hilmi Ziya'nınki kadar net de değildir.

Karalama kampanyasından Sabahattin Ali de nasibini almıştır. Karalama kampanyasının baş hedefi dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'dir. *Orhun* dergisinde yayınlanan "Şükrü Saraçoğlu'na Açık Mektup"un öncelikle hedef aldığı kişilerin başında yazar Sabahattin Ali gelmektedir. Sabahattin Ali'nin önceliği de yazdıklarının değerlendirilip, ona bir kimlik yakıştırılmasından ziyade o sıralardaki ırkçı-turancı kesimde büyük tepki uyandıran ve kimi önemli kişileri çağrıştıran *İçimizdeki Şeytan* romanıdır. *İçimizdeki Şeytan* roman olarak değerinin ötesinde, fazla ses çıkaran ırkçı-turancı kişiliklerin gündelik hayatını konu aldığı için önemsenmiştir. Sabahattin Ali'nin hikâyeleri *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergisinde yayınlanmış ve bu dergiler o dönemde Sabahattin Ali'nin hikâye ve romanları konusunda olumlu değerlendirmeler yapmışlardır. Bir başka önemli husus da Muzaffer Şerif'in bir zaman bakanlık yapan kişilerin de dahil oldukları çok sayıda insanın yazdıklarını eleştiren ve "fikri dönmelik" olarak niteleyen makaleler yayınlamasıdır. Özellikle Muzaffer Şerif'in 1943 yılında yayınladığı *Irk Psikolojisi* yapıtı ve ırkçılık konusunda dördünün de yazdığı eleştirel makaleler tepki uyandırmıştır. Hilmi Ziya Ülken de hayatının hiçbir döneminde ırkçı olmamıştır. Hemen her yapıtında ırkçı teorileri eleştirmiştir. Ama somut kişilerin yapıtlarını ya da yazdıklarını *Şeytanla Konuşmalar* dışında hiçbir zaman biraz da hafife alarak eleştirmemiştir. Türkiye'de bazı kesimlere yönelik bariz bir tavır içinde olmadıkça insanın siyasal muhalif kimliği ve düşünsel çizgisi pek o kadar önemli addedilmemektedir. Hilmi Ziya'nın bu kampanyada adının geçmemesinin nedenlerinden biri belki de konulara sözü edilen biçimde mesafeli bir şekilde yaklaşması ile somut yapıt ve yazıları eleştirmemesinden kaynaklanmıştır. Zaten sorunun boyutlanması ve genelleşmesi 1947 yılında başlayan Hasan Âli-Kenan Öner davasıyla gerçekleşmiştir. Daha sonra da o dönemde olduğu yoğunlukta ve biçimde bir tartışma ve eleştiri ortamı oluşmamıştır. 1960 sonrasının Türk düşünce dünyası sözü edilen türden tartışmalara ve eleştirilere oldukça yabancıdır.

Pertev Naili Boratav (en solda oturan), Niyazi Berkes (ortada), Behice Boran (ayakta beyaz elbiseli).

Hilmi Ziya ile Dil-Tarih hocaları arasındaki bir başka fark Kemalizme yaklaşımlarında somutlaşmaktadır. Hilmi Ziya da dahil olmak üzere hepsinin Batı'ya ve Batı düşüncesinin ileri unsurlarına bakış biçimleri olumludur. Dinsel düşüncelerin siyasal etkisi konusunda eleştirel bir tutum almışlardır. Bir başka deyişle, dönemin katı laiklik politikasını benimsemekte ve aykırı eğilimleri "irtica" tabiriyle nitelemektedirler.

Hilmi Ziya hayatının hiçbir döneminde ırkçı olmamıştır. Somut kişilerin yazdıklarını *Şeytanla Konuşmalar* dışında hiçbir zaman, biraz da hafife alarak eleştirmemiştir.

Ancak temelde ilgilendikleri konu sosyoloji kuramları ve kavramlarıdır. Özellikle bunlardan Türk toplumu açısından çıkarılabilecek sonuçlar ve bu sonuçların uygulanabilirliğidir. Sonuçlarının uygulanmasının hayatta gerçekleştirebileceği değişiklikler Dil-Tarih hocalarını Hilmi Ziya'dan daha fazla ilgilendirmiş, daha doğrusu zaman içinde daha fazla ilgilendirir olmuştur. Bu durum da Kemalizm anlayışlarını belli ölçüde farklılaştırmıştır. Hilmi Ziya Kemalizme karşı mesafeli tutumunu korur ve kısmen eleştirel bir konumda bulunurken *Yurt ve Dünya* dergisi ile *Adımlar* dergisi Cumhuriyet prensiplerini ve Kemalist ilkeleri benimseyip geliştirmekten bahsetmişlerdir. Kemalizme yeni bir sosyal yorum getirme denemesi de tepkiyle karşılanmıştır. Kemalizmi benimseyici ve yenileyici tutum siyasal ve gündelik yaşamla daha ilgili olmalarından kaynaklanmıştır. Hilmi Ziya'nın yaşanılan döneme ilişkin saptamalarıyla paralel bir şekilde düşünmelerine ve Hilmi Ziya'nın soyutlamalara daha fazla önem vermesine karşın, onlar bilimsel soyutlamaların gündelik yaşama etkisi konusunda çok hassas olmuşlardır.

Sosyolojik sorunları anlamanın vesilesi olarak Türkiye'yi tanımak Hilmi Ziya Ülken tarafından önemsenmiştir. Bu nedenle de Hilmi Ziya ampirik sosyoloji çalışmalarına ilgiyle yaklaşmıştır. Hilmi Ziya, Selâhattin Demirkan'ın ampirik sosyoloji çalışmalarının Türkiye'yi tanıma yolunda önemli bir adım olduğunu belirtip, bu tür çalışmaların artmasıyla nispeten gerçekçi bir Türkiye tablosu ortaya çıkacağını söylemiştir. Niyazi Berkes'in yaptığı çalışma (*Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma*, 1942) da bu yaklaşıma yakın izler taşımakla beraber daha dar bir bakış açısıyla gerçekleştirilmiştir. Buna mukabil Behice Boran'ın *Toplumsal*

Yapı Araştırmaları başlıklı çalışması konuyu Hilmi Ziya'nın yaklaşımından da daha genel bir çerçevede ele almıştır. Muzaffer Şerif'in bilimin soyutlama düzeyi konusunda yazdığı sınırlı sayıda makale de bu türden genellemelere fazlasıyla yatkındır. Hilmi Ziya'nın ampirik sosyoloji çalışmaları üzerine zaman içindeki çelişkili değerlendirmeleri, bazen somut zenginliklerin önemini öne çıkarmakta, bazen de soyutlamaların önceliğini vurgulamaktadır. Ciddi ve dinamik akademik tartışmaların o dönemde görülen belirtileri dar anlamda zorlama siyasal suçlamalarla güme gitmiştir. Hafızasız, her şeyi kendileriyle başlatan, en âlâlarını kendilerinin ürettiklerini zanneden küstahlığı ölçüsünde şımarık ve cahil yeni bilim adamları kuşağının varlığı da bu tür sorunların tartışılmasını önemli oranda geciktirmiştir. Temeldeki soyutlamalar konu Türkiye'ye intikal edince pek önem taşımamaktadır. Zaten başta Hilmi Ziya olmak üzere anılan DTCF öğretim üyelerinin Türkiye'nin akademik yaşamında hak ettikleri ölçüde kökleşememelerinin bir nedeni somut olarak konunun Türkiye'ye intikal etmesidir.

Türkiye'de sosyoloji çalışmaları konusunda bir saptama yapılması istense pek zorlukla karşılaşılmaz. Bir yanıyla hayatın gerçeğini ortaya çıkaracak bol ampirik sosyolojik çalışma, bunların üzerine hafif marksizm kokan, fakat kokuyu yapısal-fonksiyonel yaklaşımın kavramlarıyla azaltan sığ bir teorik cila, mebzul miktarda Atatürk'ün sosyolojik dehasını aksettiren sözler ve Ziya Gökalp'in dönemine ilişkin gerçekçiliğinin saptanması. Tabiî gözler Türkiye'ye dönük değilse son iki kısım yoktur. Öbür yanıyla da Türkiye'nin sadece kendine benzediğini gösteren zengin ve dağınık ampirik bulgu, anti-marksist sığ bir teorik direnç ve tabiatıyla iyice hamasete bulaşmış Atatürk ve Ziya Gökalp. Türkiye'de sosyolog olmanın yolu bu doğrultudan geçer. Doğal olarak bu gerçeklik karşısında çok az ampirik çalışması olan ve Atatürk konusunu işlemeyen, Ziya Gökalp sosyolojisine eleştirel yaklaşan Hilmi Ziya'nın sosyolog olarak ciddiyeti meşkuktur. Dönemin tarihçileri, sosyologları, felsefecileri kısacası tüm sosyal bilimcileri Ziya Gökalp'in gelenekselleştirdiği sosyoloji anlayışına ve onun temel düşüncelerine olumlu yaklaşmaktadırlar. Nitekim Osman Turan *Fuad Köprülü Armağanı*'na yazdığı önsözde Türkiye hakkındaki en gerçekçi tahlili Ziya Gökalp'in yaptığını Türkleşmek, İslâmlaşmak,

İnsan dergisinin kurucularından olan Muzaffer Şerif'in dergide yayınlanan birçok makalesi okunduğunda Hilmi Ziya ile çoğu konuda benzer yaklaşımları paylaştıkları görülmektedir.

Muasırlaşmak amacını örnek göstererek savunmuştur. Hilmi Ziya ise daha *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* ve *İnsanî Vatanperverlik* yapıtlarında Ziya Gökalp'in temel düşüncelerini eleştirmiştir. Bu eleştiri önemli ölçüde Dil-Tarih hocalarını özellikle de ikisini etkilemiş, onları somut anlamda yaygın biçimde gerçekleşmese de Ziya Gökalp sosyolojisi eleştirisine yöneltmiştir. Osman Turan da üniversitede solcu hocalar meselesini tartışırken onların Ziya Gökalp eleştirisine kritik bir yer ayırmıştır.[8] Özellikle o dönemde bu tür eleştiriler rejime yönelik bir tehdit olarak algılanmış ve yerleşik değerleri sarstığı gerçeğinin altı çizilmiştir. Diğer bilimlerin aksine sosyolojinin toplum sorunlarını anlama bakımından bilimsel temellerinin fazla ciddiye alınması, Hilmi Ziya ve Dil-Tarih hocalarının Cumhuriyetin dar siyasal amaçlarına çok da duyarlı olmalarını engellemiştir. Bu çerçevede devlet-fert ilişkileri Cumhuriyet ideolojisinin ve Ziya Gökalp'in benimseyeceği bir zeminde anlaşılmamış, farklı, eleştirel bir yaklaşımla tartışılmıştır. *Yurt ve Dünya*'da Niyazi Berkes ve Adnan Cemgil'in önemini, kısmî gerçekçiliğini ve ileriye dönük düşüncelerini vurgulamalarına karşın Ziya Gökalp'in düşünceleri özellikle Muzaffer Şerif Başoğlu'nun ve Behice Boran'ın yazdıkları makalelerde eleştirilmiştir. Bir somut belgenin altındaki imzalara bakarak dönemin bilim adamları hakkında nitelemelerde bulunmak her şeyi açıklayacak mahiyette değerlendirme yapmak değildir. Devlet-fert ilişkileri bakımından Ahmet Ağaoğlu'nun Şevket Süreyya'ya yönelik eleştirileri dönemin düşün tartışmalarının çerçevesini belirlememektedir. 1940'lı yılların solcu hocalarının konumu Şevket Süreyya'nın 1930'lu yıllarda durduğu yer değildir. Bunun kanıtlarından biri de sürekli olarak dillerine dolayıp eleştirdikleri, kendi tabirleriyle, "otarşi ileti"dir. Zaten bu düşünceleri onları 1960 sonrası sosyal bilimciler kuşağından da ayırmaktadır.

Bir kere 1940'lı yılların Dil-Tarih hocalarının yazdıkları Şevket Süreyya-Ahmet Ağaoğlu tartışmasında olduğu gibi dar anlamda siyasal nitelikte değildir. Dar anlamda siyasal nitelikte olmaması ve bilim olarak sosyal bilimleri (sosyoloji, sosyal psikoloji) önemsemeleri, zaman zaman onların düşüncelerini Kemalizmle çakıştırmakta, zaman zaman da ayrıştırmaktadır. Kendilerinin bu konulardaki subjektif düşünceleri ve inançları o kadar önemli değildir. Kendini "İnkılâbın emrinde" gören bir insanla, bir siyasal muhalifin tartışmaları dar anlamda siyasal nitelikli olduğu için 1960 ve 1980 sonrasına kolaylıkla taşınabilmiştir. Aydemir ve Ağaoğlu inkılâba övgü konusunda ölçüyü kaçırmışlardır. Hilmi Ziya'nın düşüncelerinin bu tartışma içinde pek yeri yoktur. Keza Dil-Tarih hocalarının düşüncelerinin de. Üstüne üstlük Ahmet Ağaoğlu ve Şevket Süreyya'nın tarih perspektifleri de bazı noktalarda özellikle resmî tarih tezi konusunda örtüşmektedir. 1940'lı yılların bilim alanındaki solculuğu bir Şevket Süreyya solculuğu değildir. "İnkılâbın emrinde tek orijinal sayfa yazmamış" Darülfünun hocalarına tepkiden değil, Cumhuriyetin olumlu işlevine rağmen siyasal bilimler alanındaki gelişmenin henüz başında olunduğu saptamasından kaynaklanır. Türkiye'de düşünce üzerindeki duyarlılıklar bakir alanlara yönelmediği sürece tartışmalar *Kadro* dergisinden *Yön* dergisine atlanarak sürer gider. Bu durum *Kadro* dergisi okunmadan, daha kibar bir anlatımla yeterince anlaşılmadan *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri* türündeki yapıtlarla teori uygulamakla; *Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi* türünden ortalıkta dolaşan lafları altalta sıralamakla ya da *Yön* dizini çıkarılmasına karşın yazarların yayınladıkları makale sayısına bakarak bile dergi üzerinde düşünsel etki konusunu çözümlemeye çabalamak mümkünken soru sormamakta direnmekle iyice perçinlenir. Hilmi Ziya tartışmalardaki dar siyasal çerçevenin belirgin bir biçimde dışına çıkabilmiş ve Dil-Tarih hocaları da bir ölçüde bu doğrultuda davranmışlardır.

Aynı zamanda Dil-Tarih hocaları soyut Kemalist inkılâp anlayışı dışında geçmiş bir düşünsel geleneğin izleyicisi olmamışlardır. Bu da bir anlamda Hilmi Ziya Ülken'den kaynaklanmıştır. Çünkü, Hilmi Ziya daha *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* yapıtında Osmanlı düşünsel geleneğini, Cumhuriyete giden süreci ve Cumhuriyetin düşünsel yapılanmasını fazla ne kelime hiç ciddi bul-

mamıştır. Geçmiş kültür birikimi konusunda Hilmi Ziya'nın beslediği Dil-Tarih hocalarının Kemalist inkılâp prensiplerini ciddiye almak dışında benzeri bir kafa yapısında oldukları da âşikârdır.

Yukarıda bir ölçüde Hilmi Ziya'nın 1940'lı yıllarda DTCF'de çalışan dört öğretim üyesinden özellikle ikisi üzerinde etkileri anlatılmaya çalışılmıştır. Elbette etkinin anlaşılmamış ve anlatılmamış eksik yanları olduğu gibi, muhtemelen etki konusunda kimi yanlışlıklar da vardır. Ancak bu makale alıntılarla daha fazla geliştirildiği ve üzerinde yeni baştan düşünüldüğü zaman Hilmi Ziya etkisinin yoğunluğu daha iyi anlaşılabilir. Üzerinden belli bir süre geçtikten sonra Hilmi Ziya'nın tasfiye konusu hakkındaki değerlendirmesi biraz garip, biraz da çelişkili olmuştur. Hilmi Ziya yazdığı "İçtimaî İlimler Öğretimi" başlıklı makalesinde sosyoloji eğitimi konusunda ilginç bir saptama yapmaktadır: "Bir müddet sonra yeni kurulan Ankara Üniversitesi bu öğretime daha çok yer vermeye başladı. Yalnız ilim zihniyetiyle ideolojik görüşlerin birbirine karışması yüzünden bu teşebbüsler yarım kaldı."[9] Gene aynı kitapta yer alan "Yakın Doğuda Sosyoloji" başlıklı makalede konuyu başka bir şekilde değerlendirmektedir: "Ankara Üniversitesi'nin Dil-Tarih Fakültesi'ndeki sosyoloji kürsüsü 1946'da siyasî düşüncelerle lağvedilmiş ve iki öğretim görevlisi bu dersi okutmaya devam etmiştir."[10] Konuya çok geç bir dönemde yeniden dolaylı olarak değindiği zaman da ilginç saptamalar yapmaktadır: Hasan Âli Yücel "Millet Meclisi kürsüsünden Emin Soysal ve Kenan Öner'in hücumlarına uğradığı gibi bu sonuncusuna karşı açtığı mahkeme yüzünden memleketin fikir seviyesini alçaltan birçok tanıklıklar oldu."[11] Bir başka deyişle, Dil-Tarih hocalarını da içeren karalama kampanyasının memleketin fikir seviyesini alçaltan bir işlevi olduğunu düşünmektedir. Ancak 1960'dan sonra genellikle Hilmi Ziya'nın konu hakkında düşünce belirtmemiş olması ya da belirttiği düşüncelerin bilinmemesi sadece Hilmi Ziya'ya ilişkin nedenlerden kaynaklanmamakta, Türk düşün dünyasının düşünsel yakın geçmiş konusundaki duyarsızlığından da etkilenmektedir. Hilmi Ziya'nın bilim özellikle de sosyoloji üzerine ideolojik etkilerin yoğun ve yaygın olduğunu altını çizerek vurgulamasına karşın, ideolojik etkilenimin görece en az yansıdığı anılan DTCF öğretim üyelerinin çalışmaları hakkında ideolojik görüşle bilimsel zihniyetin karıştığı saptamasını yapması gariptir. Üstelik o ölçüde önemli olmayan ve ideolojik niteliği bariz sosyoloji çalışmaları üzerinde derinlemesine dururken, Dil-Tarih hocalarının çalışmalarını anmaması, birkaç satırla kamufle ederek geçiştirmesi kendi içinde çelişkilidir. Hilmi Ziya hakkında gerçekleştirilen iyi niyetli fakat birçok hatayla malül bir çalışmada Hilmi Ziya'nın Dil-Tarih tasfiyesinde bir dahli olmadığı belirtilmiştir.[12] Hilmi Ziya'nın böyle bir işte dahlinin olması zaten mümkün değildir. Çünkü, Hilmi Ziya o sıralar şaibeli bir durumdadır ve şaibe ancak *Millet ve Tarih Şuuru* ve *Tarihî Maddeciliğe Reddiye* yapıtlarıyla bir ölçüde azalacaktır. Bir ölçüde azalacaktır, zira Hilmi Ziya 1960 üniversite tasfiyesinden nasibini alacak ve sadece Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki görevine devam edecektir. Zaten İlahiyat Fakültesi'nin kuruluşunda görevlendirilmesi de aynı konulara değişik bir bakış açısıyla yönelmesini ve düşünce değiştirmesini kolaylaştıracaktır. Hilmi Ziya 1940'lı yılların ortasında gerçekleşen bu değişim sonrasında gene bir sistem dahilinde, ama başka bir sistem dahilinde düşünmeye başlayacaktır. Bu yeni yönelimiyle de soyut yaklaşımı çerçevesinde Türkiye'de sağ doğrultudaki akademik çalışmaları etkileyecek, ancak bu etki de tıpkı soldaki 1960 sonrası etki gibi alabildiğine sığ olacaktır. Türkiye'nin istikrarsız siyasal yapısı, bilimsel alandaki birikimi ve gelenek oluşmasını silip süpürmektedir. Birikim ve gelenek oluşmamasına en büyük katkı da zaptiye görevi yapmaya gönüllü akademisyenlerin çokluğundan ve üniversitelere evvel eski musallat olan düşünce korkusundan kaynaklanmaktadır.

Bu öyle bir korkudur ki, Behice Boran'ın ve Muzaffer Şerif'in bir zamanlar öğrencisi olmuş, bugünün ciddi sosyologunun DPT'nın ısmarladığı *Ereğli* çalışmasının kaynakçasına 1964'de koyamadığı 'An Outline of Social Psychology' yapıtını yirmi yıl sonra yeniden yayınlanan ve tek bir satırı değiştirilmeyen aynı çalışmasında ancak anabilmesidir.[13] Kaldı ki, Mübeccel B.Kıray'ın çalışmalarında Behice Boran'ın ve Muzaffer Şerif Başoğlu'nun yaklaşımlarının etkileri çok barizdir. Ancak Hilmi Ziya Ülken daha dürüst davranıp 1950'li yıllarda kamufle etmeye çalışsa ve bilgiyi bir Amerikan yapısına dayandırsa da, Muzaffer Şerif Başoğlu'nun önemli çalışmalarından -sosyolojiyle bağlantılı bilimsel sosyal psikoloji yapıtlarını belirtirken- bahsetmektedir: "En mühim monografilerden birkaçını zikredelim: H.Cantrill ile R.K.Merton'un kollektif tenbih (uyarım) hakkındaki yeni araştırmaları, S.A.Stouffer'in dört cilt halinde ordu ahlâki hakkındaki kollektif eseri, Lazarsfeld, Berelson, Allport, Howland, Janowitz, Shuman, A.M. Lee'nin radyonun ve diğer düşünce ve yayın vasıtalarının içtimaî tesirleri hakkındaki birçok raporlarını, M.Sherif'in Cantrill ile birlikte ve yalnız olarak benlik teşekkülü, idrak v.s. hâdiselerinin sosyal faktörleri üzerine tecrübelerini ... bu arada sayabiliriz."[14] Ayrıca suçlayıcı nitelikteki üniversite kökenli yayınların, sözlerin, demeçlerin o dönemde oldukça yaygın olduğu pek bilinmemektedir. YÖK üzerine en gerçekçi düşünceleri telaffuz eden birinin, Hüseyin Hatemî'nin YÖK uygulamalarıyla ilgili somut ve doğru bir saptaması gönüllü zaptiyelik konusundaki işlevin sürekliliğinin önemli bir göstergesidir. Şimdi YÖK üyesi olan bir üniversite öğrencisi Dil-Tarih hocalarının mahkemesinde Pertev Naili Boratav'ın komünist düşünceleri savunan Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanlarını ısrarla okutturduğunu söylemiştir.[15] O sıralarda Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın yeni bir romanının yayınlanacağını duyuran *Yeni Sabah* gazetesi, ilanlarıyla sözü edilen öğrencinin mahkemedeki konuşmasını alenen gırgıra almıştır. Şimdilerde maddeci tarihçi olarak nitelenen Mehmed Fuad Köprülü de *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergilerinde yayınlanmış yazılar Şefik Hüsnü'nün lideri olduğu TKP tarafından belirlendiğine göre konuyu bir akademik özgürlük sorunu şekline dönüştürmemenin gereği üzerinde durarak tasfiye olayına geçerli bir dayanak aramaya çalışmıştır. Başka bir deyişle, sözü edilen zaptiye görevi yapmaya meyyal tutum döneminde geçerli olabilecek bir düşünsel korku yaratmıştır. Bu korkunun aşılamaması yanında yakın geçmiş üzerine düşünmeme alışkanlığı belki de en başta sosyoloji kürsü ve bölümlerindeki akademisyenleri Türkiye'deki sosyoloji tarihinin ve Türkiye'de sosyoloji eğitimi tarihinin cahilleri sınıfına sokmuştur.[16]

Hilmi Ziya Ülken'in eserleri defalarca basılmıştır. Bazıları önemi ve dönemi geçtiği için basılma gereği duyulmamıştır. Ama *Şeytanla Konuşmalar*'ın yeniden basılmasını muhtemelen Hilmi Ziya da istememiş olmalıdır. Çünkü, Hilmi Ziya *Şeytanla Konuşmalar*'ı 1940'lı yılların ortalarından sonra okuduğunda bir ölçüde kendini de yapıtta bulacaktır. Muzaffer Şerif ise yazdığı

makalede *Şeytanla Konuşmalar*'ın sergilediği kültür patolojisinin derinliğine tartışılması gereği üzerinde durup, Ziya Gökalp'in konuşmak ve susmak eylemlerinin zamanını çok iyi ayarladığını, siyasi gücün doğrultusunda düşüncelerine şekil verdiğini belirten pasajların altını çizmiştir.[17] Muzaffer Şerif Başoğlu ayrıca "Ahlâkî idealizmin reel şartı" ve "Firiciderli Evliyalar" makalelerinde ahlâk konusunu öncelikli bir sorun olarak algılamıştır. Hilmi Ziya'da ahlâk sorunu zaten önceliklidir. Papağanların filozof olup olamayacakları *Şeytanla Konuşmalar*'ın iğneli sorularından biridir. Düşüncenin düşünen adamdan daha az önemli olduğu da *Şeytanla Konuşmalar*'ın temel düşüncelerinden biri. Testi de içinde bulunan şarap ve sudan önemlidir. Niyazi Berkes de düşünceden çok düşünen adama, şarap ve sudan çok testiye bakıp 1945-1950 dönemine ilişkin olarak şunları söylüyor: "Bu genel çılgınlık içinde düşünce sustu. Türk siyasî düşünüşünü her devirde güdükleştiren 'hayalât' ideolojilerinin çeşitleri, sayısız simaları çıktı. Türk düşünüş tarihinde bu devir kadar utanç verici, bu devir kadar fikir ve değerlerin aşağılaştırıldığı, bu devir kadar saldırganlığın terbiyesizleştiği bir devir yoktur."[18] Birkaç sayfa sonra da hızını alamayıp ekliyor: "Bu devrin aynı derecede utandırıcı yanı, aydınların çoğunun bu rezalet karşısında susması, vardığı sonuçlara karşı umursamazlığı olmuştur. Çoğu Atatürk zamanının yetiştirdiği bu aydınların bu duygusuzluğunda, eğitim sisteminin yukarıda dokunduğumuz, Kemalizme ayak uyduramayan sakatlıklarının rolü olmuştur. Atatürkçülüğün, aydın kütlesi arasında ne kadar yüzeyde, ne kadar takma kaldığını görmek, o zamanın ıstırabını çekenlerin acısını büsbütün derinleştirmiştir. O zamanın aydınları, bugünkü aydınların gösterdiği canlılığı gösterebilmiş olsaydı Türk toplumsal ve siyasî düşünüşü gelişebilecek, siyasî hayata şuur ve fikir katılabilecekti. Bu başarısızlıkta, kendini Batıcı sayan aydınların, özellikle toplumsal bilimlerde yer alan profesörlerin sorumluluğu en az gericilerin sorumluluğu kadar büyüktür."[19]

Belki de Niyazi Berkes yukarıdaki düşüncelerini sosyolog kimliğinden soyunup kişisel gözlemleri olarak aktarıyor. Genellikleri atlayıp ayrıntıları abartıyor. Yoksa akademisyenlerdeki gönüllü zaptiyelik eğilimi ve düşünceden korku o dönemden mi iyice kökleşip kemikleşmiş bir karakter özelliği olarak tevarüs edildi? Yoksa o dönem kimselere çaktırmadan sökülüp çıkarılamayacak bir şekilde iyice hafızalara mı nakşedildi? □

[1] Hilmi Ziya 1966 yılında yayınladığı *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* yapıtında medeniyetin intikali konusundaki görüşünü bütünüyle değiştirmemekle beraber Türkiye'de özgün düşünce üretilmeyip aktarmacılıkla yetinildiğini açıkça yazmıştır: "Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi orijinal fikirler ve dünya için yeni görüşlerin tarihi değildir. Fakat bütünü ile Türkiye için yeni ve gerçek yaradışları hazırlayan eserlerin tarihidir." Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, C.I, Selçuk Yay., İstanbul, 1966, s.4.

[2] Hilmi Ziya Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1. B., İstanbul, 1948, s.V.

[3] Hasan Tanrıkut, "Yeni Felsefe Mektebi", *İnsan*, No: 22 (Nisan 1943), s.16.

[4] *a.g.m.*, s.17.

[5] "Yeni Bir Felsefe", *Yurt ve Dünya*, C. IV, No: 29 (Mayıs 1943), s.182.

[6] Ülken, *Türkiye'de Çağdaş...*, C.II, s.636.

[7] Hilmi Ziya Ülken, *Yirminci Asır Filozofları*, Kanaat Kitabevi, t.y., s.V.

[8] Osman Turan, *Gafletten Uyanalım!.. Üniversitedeki Aşırı Solcu Hocalar Meselesi*, Türk Kültür Derneği Yay., Ankara, 1948, s.8-9.

[9] Hilmi Ziya Ülken, *Dünyada ve Türkiye'de Sosyoloji Öğretim ve Araştırmaları*, Türkiye Sosyoloji Cemiyeti Yayınları No: 4, Anıl Yay., İstanbul, 1956, s.55-56.

[10] *a.g.e.*, s.151.

[11] Ülken, *Türkiye'de Çağdaş...*, C.II, s.781.

[12] Ayşe Özberki Hilmi Ziya'nın kızı Gülseren Artunkal'dan aldığı bilgilere göre tasfiye olayında Hilmi Ziya'nın olumsuz etkisi olmadığını yazmaktadır. 1947 yılında soruşturmacılar arasında yer alan Hilmi Ziya'nın her seferinde suçlamaların bir mesnedi olmadığını belirttiğini aktarmaktadır. Ayşe Rahşan Özberki, *Hilmi Ziya's Life and Thought from 1928 to 1960. In Relation to the Political and Religious Developments in the Republic of Turkey*, basılmamış yüksek lisans tezi, 1986, s.191. Böylesi bir saptamayı kuşkuyla karşılamak gerekmektedir. Özberki tasfiye sürecini yeterince bilmediği gibi, Hilmi Ziya'daki düşünsel değişiklikler konusunda da fazla duyarlı değildir. Çalışması da Hilmi Ziya'nın düşüncelerini anlamak bakımından körün fili tarifi gibidir. Bu yanılgıların müsebbibi de herhalde sadece kendisi değildir.

[13] Karşılaştırma için bkz: Mübeccel Belik Kıray, *Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, T.C. Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı Yay., Ankara, 1964, s.241-242; Mübeccel Belik Kıray, *Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, İletişim Yay., İstanbul, t.y., s.212. *An Outline of Social Psychology* yapıtını Muzaffer Şerif Başoğlu C.W.Sherif ile birlikte yazmış ve 1948 yılında yayınlamıştır.

[14] Ülken, Dünyada ve Türkiye'de Sosyoloji..., s.119-120.

[15] "Şahid Zeynep Korkmaz, Pertev Beratav'ı hocası olmak itibarile takdir ettiğini, ancak ortada bir memleket meselesi bulunduğunu, Pertev Beratav'ın Fakülteye gelmesini müteakip sol temayüllerin arttığını, kendilerine bir gün Hüseyin Rahmi'nin bir eserini vererek tedkik ettirdiğini, bu eserde komünistlik propagandası sezdiklerini söylemiştir. *Yeni Sabah*, 22 Haziran 1848.

[16] Türk sosyoloji tarihi ve Türkiye'de sosyoloji eğitimi tarihi konusunda düşünce belirtirken Baykan Sezer gerçekçi bir saptama yapmaktadır: "Türk sosyoloji tarihi belli tarihden bu yana artık üniversitelerimizde sosyoloji ile sınırlıdır. Sosyologlarımız da üniversite ya da yüksek okul öğretim üyelerinden başkaları değildir. Sosyoloji araştırmaları da dersler çerçevesini ve üniversitelerin gerektirdiği çalışmaların sınırını aşmamaktadır. Bunun sonucu olarak Türk sosyoloji tarihi konusunda geniş araştırmalar yapılmamaktadır. Gerek duyulmamaktadır. Konuyu ele almış sayılı incelemeler ise birer dergi yazısının boyutlarını aşmamaktadır. Ve yine aynı nedenlerle Türk sosyoloji tarihi olarak yalnızca Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin'in kişilik ve görüşlerinin tanıtılması ile yetinilmekte ve bu iki sosyoloğumuzdan sonraki gelişmeler üzerindeki etkileri bir-iki satırla, o da genel yargılarla geçiştirilmektedir." Baykan Sezer, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1985, s.195. Baykan Sezer başka önemli ve doğru saptamalar da içeren çalışmasında sözü edilen yargıyı -sosyoloji araştırmalarının neden dersler çerçevesini ve üniversitenin gerektirdiği çalışmaların sınırlarını aşmamasının dayanaklarını- daha derin bir şekilde düşünerek yorumlaması halinde daha gerçekçi saptamalar yapabilirdi. *Sosyolojide Ana Başlıklar* da sözü edilen sınırları pek geçmeyip bazı temel sorunları bir iki satırlık genel yargılarla geçiştirmenin ötesinde çoğu önemli konuyu da atlamaktadır. Tek farklı nokta ise kimi genel yargıları biraz değişik bir biçimde anlamlandırmaya çalışmasıdır. Üniversite dışındaki kişilerin Türkiye sosyoloji tarihi konusunda daha anlamlı saptamalar yapamayacağının belirtilmesi ise biraz yaygın okuma uğrası vasıtasıyla düzeltilebilir. Üzerinde sosyoloji yapıtı yazan kitaplardan ziyade sosyolojik saptamalara dikkat edilerek konu araştırılırsa daha doğru yargılara ulaşılabilir. Ziya Gökalp'in sosyologluğunun fazlasıyla önemsenmesi de böylesi bir yönelimin çalışmaların iç tutarlılığına hiç mi hiç halel getirmeyeceğinin dayanağıdır.

[17] Muzaffer Şerif Başoğlu'nun *Şeytanla Konuşmalar*'dan önemseyip alıntıladığı kısım şöyledir: "Vakaların arkasından koşarak tam zamanında kim yetişebilir ve olan işleri olacak şeylerin en mükemmeli diye ondan iyi kim gösterebilirdi? Şuradan buradan toplanmış biçare muharrirlerin ağzını tıkayıp miraslarını ondan iyi kim toplayabilirdi? Sarıkamış ve Bulgurpalas zaferleri için ondan iyi kim kaside yazabilirdi? Sözün gümüş ve sükûtun altın sayıldığı bir yerde ondan iyi kim susabilirdi?" Muzaffer Şerif Başoğlu, "Hilmi Ziya Ülken, Şeytanla Konuşmalar", *Adımlar*, Yıl: I, No: 5 (Eylül 1943), s.172.

[18] Niyazi Berkes, *İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz?*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1965, s.145.

[19] *a.g.e.*, s.147. Behice Boran da benzeri değerlendirmeler yapmaktadır: "Dergi (Yurt ve Dünya) ve onu çıkaranlar sol ve solcu olarak damgalandı. Damgalandı diyorum, çünkü o zamanki egemen zihniyete göre bir fikri, yayını, kişiyi sol ve solcu olarak nitelemek onu kesin ve mutlak olarak mahkûm etmek, toplumdan dışlamak, yaşam hakkı tanımamak anlamına geliyordu. Bu zihniyet ve buna dayanan olaylar bugün de bütünüyle ortadan kalkmış değildir. Ama o zamanki boğucu yoğunluğuna, toplumun politik, sosyal ve tüm yönleriyle düşünsel yaşamını dondurucu etkinliğine sahip değildir." (Uğur Mumcu, *Bir Uzun Yürüyüş*, Tekin Yay., İstanbul, 1988, s.34-35.) Behice Boran'ın o zamana ilişkin olarak söylediği başka ilginç şeyler de vardır: "Hatırladığım kadarıyla, savunma tanığı göstermedim, göstereceğim öğrencilere solcu damgası vurulacak, belki de fişlenecektiler. Boratav ve Berkes de göstermediler sanırım. Fakülte öğretim üyeleri içinde ise savunma tanığı olabilecek kimse yoktu." *A.g.e.*, s.41. Uğur Mumcu Dil-Tarih tasfiyesi konusunda soracağı soruları çok detaylı olarak bilmemekte, Behice Boran ise zaman zaman sorulmayan olayları anlatmak suretiyle sorunun daha bir açıklık kazanmasını sağlamaktadır. Uğur Mumcu'nun tasfiyeye giden süreçte DTCF Dekanı ve Ankara Üniversitesi Rektörü olarak görev yapan Enver Ziya Karal'ın etkisi konusunda soru sormaması da dikkat çekmektedir.

Sekiz Adet Basılan Bir Şiir Kitapçığı: *Nefâyisü'l-Enfâs*

KİTAP meraklıları arasında eskiden basılmış irili-ufaklı bir kısım kitapçıkları, eski adıyla söylersek "risale"leri toplayıp biriktiren ayrı bir grup koleksiyoncunun varlığını, eski kitap toplamaya meraklı hemen herkes bilir. Yine konunun erbabınca çok iyi bilindiği gibi, bu tür kitapçıklar arasında herkesçe bilinen bazı meşhur eserler kadar, muhtevasına göre, bazan onlardan daha kıymetli nice risaleler ve adı sanı duyulmamış nice önemli yazarlar vardır. Bu yazının konusunu da işte böyle bir kitapçık teşkil ediyor.

Benim yaşıtlarım ve benden önceki nesil Sâmih Rifat adını, özellikle:

Yaslı gittim, şen geldim
Aç koynunu ben geldim,
Bana bir yudum su ver,
Çok uzak yoldan geldim.

dörtlüğüyle başlayan meşhur "Akdeniz Kıyılarında"[1] şiiriyle hatırlar. Yanılmıyorsam ilkokul kitaplarımızda yer alan ve benim yaşımdaki bütün ilkokul öğrencilerinin ezbere bildiği bu şiir, müzik derslerinde, kır gezilerinde ve millî bayramlarda yüksek sesle ve marş tarzında toplu halde okunurdu.

Türk edebiyatına biraz daha meraklılar ise Sâmih Rifat adını, Yahya Kemal'in "İthaf"[2] şiiri dolayısıyla hatırlayacaklardır. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Yahya Kemal için, "hayatının ârızalarını değil, ruhunun susuzluğunu nakleder"[3] dediği bu şiir, yine A.H. Tanpınar'ın ifadesiyle, Sâmih Rifat'ın

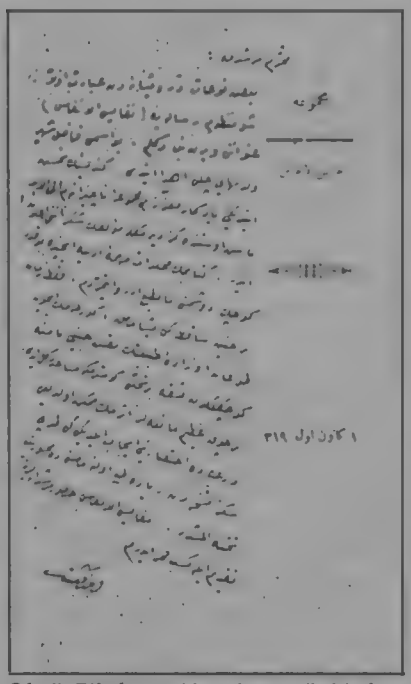

Sâmih Rifat'ın şeyhine el yazısı ile ithaf ettiği kitabın kapağı.

"Alevî ilhamın son şaheserlerinden"[4] olan ve:

Hezârân per açıp reng ü ziyâdan
Ufûl etmiş güneş sahn-ı semâdan
Şebistân-ı elem hâlî sadâdan
Gönül pür-girye hâl-i inzivâdan

dörtlüğüyle başlayan meşhur "Nefes"inden alınan ilhamla yazılmıştır.

Kronolojik olarak biraz daha gerilere gidersek, Sâmîh Rifat'ı 1893'lü yıllardan başlayarak II. Abdülhamid devrinin *Hazîne-i Fünûn* (1893-1894), *Mekteb* (1894), *Maarif* (1896), *Resimli Gazete* (1896-1897) ve *İrtikâ* (1899-1900) gibi tanınmış edebî dergilerinde Abdülhak Hâmid tesiri altında ve aruz vezniyle şiirler yazan bir şair olarak görürüz. Aynı zamanda Bektaşi tarikatına mensup olan Sâmih Rifat, II. Meşrutiyet'i takip eden yıllarda biraz Bektaşilikten aldığı ilham, biraz da Mehmet Emin'le açılan sade dil ve hece vezniyle halk şiiri tarzında şiir yazma cereyanından aldığı cesaretle bazı nefesler de kaleme alır. Bir kısmı bestelenen bu nefeslerin en tanınmışı, yukarıda bahsettiğimiz, Yahya Kemal'in "İthaf" şiirine ilham kaynağı olan meşhur "Nefes"tir.

Şiir yanında özellikle Türk dili ve eski Türk tarihi alanında çalışmalar yapan bir ilim adamı hüviyetine sahip olan ve ölümünden önce çok kısa bir süre Türk Dili Tedkik Cemiyeti reisliğinde de bulunan Sâmih Rifat'la ilgili olarak kitaplıklarımızda dikkate değer bir eser var: *Sâmih Rifat* (Hayatı ve Eserleri). Onun 3 Aralık 1932'de ölümünden iki yıl sonra yayımlanan bu değerli eser, divan edebiyatı, Türk halk edebiyatı, yeni Türk edebiyatı ve Türk musıkisi başta olmak üzere çeşitli konularda bugün çoğu aşılmamış birer âbide gibi duran kaynak eserler veren Sadettin Nüzhet Ergun'un. Sâmih Rifat'ın hayatı ile edebî, fikrî ve kültürel faaliyetlerinin anlatıldığı; ayrıca şiirleriyle makalelerinden örneklerin de yer aldığı bu eserde Sadettin Nüzhet'in de belirttiği gibi, Sâmih Rifat'ın gençlik yıllarından başlayarak son zamanlarına kadar yazmaya devam ettiği manzumeleri büyük bir kitap teşkil edecek hacimdedir[5]. Sâmih Rifat, uzun yıllar şiirle meşgul olduğu, bir dönem Abdülhak Hâmid-Recâizâde Ekrem, bir dönem İsmail Safâ-Tevfik Fikret tesiri altında şiirler yazmış olduğu halde[6], büyük bir yekün tutan şiirlerini bir kitap haline ge-

tirmemiş veya getirememiştir.[7] Yine buradan öğrendiğimize göre, Sâmih Rifat'ın yakın dostu Veled Çelebi (İzbudak), bu manzumeleri ihtiva edecek şiir mecmuasına bir ad bile koyar: *Nefâyisü'l-enfâs*. Fakat Sadettin Nüzhet, şairin bu isim altında bir eserinin yayınlanıp yayınlanmadığı hususunda herhangi bir açıklama yapmaz.

Başta Seyfettin Özege'nin *Eski Harfli Türkçe Eserler Kataloğu* olmak üzere İstanbul'daki bellibaşlı kütüphanelerin kataloglarını karıştırdığımız, eski kitap meraklısı bazı dostların özel kitaplıklarına da başvurduğumuz halde, böyle bir şiir kitabının mevcudiyeti konusunda herhangi bir şey öğrenemedik. Ancak mutlu bir tesadüf sonucu bir arkadaşın elinde sözkonusu eserin, şairin el yazısı ile şeyhine ithaf edilmiş bir nüshasını görünceye kadar[8]. Fakat bilinmeyen bazı sebeplerle sadece sekiz adet basılabilen *Nefâyisü'l-enfâs*, Sadettin Nüzhet'in sözünü ettiği gibi, Sâmih Rifat'ın bütün şiirlerini ihtiva etmemektedir. Kapağında 1 Kânun-ı evvel 319 (yani 14 Ocak 1904) tarihi bulunan on bir sahifelik bu küçük kitapçıkta şairin sadece altı manzumesi yer almaktadır. Fotokopisini verdiğimiz kitapçığın kapağında Sâmih Rifat'ın kendi el yazısı ile şeyhine hitâben kaleme alınmış ithafta ise kitapçık hakkında dikkate değer bazı bilgiler verilmektedir. Şu anda arkadaşımız Nihat Azamat'ın elinde bulunan bu imzalı yegâne nüshanın kapağında Sâmih Rifat'ın el yazısı ile şeyhine hitaben şu cümleler yer almaktadır:

"Muhterem mürşidime:

Ba'zı nefehât-ı dervişâneden ibâret olan şu manzum risâleye *Nefâyisü'l-enfâs* unvânını veren ben değilim. Bu ismi fâzıl-ı şehîr Veled Bahâyî Çelebi ihdâ etti. Kendisinin bahş ettiği bu yâdigâr-ı muazzezi mecmua-i nâçizânem ilelebed baş üstünde gezdirmekle müellifin şükrânını ilân eder. Kitabımın muhalledât-ı mühimme-i edebiyye içinde bu kadar küçük düşmesini bittabi arzu etmezdim. Fakat zaman bir cenîn-i sâkıt gibi yaşamamak, görülmemek için doğan o zâde-i tabiatın nakş-ı cebînî nâmına küçüklükten başka bir şekille göstermeğe müsaid değil idi. Birçok azîm mânialar eserimin mümkün olduğu derecede ihtisârını icâb eylediği gibi topu sekiz nüshadan ziyade tab' olunamamasını da mecburiyet tahtına almıştır. *Nefâyisü'l-enfâs*'ı huzûr-ı mürşidânelerine takdîm ile kesb-i fahr ederim. Sâmih Rifat"[9].

Bu takdimden anlaşılacağı gibi, eserin kütüphanelere intikal etmemiş olmasının sebeplerinin başında sekiz adet gibi çok az sayıda basılmış olması gelmektedir. Ancak kitapçığın bu kadar az miktarda basılmış olmasının açıklamasını ben henüz yapabilmiş değilim. Eserin basımı sırasında, basıldığı matbaanın yangın veya benzeri herhangi bir tehlikeye uğraması ya da başka bir sebeple basımının durdurulmuş olabileceği ihtimalleri de, eserin neden sekiz adet basıldığını açıklamaya kâfi gelmiyor. Sanıyorum bugüne kadar sırf bu yüzden, âdeta nâdir bir yazma eser gibi meçhul kalan bu kitapçık da aynı âkıbete uğrayan benzerleri gibi üzerinde yılların biriktirdiği tozları kaldıracak birilerini beklemektedir. □

ABDULLAH UÇMAN

[1] *İleri*, nr. 1685, 14 Teşrin-i evvel 1338/1922.

[2] "Abdülhak Hâmid'den sonra Iedünnî şiirin menbaları kurudu. Sâmih Bey'in hâtif sadâsını andıran bir manzumesi bu çorak devrin en güzel eseridir. O eserin kafiyelerinden doğan bu mısrâları sahibine ithâf ediyorum." cümlesiyle Sâmih Rifat'a ithaf edilen bu şiir ilk önce *Şâir* mecmuasında (nr. 5, 9 Kânun-ı sânî 1919, s.66) yayımlanmış, daha sonra şairin *Eski Şiirin Rüzgârıyle* adlı kitabına da alınmıştır (İstanbul 1962, s.125-126).

[3] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yahya Kemal*, İstanbul 1962, s.15

[4] a.g.e., s.17

[5] *Sâmih Rifat* (Hayatı ve Eserleri), İstanbul 1934, s.LXXXIV

[6] a.g.e., s.LXXXV-LXXXVI

[7] Son devrin en küçük ayrıntılarına varıncaya kadar âdeta bilançosunu tutan İbnülemin Mahmud Kemal İnal da *Son Asır Türk Şairleri*'nde Sâmih Rifat'a ayırdığı sayfalarda ondan "Eski ve yeni tarzlarda pek güzel şiirler yazarak edebî mecmua ve gazetelerle neşretmiştir. Her zamanın icâbatını takdir ve tevkir eden ve "Nabza göre şerbet eyler îtâ" mısrâına mâsadak olan ezkiyâdan idi." (İstanbul 1970, s.1641-1642) şeklinde sözettiği halde, şiir kitabından herhangi bir şekilde bahsetmez.

[8] Yine Sadettin Nüzhet'in eserinden, Sâmih Rifat'ın, Karaağaç Bektaşi dergâhı şeyhi Huseyin Baba'nın müridlerinden olduğunu öğreniyoruz (bk. a.g.e., s.LXXXV).

[9] Kitapçığın içinde Bektaşi nefesleri tarzında şu şiirler yer almaktadır:
I. "Mersiye" (s.3-6)
"Muharrem oldu, değildir gözumde şimdi cihân" mısraıyla başlayan bu manzume altışar mısralı sekiz kıt'adan ibarettir.
II. "Kıt'a: Muharrem'de" (s.7)
"Geldi hengâm-ı elem, vakt-i figan ağlaşalım" mısraıyla başlayan bu şiir tek kıt'adır.
III. "Diğer kıt'a" (s.7)
"Ağladım, yandım şehîd-i Kerbelâ'nın hâlini" mısraıyla başlayan bu şiir tek kıt'adır.
IV. "Nefes, uşşak" (s.7-8)
"Meded ey pîr-i kudsî âsitânım!" mısraıyla başlayan bu nefes altı kıt'adan meydana gelmektedir.
V. "Nefes, uşşak" (s.9-10)
"Ezelden âşıkım ben Muhammed Mustafa'ya" mısraıyla başlayan bu nefes beş kıt'adan meydana gelmektedir.
VI. "Nefes, rast" (s.10-11)
"Nedir sende ey dil! Bu dağ-ı elem" mısraıyla başlayan bu nefes beş kıt'adan meydana gelmektedir.
VII. "Nefes, hüzzam" (s.11-12)
"Hezârân per açıp reng ü ziyâdan" mısraıyla başlayan ve farklı bir el yazısıyla yazılan bu meşhur nefes altı kıt'adan meydana gelmektedir.

Anadolu Kenti

Uğur Tanyeli, *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. yy.)* İstanbul, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yay.; 1987.

"BİLİMSEL" eserlerin çoğu için geçerli olmak üzere, serinkanlı yaklaşımların oldukça uzun zamandan beri bir kenara bırakıldığı ülkemizde, Uğur Tanyeli'nin çalışma yöntemini sunarken, bazı basmakalıp modelleri tartışmaya dahi almayacağını (örneğin, İslam Kenti modeli) ilân etmesi ve kentleşmeyi yaratan ana etmenin kentlilerin kökeni olmadığını; kökenin ancak "kentleşmenin biçimi"ni aydınlatan bir neden olabileceğini ortaya koyması, bilimsel endişeleri ağır basanların bu kitaba, daha başlangıçta ısınmalarına yol açmaktadır.

Yazarın kitabını kurgularken Anadolu'nun Türkler öncesi kentsel tarihine yer ayırması ve üstelik bunu "miras" olarak nitelemesi, Türk-öncesi her türlü oluşumun etkisini reddeden resmî/geleneksel tarihçiliğin belki de artık -hiç değilse bazı kimselerde- aşılmaya yüz tuttuğunun müjdesi sayılmalıdır. Ancak, Bizans aracılığıyla Anadolu-Türk kentine intikal eden antik kent mirasının incelenmemesi bir eksiklik olarak kendini ortaya koymaktadır. Öte yandan, Bizans kentlerinin Türkler öncesindeki gerilemeleri, bana göre bir miktar abartılı bir şekilde savunulmuştur. Çünkü tüm tarihler gibi, Bizans tarihi de düz bir çizgi halinde akıp gitme-

miş; gerileme ve yükselme dönemleri birbirlerini izlemişlerdir. Ayrıca, Bizans egemenliğindeki tüm mekân için aynı çözümlemeleri yapmak mümkün değildir. Bizans Anadolu'suyla sınırlı bir yaklaşımda bile, kentsel kaderler açısından çok farklı tablolar çizmek mümkündür. Öte yandan, yazar Bizans Anadolu kentlerine ilişkin bazı nüfus tahminlerini abartılı bulurken haklı olmakla birlikte, *kastron*'u yalnızca kale olarak kabul edip, bunun aynı zamanda, küçük de olsa -bazen de büyük- bir kent olduğunu görememiştir. Tarihsel araştırmalarda karşımıza çıkan en büyük sorunlardan biri de dilsel alana ait olanlardır. Kelimeler eskiden de, hep bugünkü anlamlarında kullanılmamışlardır; onların da bir tarihi vardır. Tarihsel semantik araştırmalarına girişmeden, kelimelerin bugünkü anlamlarından yapılan çıkarsamalar bazen büyük hatalara kaynaklık edebilmektedir.

Kastron da bunlardan biridir. Tıpkı Batı oluşumları esnasında, Orta Çağın dar suriçi alanlarının kıyısında oluşan *bourg* (burç) adını alan yeni kentsel oluşumlarda olduğu gibi; Anadolu'nun bir yandan feodal parçalanma, öte yandan da dış güçlerin istila ve talan hareketleri nedeniyle, kentlerin tahkim edilmeleri kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda Bizans kentine *kastron* denilmesinden daha doğal birşey olamaz. Yazarın, gene kullandığı kaynakların bağlamında düştüğü bir hata da, Bizans kentleri için reddettiği yüksek kentsel nüfus rakamlarını, bu kez 12.-13. yüzyıllardaki "ilk Türkleşme dönemi" kentlerine tanımasıdır. Yazarın Osman Turan'a dayanarak, 13. yüzyılda Sivas için 120.000 ve Kayseri için 100.000 olarak verdiği nüfus rakamları iyice tartışılmaya muhtaçtır. Yazar bu rakamların abartılı olabileceklerine dair kuşkusunu belirtmiş olmakla birlikte, gene de yoğun biçimde kentleşmiş bir Türkiye imgesinden söz etmektedir. Tarihsel demografi konusunda çok geri olunmakla beraber, Batı'da yapılan tarımsal teknikler tarihi çalışmaları, kentler için olmazsa olmaz kırsal tarımsal artık miktarını hesaplamamıza izin vermektedir.

Nadasın uygulandığı ve toprak ıslah çalışmalarının başlamadığı, göğüs koşumu (yani çekici güç olarak atın) ve pulluğun kullanılmadığı 13. yüzyıl Anadolu'sunda, doğrudan üretici hanesi başına artık ürünün toplam ürünün onda biri olduğu hesaplanabilir; yani bir kentliyi besleyebilmek için on köylünün artık ürünü gerekmektedir. Bu durumda yalnızca Sivas ve Kayseri kentlerinin tarımsal ihtiyaçları için 2 milyonluk kırsal aktif bir nüfus gerekir; oranları yarı yarıya azaltsak bile, gene de bir milyonluk bir kırsal nüfus gerekir ki, Anadolu'nun o tarihlerde toplam nüfusunun 5-6 milyon olduğu varsayımı içinde, Kayseri ve Sivas için verilen rakamların olanaksızlığı ortaya çıkar.

Uğur Tanyeli'nin gerçekten ciddi ve yer yer ufuk açıcı çalışmasının en kayda değer noktalarından biri de, Anadolu'ya geldikten sonra kentlere yerleşen unsurların yalnızca Türklerden ve yalnızca göçebelerden oluşmadığını vurguladığı bölümlerdir. Resmî/geleneksel tarihyazımı şimdiye kadar, Anadolu'ya gelen unsurların yalnızca göçebe Türkler olduğunu savunmuş ve bunu ideolojik bir belirleme düzeyine çıkartmıştır. Yazar haklı ve yerinde irdelemelerle, bu kavrayışın tersine çevrilmesine katkıda bulunmaktadır.

Uğur Tanyeli'nin Selçuklu kentsel tasarımı ile Osmanlı kentsel tasarımı arasındaki süreksizliği, kopukluğu çok inandırıcı bir şekilde ortaya koymuş olması da, eserin özgün yanlarından birini meydana getirmektedir. Batı idealizminin silik bir yansıması olan yerli resmî tarihçilik Türk tarihinin Orta Asya'dan itibaren sürekli bir süreç olduğuna inanmış ve insanları da, ideolojik düzeyde buna inandırmaya çalışmıştır. Oysa, tıpkı Bizans'ın Batı'sıyla Doğu'sunun birbirlerinden temel farklar göstermeleri gibi, daha çok İran geleneklerinden etkilenen ve Orta ile Doğu Anadolu üzerinde temellenen Selçuklu kültürü, daha çok Rumeli üzerinde temellenen Osmanlı kültüründen köklü farklar göstermiştir. Yazarın bu iki kültür arasındaki süreksizliği ve ayrılığı, en azından kamu binalarının kent içindeki yeri açısından vurgulaması, bana göre çok ufuk açıcı olmaktadır.

Yazarın kentsel ögelerin evrimine ayırdığı dördüncü bölüm, profesyonel tarihçiler için bile yeni düşünce malzemeleri içermektedir. Örneğin Osmanlı kentinde merkezin yoğunlaşmaktan çok, yayılma eğiliminde olması ve üstelik bu merkezin yalnızca ticari nitelikte olması saptaması, Osmanlı iktisat tarihi üzerinde çalışanların dikkate almaları ve nedenlerini aydınlatmaları gereken bir konu olarak kendini ortaya koymaktadır. Yazarın gene aynı bağlam içinde, Osmanlı kentlerindeki mahallelerin fizik olarak tanımlanmış birimler değil de, toplumsal olarak tanımlanmış birimler olduklarını göstermesi, Osmanlı tarihçilerini herhalde meşgul etmelidir; ben kendi hesabıma, bunun

Veüe d'Erzeron Capitale d'Armenie

Şekil 3.9. 18.yüzyılın başlarında Erzurum ve Kalesi. Kentin 13.yüzyıldaki yapılaşma özelliklerinin de bu gravürün yapıldığı dönemdekinden çok farklı olmadığı düşünülebilir. (M.P. de Tournefort, Relation d'un voyage du Levant, Amsterdam, 1718, s.111)

Tanyeli'nin Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci *kitabında yeralan Erzurum gravürü.*

avarız tarhıyla bağlantısını düşünmeye başladım.

Herşeyin birbirine karıştığı bir tozkoparan fırtınası ortamında yaşıyoruz. Profesyoneller bile ideolojik olanla (tüm önermelerini kendi içinde her zaman doğrulayan kapalı bir sistem anlamında), bilimsel olanı (önermelerin yanlışlanabilir olduğu açık sistem anlamında) biribirinden ayırmakta güçlük çekerlerken, yoğun ideolojik güdülemelere ve baskılara maruz kalan genel okuyucunun eğri ile doğruyu ayırması son derece güçtür. Uğur Tanyeli'nin mevcut ideolojik çerçeveden sıyrılarak, bilimsel alana intikal etmedeki inat ve direnci her türlü övgünün üstündedir. Üstelik bu eser, ülkemizde örnekleri çok kıt olan bir titizlikle yazılmış, dili Türkçe olmuş ve irdelemeleri hiçbir zaman belli bir düzeyin altına inmemiştir. Öğretici ve ufuk açıcı yanları oldukça fazla olan bu kitabı profesyonel, amatör herkes, okuduğunda kendini ilgilendiren bir şeyler bulacaktır. □

MEHMET ALİ KILIÇBAY

Osmanlı'da İktisadî Bilgi Neden Ortaya Çıkmadı?

Osmanlı Düşüncesinin Çağdaşlaşması, Ahmed Güner Sayar, Der Yayınları, İstanbul 1986

ÇAĞDAŞ iktisat düşünürlerinden J.R.Hicks, tarihçiden farklı olarak iktisatçının, belirli bir tarihî dönemi aydınlatmayı ve bugün ile ilgili olarak geçmişle değil, bugün ve yarın uğruna geçmişle uğraştığını yazmaktadır.[1] Akıp giden zamanı, kronolojik bir seyir içinde takip etmeyi değil, zamanı yekpare bir 'an'da görmeyi ve incelemeyi hedef alan bir tarih felsefesi ile iktisadî fikirler tarihimizdeki tıkanıklıkları, kendi tabiriyle "değişen içinde değişmeyen unsurları"[2] tesbit etmeye çalışan A.G. Sayar, eserini "seçerek ve yaratarak" vücuda getirdi.[3] Kitabı izlediğimizde iki ana soruya cevap aranmakta olduğunu görüyoruz: Neden Osmanlı'da iktisadî bilgi üretimine geçilemedi ve Klasik İktisat düşüncesinin ülkemizde bulduğu kabulün boyutları nelerdi? Bu iki soru farklı iki metodla ele alınmıştır. İlkinde Weber-Ülgener bakış açısıyla rasyonelleşemeyen insanımızın zihniyet dünyası *'anlaşılmaya'* çalışılırken, ikincisinde, Tanzimat öncesi ve ertesinde Osmanlı dünyası ile Batı dünyasının ilk karşılaşmalarından II. Abdülhamid döneminde Ahmed Mithat Efendi'ye kadar olan bölümde Popper-Hutchison düşünce çevresi ile iktisada dair düşüncelerin *'izahı'* anti-pozitivist yöntemle ele alınmıştır.

İktisadî bilginin Osmanlı'da neden ortaya çıkamadığı sorusu Osmanlı insanının neden rasyonelleşemediği sorusu ile paralellik arzetmektedir. Zira ancak iktisadî davranışında rasyonelliği dikkate alan insanların çekirdeğini oluşturduğu bir toplumda iktisat bilimi pozitif cephesiyle iktisadî bilginin muhtevası ve sınırlarının irdelendiği soyut yanının talep edildiği görülüyor. Osmanlı'da böylesi bir talep yoktu. Soruna iktisadî bilgiyi arzeden ya da üreten kesim açısından baktığımızda, bu kez de düşünme sistemiyle şerî-örfî geleneğin dışına taşamayan ve lâik felsefeyi yaratamayan insanı ile Osmanlı düşün hayatı iktisadî soyutta üretmeyi başaramamıştır. Dolayısıyla çalışmasının ilk ana bölümünde Sayar'ın ısrarla Osmanlı insanının davranışlarını ihata eden anti-merkantil zihniyetin ve irrasyonel hareket tarzının dipköklerini araması bu sebepledir. Yazarımız bu iktisadî zihniyetin yerleşmesini, dinin zaman ve mekândan bağımsız yanının şekil verdiği iktisat ahlâkından dikkatle ayırarak, Osmanlı devlet felsefesine, padişahın mülk üzerindeki tasarrufu ve müsadere gücüne, bireye yol gösteren mutasavvıf ve ahlâkçıların servet için mal biriktirmenin karşısında durmaları neticesinde "günlük rızk için endişesiz, yarın kaygısı ve birikim endişesinin" olmadığı bir zihniyetin tabana doğru süzülmesi, iddiharın ağırlıklı yeri paranın üretken bir şekilde tedavülünü sınırlaması gibi unsurların derin tahlili ile araştırmaktadır. Osmanlı klasik döneminde sistemi ayakta tutan normatif politikalar, sikke tağşişi, narh, toprak mülkiyeti ve müsadere hangi boyutları ile şerî-örfî çatışmasında yer aldıkları belirlenerek bu politikaların dinî dayanaklarından çok örfî olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu bakış açısıyla Sayar, dinin, zamanın ve mekânın yıpratamadığı ve yıpratamayacağı yanını bir tarih metodu olarak kullanır. Buna iktisadın zaman ve mekândan bağımsız yanı ilâve edildiğinde ve din ile iktisadın karşılıklı etkileşiminin *acausal* bir çerçevede oluştuğu ileri sürüldüğünde tablo tamamlanmış olmaktadır. Nitekim fütuhatın Osmanlı'daki yeri tartışılırken "dini itici güçle beslenen fütuhatın"[4] II. Mehmed döneminde hızla artışı gelir gider dengesini bozduğu tartışılırken ve aynı problematiğin Barthold'dan aktarıldığı gibi halifelik döneminde İslâmiyetin yayılışının maliye sistemini zor durumda bırakmasının ifade edilmesi[5], iktisadın "anormal" karakterinin anlaşılamaması nedeniyle "yaptırım gücünün" bilinmediğini açık olarak göstermektedir. Dolayısıyla dinin ve iktisadın pozitif cephelerinin sınırlarının dikkatle belirlenmesi ile iktisat zihniyetinin sınırlarını ve kitabın ikinci ana bölümündeki normatif/pozitif ayrımına geçemeyen Türk iktisat düşüncesinin evrimini daha rahatlıkla izleyebiliyoruz.

Kitabın ikinci ana bölümü, yani Klasik İktisadın Osmanlı düşüncesinde bulduğu kabulün boyutları incelenirken özellikle Batılılaşmanın başlangıç noktası da tesbit edilmiş olmaktadır. Can ve mal güvenliğinin sağlanması, iktisadî rejimin "iktisadî hürriyetçilik" olarak benimsenmesiyle Tanzimat bu konuda belirleyici bir öneme sahip görünmektedir. Sayar'ın bu bölümdeki katkılarından biri iktisadî hürriyetçilik/iktisadî eşitlik rejim ayrımını ve onun alt basamağında iktisadî hürriyetçilik içinde laissez-faire/merkantilizm çatışmasını açık bir dille ortaya koyması bugün eşitlik içinde hürriyetin de gerçekleşeceği gibi tamamen 'ütopik' hayallerimize de bir son vermiş olmasıdır. İktisadın bir "tedbirler bilimi" olarak anlaşılması, dün olduğu gibi bugün de rasyonelleşmeye bir türlü geçemeyen sanayicisiyle, üreticisiyle, tüketicisiyle insanımızın iktisadî bilgiyi de, iktisat metodolojisi ile düşünce tarihinin hassas kesişme noktalarını arayarak değil, ancak götürü, kalburüstü kavramlarıyla sadece günü kurtarma endişesi ile talep etmektedir. Bu anlamda dünden bugüne bir değişme olmamıştır. Nitekim Klasik dönemde Osmanlı devletinin bir

savaştan diğerine yuvarlanması, "devletin iktisat politikası üretim ve verimliliğine dayanmadığından"[6] günü kurtarma endişesi hep siyasî gücün sikke tağşişini ön plana almasına yol açmıştı. Bugün de olduğu gibi, "para kadim çizgide Osmanlı insanının düşüncesinde padişahın hükümranlık alanına dahil bir nesnedir"[7]. Dolayısıyla bugün de emisyon hacminin, bu kez 'kalkınma' hedefi ile siyasî iktidarların elinde sınırsızca genişletilmesi, aynı mantalitenin günümüzdeki görünümünü bize vermektedir.

Doğrudan pozitif iktisat bilgisinin üretimine geçemeyen fikir insanımızın düşünce dünyasına eğilen bu çalışmanın geçen iki yıllık sürede sessizlikle karşılanması, acaba ülkemizde iktisadın adaptasyondan öte seçme ve yaratma faaliyeti ile kendini yenileyecek olan bu süreci henüz yeterince başlatamadığının bir ifadesi midir? □

A. DİNÇ ALADA

[1] J.R. Hicks, *Causality in Economics* (New York, 1979), p.3-4 ve 10.
[2] A.G. Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması* (İstanbul, 1986), s.425, dn.8
[3] J.U. Nef, *Sanayileşmenin Kültür Temelleri* (İstanbul, 1986), s.30, A. Toynbee ise bu bağlamda şunları yazmaktadır; "İnsan tarihinin belirli ölçüde kendini tekrarladığı ortaya çıkıyor... İnsan ilişkilerinde etkisini duyuran bu tekrarlama eğilimi, yaratma yeteneğinin araçlarından birisi... tarihin tekrarlanması yaratma eyleminin özgürlüğü yolunda bir adım". *Medeniyet Yargılanıyor* (İstanbul, 1980), s.40
[4] A.G. Sayar, *op. cit.* s.159
[5] *Ibid.*, s.64, dn.22
[6] *Ibid.*, s.182-183
[7] *Ibid.*, s.262. Yazarımız bu düşüncesini günümüze de taşıyarak 'Osmanlı İktisat Düşüncesinde Para ile İlgili Temel Sorunlar ve Bir Merkez Bankası Kurulması Fikri' (*Vakur Versan'a Armağan*, İstanbul, 1987, s.207-214) adlı makalesinde geliştirmiştir.

Büyük Gazi'ye Bir Armağan

Büyük Gazi'ye İstanbul Darülfünunundan Küçük Bir Armağan. Darülfünun Emaneti. İstanbul, 1927, Milliyet Matbaası, 32 sayfa + 2 planş[1].

KUMANDANİ bulunduğu Yıldırım Orduları Grubu'nun lağvı ve Sadrıâzam Ahmed İzzed (Furgaç) Paşa'dan aldığı bir telgraf üzerine Mirilivâ (Tuğgeneral) Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1918 Çarşamba günü Suriye cephesinden İstanbul'a dönmüştü. O gün, İstanbul için kara bir gündü: I. Dünya Savaşı'nı kazanan devletlerin savaş gemileri İstanbul limanında demir atıyor ve gemilerden çıkan askerler kentin önemli noktalarında mevzileniyorlardı. Paşa, bu acıklı manzara karşısında yâveri Cevad Abbas (Gürer) Bey'e şöyle dedi: "Geldikleri gibi giderler."[2] Gerçekten de gittiler; ama gidene kadar dört yıl geçmesi gerekti ve bu süre içinde çok gözyaşı ve çok kan döküldü.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da, 13 Kasım 1918'den 16 Mayıs 1919 Cuma gününe kadar 184 gün kaldı. Çok sevdiği bu güzel kenti tekrar görebilmesi ise ancak sekiz yıl sonra kısmet oldu. Gerçekte, 1924 yılı sonbaharında ve "bir gece ansızın" Hamidiye zırhlısı ile Boğaziçi'nden geçmiş ve Karadeniz'e açılmıştı.[3]

İstanbul, Millî Mücadele'nin unutulmaz büyük kahramanını 1 Temmuz 1927 Cuma günü bağrına basmak mutluluğuna erdi. İstanbul Darülfünunu da bu sevince[4] küçük, mütevazı bir kitapla katıldı. İşte tanıtmak istediğim de bu kitaptır.

"Büyük Gazi'ye Darülfünundan Küçük Bir Armağan", Darülfünun Emini (Üniversite Rektörü) Dr.Nureddin Ali'nin (Berkol) "Büyük Gâzi" başlıklı bir yazısı ile başlıyor. Bunu sırasıyla şu yazılar[5] izliyor:

1) Edebiyat Fakültesi Reisi Müderris Köprülüzâde Fuad (Köprülü). Yazı başlıksızdır.

2) Tıp Fakültesi Reisi Dr. Neş'ed Ömer (İrdelp). Yazı başlıksızdır.

3) Darülfünun Müderrislerinden İsmail Hakkı (Baltacıoğlu): "Mustafa Kemal'in Şahsiyeti".

4) Hukuk-u Âmme Müderrisi Muammer Raşid (Seviğ). Yazı başlıksızdır.

5) İçtimaiyat Müderrisi Necmeddin Sâdık (Sadak): "Gâzi".

6) Necib Asım (Yazıksız): "Mustafa Kemal".

7) Mantık Müderrisi Halil Nimetullah (Öztürk): "Büyük Gâzi".

8) Muallim Dr. Galib Atâ (Ataç): "Türk İnkılâbının Prensipleri".

9) Müderris Muavini Dr. Fahreddin Kerim (Gökay): "1 Temmuz 1927".

10) Orhan Mithad (?): "Büyük Gâzi'nin Karşısında Hisler ve Fikirler".

Tarih ve Toplum'un 59. (Kasım 1988) sayısının "Kitabiyat" bölümünde *Türkün Altın Kitabı*'nı tanıtmıştım. Onun ikinci bölümü de Türk aydınlarının Atatürk hakkındaki görüş ve izlenimlerini ortaya koyan yazılardan oluşur. Bu tür yazılar toplanıp bir araya getirilince Millî Mücadele ve onu izleyen devrim yıllarında Türk toplumunun, özellikle Türk aydınlarının düşünce yapısı ve düzeyinin daha iyi anlaşılacağı kanısındayım. Bu kitapçığı da bu amaçla hatırlatmak istedim. Benzeri yayınlar, bu sütunlarda tekrar karşınıza gelecek. □

İSMAİL ARAR

[1] Bu kitabın iki ayrı basımını gördüm. Bu tanıtma yazısına esas aldığım, 14 × 19 cm. boyunda, kuşe kâğıda basılmış, sayfaları 1'den 32'ye kadar numaralanmıştır. Planşlardan biri Atatürk'ün resmidir. Diğerinde Beyazıt'taki Üniversite merkez binası ile Haydarpaşa'daki Tıp Fakültesi (sonraki lise) binasının resimleri yer almaktadır. Kitabın 11 × 16 cm. boyunda, adî kâğıda basılmış, resimsiz bir başka basımı daha vardır. Bunda sayfalar 22 + 15 olarak numara almıştır.
[2] Cevat Abbas Gürer, *Ebedî Şef Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak*, İstanbul, 1939, s.166.
[3] Atatürk'ün, yanında eşi Lâtife Hanım olduğu hâlde, 12 Eylül 1924 Cuma günü Hamidiye zırhlısı ile İstanbul'dan ânî geçişi ve bunun duyulması üzerine İstanbulluların heyecanlı beklentisi için bk. Ömer Sami Coşar, "Atatürk ve İstanbul", *Milliyet*, 10-12 Kasım 1964.
[4] Atatürk'ün Millî Mücadele'den sonra İstanbul'u ilk ziyareti (1 Temmuz 1927-30 Eylül 1927) ile ilgili olarak basında çıkmış ayrıntılı haberler ve bilgiler için bk. *İstanbul Ansiklopedisi*, birinci basım (1948), cild 3, s.705-714, ikinci basım (1960), cild 3, s.1201-1213.
[5] Yazarların ad ve sanları o tarihteki söylenişe göre aynen korunmuş, soyadları (tırnak içinde) tarafımızdan eklenmiştir.

XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı Adlı Eleştiriye Cevap

MEHMET Ali Kılıçbay adlı eleştirmen *Tarih ve Toplum* Derginizin 1987 Aralık sayınızda "Türkiye Tarihine İlişkin Üç Kitap" adlı bir eleştiri dizisi yazmış, az önce yukarıda ismini zikrettiğim kitabı da bu arada tanıtmış ve bazı eleştirilerde bulunmuştu. Bu düşüncelerinde eleştirmenin hatalı ve yanlış fikirlere sahip olduğu kanısındayız. Eserimiz için yapmış bulunduğu övgülerden dolayı kendisine teşekkür etsek bile, bunlara cevap vermek ve gerçekleri vurgulamak zorundayız.

Sayın Kılıçbay, bizim eserimizin giriş kısmının 9. sayfasında "... Avrupa'nın XVIII. yüzyılda tam anlamıyla makina ve endüstri devrimini gerçekleştirip, yeteri kadar Osmanlı toplumunu sömürmek olanağını bulamamasından ileri gelmektedir. XVIII. yüzyılda eskisi kadar olmasa bile, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim çarkı eski temellere dayalı olarak sürmektedir. Ama, yeni-

liklerden uzak ve eski temellere olan bağlılık da eskisi kadar kuvvetli olmadığından gidiş iyiye doğru değildir..." şeklindeki cümlelerimizi almakta, bu önerilere katılmasının mümkün olmadığını ileri sürmekte ve "Osmanlı çöküşünün gecikmesini temelinin sağlamlığına bağlamak ve bu temelden sapmanın gidişi kötü yöne sürüklemek olduğunu söylemek için iki şeyi kanıtlamak gerekir. a) Temelin sağlamlığı, b) Bu temel aynen korunabilseydi gidişin yönünün iyiye doğru değişeceği. Öte yandan Osmanlı gerilemesinin gecikmesinde Batı'nın henüz Osmanlıyı sömürecek düzeyde olmaması iddiası da irdelemeye muhtaçtır" demektedir.

Biz, XVIII. yüzyılda Osmanlı yönetiminin eski temellere dayalı olduğunu ileri sürmekte ve "... Ama, yeniliklerden uzak ve eski temellere olan bağlılık da eskisi kadar kuvvetli olmadığından gidiş iyiye doğru değildir" diyoruz. Burada eski temellere bağlı kalınsa idi, çöküş olmazdı demiyoruz. Açıkça burada gerilemenin nedeninin yeniliklere uzak kalınmasıdır denilmektedir. Temelin sağlamlığına gelince, kuruluşta ve genişleme devrinde, Yeniçeri Ordusu, tımar sistemi, ilmî kurumlar ve diğerleri henüz bozulmamıştır. Bunlar sonradan bozulmuştur. Hakkı ve yeteneği olmayanlara tevcihler yapılmıştır. Yeniçeriler kışlada oturmaz, talim yapmaz, ikinci işle meşgul olur, evlenir, savaş sırasında seferden kaçar, talanlarda bulunur hale gelmişlerdir. İlmî alanda "Beşik uleması" sistemi çıkmıştır. Bu konular ile ilgili yüzlerce örnek gösterilebilir. Bu hususlar kitaplarımızda, makalelerimizde, (örneğin "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adalet-nâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu, Belleten. 151") vardır. Konumuz yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü değildir. Bu hususlar pekçok kitapta mevcuttur. Örneğin, Yusuf Akçura'nın *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri* adlı kitabının (sayfa 6-9) içinde, dağılma sebepleri 22 madde olarak gösterilir ki, aslında bu sayı daha da artabilmektedir. Esasen kitabımızın 10. sayfasında da bu hususlar kısmen "En başta fetihler durmuş, Osmanlı İmparatorluğu'nun medenî, hukukî, teknik alanlardaki üstünlüğü, yeni yolların keşfi, yeni buluşları, teknik alandaki atılımlar, fikir ve eğitim yolundaki gelişmeler nedeni ile Avrupa'ya geçmiştir..." demekteyiz.

Sayın Kılıçbay "Yeni toprakların fethi yeni vergi gelirleri ve ordu ile bürokrasinin genişlemesi demektir. Sınırları optimal noktaya ulaşınca, bu cins imparatorlukların buralarda sabitleşmeleri olanaksızdır" demekte, bundan sonra savunma, ordu ve bürokrasi daralmasının ortaya çıkacağını, talan gelirlerinin artık kalmadığını açıklayıp, böyle bir ortamda eski kurumları korumak olanaksızdır tezini öne sürmekte, bu gibi imparatorlukların gereken ekonomiyi sağlayamadıklarından batmaya mahkûm olduklarını açıklamaktadır. Kılıçbay'ın teşhisleri ve yorumları son derece yerindedir. Bu hususları esasen tarihçiler de böyle ortaya koymaktadır. Esasen biz de 17. sayfada "Savaşlarda başarı kazanılamadığından, devlet eski gelir ve ganimetlerini elde edemez olmuştur. Yavaş yavaş bozulan merkezî otorite, Anadolu'yu ve İmparatorluğun büyük bölgelerini kontrol edemez hale gelmişti. Pekçok yer artık İstanbul'a ismen bağlıydı..." demekteyiz. Görülüyor ki, biz bozulmayı anlatırken tek bir nokta üzerinde durmuyoruz. Sayın Kılıçbay ile aslında aynı noktaları ortaya koyuyoruz.

Sayın eleştirmen, Avrupa'nın bizi makina ve sanayi devriminden sonra sömürdüğünü öne sürdüğümüzü, oysa, bu sömürünün daha önce de olduğunu açıklıyor. Biz bunun tersini iddia etmedik. Bahis konusu olan cümlemizde, bu devrimlerden sonra, Avrupa'nın Osmanlı toplumunu yeteri kadar sömürmek olanağını bulduğunu söyledik. Fabrikalara bol miktarda hammadde kaçırımı, fabrika mallarının el tezgâhlarını yok etmesi ve daha pekçok sebep bu sömürüyü artırmıştır. Yani sömürü düzeni vardı, ancak yeteri kadar değildi, demek istedik. Nitekim, sayfa 5'de "XVIII. yüzyılda, Avrupalı devletler daha önce kendilerine bahşedilen ticarî imtiyazlardan daha çok yararlanmışlardır..." sayfa 10'da "Dış ülkelerle ticaret yapmama gibi çağdışı yöntemlerle yürütülmekte, bu durumlar ise, Avrupa devletlerinin, özellikle ticarî alanda Osmanlı İmparatorluğu'nun eskiden de kazandıkları ticarî hakları daha da genişleterek sömürmelerine neden olmuştur." Batıya mal kaçırımı için bak. sh.120 vb.

Sayın Kılıçbay, XVIII. yüzyılda yerel Türk unsurlarının yönetimde devşirmelerin aleyhine güç kazanmalarını, "Yönetimde böyle bir Türkleşmeye gidilmesi" olarak vasıflandırdığımızı, "Oysa, gerçekte yerel unsurların (bunların çoğunun da devşirme kökenli olduğunu bildirmek gerekir) güç kazanmalarının nedeni, Osmanlı merkezinin iç gelirleri kendi hesabına toplamaya başlaması ve çoğunluğu itibarıyla devşirme kökenli olan timarlara pek ihtiyacının kalmamasıdır" şeklinde ifadelendirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Bu düşünce yanlıştır. Taşradaki âyân, mütesellim, voyvoda, muhassıl gibi görevlilerden devşirme yok denecek kadar azdır. Timarlılar da Müslüman ve Türktür. Osmanlı merkezinin iç gelirlerini kendi hesabına toplaması doğru değildir. Mültezimlik yapan, miri mukataaları ellerine geçiren aileler, devlete peşin para verdikten sonra gelirleri kendi hesaplarına toplarlar. Âyânların, mütesellimlerin nasıl ortaya çıktıkları ise *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık* adlı kitabımızda (sayfa 69-99, sayfa 103-114) geniş olarak mevcuttur. Âyânlıklara, mütesellimlikleri ele geçiren kişiler yüzyıllardır kazalarda oturan, halkın içinde onlarla iç içe yaşayan, bulundukları yerlerde zenginlikleri, dinî ve sosyal durumları, prestijleri ile sivrilmiş, devleti ve halkı etkileyici rol oynayan, özellikle hanedana mensup kişilerdir. Örneğin Kalaycıoğulları, Yılanlıoğulları, Kara Osmanoğulları, Zenneci-zadeler, Müderris-zadeler vb.

Kılıçbay, son olarak bir de, Yeniçeri Ocağının mevcudunun 16.000'lerden 100.000'lere çıkmasının "Türkleşmeye gidilmesi ile değil de, ekonominin bu dayatması karşısında bir işsizlik sigortası olarak kullanılması ile açıklamak gerekir" demektedir. Biz böyle bir iddiayı öne sürmedik. Esasen süremeyiz de. Yeniçeri sayısının artması ile Türkleşmeye gidilmesinin uzaktan yakından ilgisi yoktur. Kılıçbay'ın Yeniçeri Ordusu'nun artışının ekonomik dayatım karşısında olduğu tezi aslında doğrudur.

Anlaşılıyor ki, sayın eleştirmen incelediğimiz yüzyılın arşiv belgeleri ve kaynakları hakkında gerekli bilgilere sahip değildir. Aslında, pekçok bilgi ilk kez ortaya konulmaktadır. XVIII. yüzyıldaki halkın durumu, kurumlar, ticaret ve pek çok konu yeni yeni ortaya çıkmaktadır. Bunun için de arşive büyük emek vermek gerekmiştir. Bu söylediğimiz bakımlardan eleştirmen konuya yalnızca kendi açısından, kendi bilim dalı yönünden eğilmek durumunda kalmıştır.

Eserimizde hataların olması ve bizim de bunları öğrenmek istememiz doğaldır. Kitabımızın ilk baskısı çok sayıda basılmasına karşın, altı ay içinde bitmişti. İkinci baskıda hatalarımızı düzelterek bastırmak için eleştirmenlere açıkız.

Sayın Kılıçbay, bugüne kadar yaptığı eleştirilerle ün kazanmış değerli bir bilim adamıdır. Bu bakımdan kendisine teşekkür ederim. Eleştiriyi yapan herhangibiri olsaydı, esasen cevap vermek gereğini de duymazdık. □

YÜCEL ÖZKAYA

Bir Tıpkıbasım Üzerine

Osmanlı İmparatorluğu'nda Yeni Nizamlar Cedveli. İngiltere Krallığı nezdindeki, Osmanlı İmparatorluğu Sefâreti Başkâtibi Mahmud Raif Efendi tarafından tertip edilmiştir. Cebir ve Hendese Müderrisi Abdurrahman Efendi idaresi altındaki Yeni Mühendishane Matbaasında basılmıştır. İstanbul, 1798. Türkçeye çeviren ve yayına hazırlayan: Arslan Terzioğlu ve Hüsrev Hatemi. İstanbul, Temel Matbaası, 1988, XXI, 34, 60 s. resim ve 26 gravür. (Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını).

Tıpkıbasımda eksik olan tersanenin gravürü.

Ara yerde gitti İngiliz Mahmud
İşitip herbiri oldular bîhûd
Şaşırttı onları Cenâb-ı Mâbûd
Uğradı herbiri gizli sitmaya

Nigârî[1]

İBRAHİM Müteferrika'dan sonra ikinci Türk basımevi 1796'da Hasköy'de Mühendishanede, hendese hocası Abdurrahman Efendi'nin denetiminde kuruldu. Bu basımevinin ürünleri Hasköy ya da Mühendishane baskısı diye bilinir. Kitapların kimisinde, III. Selim'in tuğrası ile "min kütüb-i mühendishane-i hümayun der Hasköy 1216" ibaresini taşıyan armut şeklinde bir mühür vardır.

Mahmud Raif Efendi'nin kitabının kapağı.

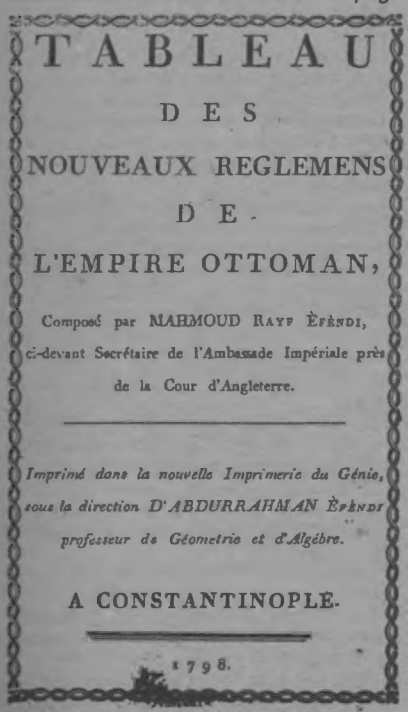
TABLEAU
DES
NOUVEAUX REGLEMENS
DE
L'EMPIRE OTTOMAN,
Composé par MAHMOUD RAYF ÈFÈNDI,
ci-devant Secrétaire de l'Ambassade Impériale près de la Cour d'Angleterre.
Imprimé dans la nouvelle Imprimerie du Génie, sous la direction D'ABDURRAHMAN ÈFÈNDI professeur de Géometrie et d'Algébre.
A CONSTANTINOPLE.
1798.

Mühendishanede basılan ilk Fransızca kitap, Mahmud Raif Efendi'nin *Tableau des Nouveaux Reglemens de l'Empire Ottoman* (1798) adlı yapıtıdır. III. Selim'in askerlik alanında gerçekleştirdiği yenilikleri Avrupa'lılara tanıtmak amacını güder. Kütüphanelerde nadir bulunan kitabın, Başbakanlık Arşivindeki bir muhasebe kaydından 200 nüsha basıldığı anlaşılmaktadır. Dönemine göre ülkemizde gerek baskısı, gerek gravürleri ve cildiyle baskı sanatına örnek gösterilebilecek kitaplardan birisidir. Bu nedenle Türk basım tarihinde de özel bir yeri vardır.

Mühendishanede basılan ikinci Fransızca kitap ise, III. Selim'in Rusya'ya uyguladığı yeni gümrük tarifelerinin, diloğlanlarından (Jeune de Langue) Antoine Fonton tarafından yapılan çevirisidir:[2] *Tarifs des droits de douane que les négocians de Sa Majesté l'Empereur de toutes les Russies doivent payer dans les Etats de la Sublime-Porte sur les marchandises d'importation et d'exportation. Traduit et mis en ordre alphabétique par Antoine Fanton, jeune de langue au service de Sa Majesté Impériale* (1802).

1802 yılının sonunda Üsküdar'da, "Darü't-tıbaati'l-cedide" adıyla yeni bir basımevi açıldı, başına yine Abdurrahman Efendi getirildi. Nizam-ı Cedid'i Batıya tanıtan bir başka Fransızca kitap, basımevinin ilk yayınlarından biri oldu. Bu ilginç kitap, ilk mühendislerimizden Seyyid Mustafa'nın, *Diatribe de l'Ingénieur Séid Moustapha sur l'Etat Actuel de l'Art Militaire, du Génie et des Sciences à Constantinople* (1803) adlı yapıtıdır. Kitap Avrupa'da ilgi uyandırmış olmalı ki, Fransız doğubilimcilerinden L. Langlès tarafından notlarla Paris'te 1807 ve 1810'da iki kez bastırıldı. Arapça çevirisi de Beyrut'ta 1979'da yayımlandı.

Tüm Fuarcılık Yapım A.Ş.'nin (TÜYAP) bir kültür etkinliği olarak kitabın Üsküdar 1803 baskısı yerine, Paris 1807 baskısının tıpkıbasımı, Doç. Dr. Kemal Beydilli'nin, Seyyid Mustafa üzerine arşiv belgelerine dayanarak hazırladığı uzmanca bir inceleme; yine kendisinin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulduğu (H. 641) 19. yüzyılda yapılmış Türkçe çevirisi ve Prof. Dr. Hüsrev Hatemi'nin Fransızca metni temel alarak yaptığı Türkçe çeviriyle birlikte Eylül 1986'da yayımlandı.[3] Ertesi yıl Dr. Beydilli, bu kez kitabın ilk baskısı olan Üsküdar 1803'ün tıpkıbasımıyla incelemesini yeniden araştırmacıların dikkatine sundu.[4]

1793-1796 yılları arasında Londra'da bulunan ilk Osmanlı daimi elçisi Yusuf Âgâh Efendi'nin sır-kâtibi Mahmud Raif Efendi'nin Fransızca yazdığı kitabının özgün baskısı (1798) 21 × 31.5 cm. boyunda olup 60 sahifedir. Filigranlı kalın Avrupa kâğıdına, 14 punto Sorbonne tipi hurufat ile basılmıştır. İçinde, 16 tanesi çift sahife (31.5 × 41 cm.), 11 tanesi de tek sahife (21 × 31.5 cm.) bakıra çizilmiş 27 gravür vardır.

Yayımından kısa bir süre sonra, ya-

pıt Batı'da dikkat çekmiştir. L. Langlès'nin bir notuna göre[5], Yüzbaşı M. de Menu'nün Berlin'de 1802'de daha az sayıda gravürle aynen bastırdığı kitap Paris'te Treuttel ve Würtz (kitapevlerinde) bulunmaktaymış. Bir başka kaynaktan[6] da yapıtın *Darstellung der neuesten Verordnungen im türkischen Reiche von Mahmud Reif Effendi* (Berlin, 1802) adıyla Almancaya nakledildiğini öğrenmekteyiz. Ben bu Berlin baskısı kitapları göremedim.

Basımının 190. yıldönümüne rastlayan kitabın tıpkıbaskısı T.T.O.K. tarafından özenle gerçekleştirildi. Yapıt Prof. Dr. Arslan Terzioğlu ve Prof. Dr. Hüsrev Hatemi'nin sunuş yazısı (s.VII), Mahmud Raif Efendi ve eserleri hakkında bilgiler (s. IX-XXI), metnin Türkçe çevirisi (s. 1-34), kitaptaki gravürlere ait bir fihrist, içindekiler, Mahmud Raif Efendi'ye ilişkin resimler, tıpkıbasım (s.1-60) ile 26 gravürden oluşmaktadır.[7] Özgün baskı boyutundan biraz farklı olarak (20×28 cm.) basılan kitapta, gözden kaçan bazı eksiklikler vardır.

Tıpkıbasım için kullanılan İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi nüshasının numarası (no. 355/341) verilmediği gibi, Tersanenin çift sahife gravürünün eksik olduğu da fark edilmemiştir. Bu nedenle tıpkıbasımda bu gravür yer almamıştır (Tersaneden bir görünüş).

Yapılan araştırmalara karşın şimdiye kadar İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi nüshasından başka bir nüshaya, başka kütüphanelerde tespit edilemediği ileri sürülmektedir (s. XXI not 39). Oysa bu nadir kitabın bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde (H. 2704) bulunmaktadır. Ayrıca filigranlı

Mühendishane baskısı kitaplarda kullanılan mühür.

ince Avrupa kâğıdına basılmış bazı çift sahife gravürler de (Tophane, Hasköy ve başkaları, H. 1951-1952) vardır. İkinci nüsha, Çelik Gülersoy'un İstanbul Kitaplığındadır[8] (no. II. OT/K-114). Ancak her iki nüshanın da gravürleri eksiktir. Üçüncü ve gravürleri tam nüsha kendi özel kitaplığımdadır. Bu özel nüshadan hazırlayıcıların görmediği anlaşılan bir yazıda, bol resim verilerek yararlanılmıştı.[9]

Ön ve iç kapak ile çeşitli yerlerde (örneğin s. XIII) "secrétaire" ve "secrétaire de l'Ambassade", başkâtip ve sefaret başkâtibi olarak Türkçeye çevrilmiştir. Ünlü Bianchi lügatinde[10] ise kelime sır-kâtibi, sefaret sır-kâtibi olarak doğru şekliyle verilmiştir.

Bilimsel yazılarda *Osmanlı Müellifleri* ve *Cevdet Tarihi* gibi kaynakların (s. X not 6; s.XIV not 14 ve 15) vülgarize olanlarını değil asıllarını kullanmak gerekir.

Mahmud Raif Efendi yerine, mahlası başa alarak Raif Mahmud şeklinde yazmak hiç de yanlış değildir. Ahmed Resmi Efendi'ye Resmi Ahmed Efendi, divan şairlerinden Mahmut Baki ve Ömer Nef'i'ye, Baki Mahmud, Nef'i Ömer denilebileceği gibi.

Mahmud Raif Efendi'nin yazma halindeki Fransızca *Sefaretname*'sinin (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, no. A.3707) şimdiye kadar yayımlanmadığı belirtiliyor (s.XIII). Bu yazma F.R. Unat tarafından kısaca tanıtılmıştı.[11] Daha sonra Gilles Veinstein'in bir kitabında,[12] İngiliz siyasal ve sosyal sistemini ele alan bir bölümü yayımlandı ve bu bölüm Türkçeye de çevrildi.[13]

Son olarak, oldukça serbest bir biçimde yapılan çeviride, gözüme ilişen bir kelimeye de değinmek istiyorum. Tasarrufu şahsa, mülkiyeti devlete ait arazi anlamına gelen "malikâne", Fransızca olmadığı için imla gereği metinde "malikyané" şeklinde yazılmıştır (s.10). Bu yazılış şekli çeviride de aynen geçmektedir ki (s.8) doğrusu "malikâne"dir. Yine bir başka yerde (Türkçe çevirisi s.24 son satır, Fransızca metin s.40): "... gemi inşa tekniği çok yanlış anlaşılmıştı (planşa bakınız) cümlesinden hangi planşa bakılacağı belli değildir. Cümle '... gemi inşasında gabari (model) kavramı çok anlaşılmıştır." şeklinde olmalıydı. Burada bakılacak planş da tıpkıbasımda olmayan planştır. □

TURGUT KUT

DIATRIBE

DE

L'INGENIEUR SEID MOUSTAPHA

SUR L'ETAT ACTUEL DE L'ART MILITAIRE, DU GÉNIE, ET DES SCIENCES

A CONSTANTINOPLE.

Dans la nouvelle Typographie de Scutari fondée par le SULTAN SELIM [illegible]

1807

Diğer kütüphanelerde bulunmadığı öne sürülen kitabın Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan nüshasının kapağı.

[1] Kabakçı Mustafa Ayaklanmasıyla ilgili bu destanın tamamı için bak: Cahit Öztelli, *Uyan Padişahım*, (İstanbul, 1976) s.100-103

[2] Joseph von Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, c. XIV (Paris, 1839)

[3] Eleştirisi için bak: Kemal Beydilli, *Tarih ve Toplum*, sayı 36 (Aralık 1986), s.62-64

[4] Kemal Beydilli, "İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizâm-ı Cedîd'e dair risalesi", *İ.Ü. Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı XIII (1983-1987) s.387-479. Makalede Üsküdar, 1803 tabının bulunmadığı vurgulanıyor (s. 389 not 5). Ancak kitabın gözden kaçan bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (H. 2710) kayıtlıdır.

[5] L. Langlès yayını, *Diatribe de l'Ingénieure Séid Moustapha...* (Paris, 1807), s.6 not 1

[6] Wolfgang Müller-Wiener, "Zur Geschichte des Tersâne-i Âmire", Robert Anhegger Festschrift. Varia Turcica IX (İstanbul, 1987) s.262 not 41. Burada Raif Efendi'nin kitabının baskı tarihi yanlışlıkla 1797 verilmiştir.

[7] Kitap bundan yaklaşık 62 yıl önce ilk kez Milli Eğitim Bakanlığı müsteşarlarından merhum İhsan Sungu'nun bir yazısında "Türk teceddüd tarihinin mühim bir siması: Mahmud Raif Efendi ve eserleri", *Hayat*, sayı 16 (Ankara, 17 Mart 1927, basılış yeri İstanbul), s.9-12. Hazırlayıcılar makalenin basılış tarihini 1929 olarak vermişlerdir (s. XI, not 7).

[8] *İstanbul Kitaplığı Katalog*, (İstanbul, 1988), s.85

[9] Sait Maden, "Türk Grafik Sanatı (5) 19. Yüzyıl", *Çevre. Mimarlık ve Görsel Sanatlar Dergisi*, sayı 5 (İstanbul, Eylül-Ekim 1979) s.72-76. Sait Maden de burada, gravür sayısını yanlışlıkla 28 adet olarak göstermiştir.

[10] T.X. Bianchi, *Dictionnaire Français-Turc*, c. II (Paris, 1846), s.1004

[11] Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, (Ankara, 1968) s.178-179

[12] Gilles Veinstein (yay.haz.) *Mehmed Efendi. Le Paradis des Infidèles Un Ambassadeur Ottoman en France sous la Régence*, (Paris, 1981)

[13] Çağpar Fıkırkoca, *Tarih ve Toplum*, sayı 10 (Ekim 1984) s.65-67.

KONYA VİLÂYETİ

ELMALILI YERLİ

Kolları kullanılmayan, bol ve uzun cübbeden, yerli dokuma entariden, arasına işlemeli çevre sokulmuş kuşaktan, kalıpsız fesi örten köylümsü sarıktan ve çarık biçimli kunduralardan ibaret bu rahat ve doğal giyim, aynı zamanda şık.

KONYALI HIRİSTİYAN

Bol, ama hareketleri zorlaştıracak ağırlıkta şalvar, hantal çizmeler, yenleri elleri örten salta, başı güneşten koruyan sevimsiz peşkir... Öncekine oranla garip bir dağınıklığı ve rüküşlüğü sergiliyor.

KONYALI ZAPTİYE

Zeybek kıyafetli bu milis; eyâlet vâlisinin denetimlerinde eskortluk, gelen Avrupalı gezginlere eşlik etmek; ulaşım ve çevre güvenliğini sağlamak gibi önemli görevler üstleniyordu. O, üzerine fişekliğini bağladığı kuşağının arasındaki piştovların, yatağanın, kamçının korkunçluğunu, eşinin çeyiz sandığından aldığı çiçekli çevresiyle biraz hafifletmiş.